

T.C.  
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**SÂLİH BABA DÎVÂNI'NDA TASAVVUFÎ  
DÜŞÜNCE**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Gülsüm ÇOLDUR**

**Danışman**

**Doç. Dr. Halil BALTACI**

**Erzincan 2019**

## TEZ BİLDİRİMİ

“SÂLİH BABA DÎVÂNINDA TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE” isimli “Yüksek Lisans” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlâli ve intihal olarak nitelendirilebilecek bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

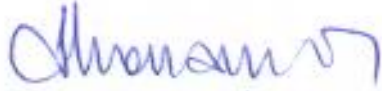


Gülsüm ÇOLDUR

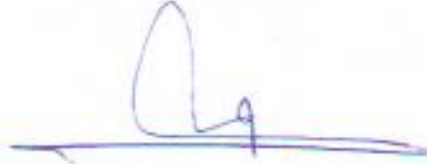
## TEZ KABUL TUTANAĞI

### SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

GÜLSÜM ÇOLDUR'a ait SÂLİH BABA DÎVÂNI'NDA TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE adlı çalışma, jürimiz tarafından TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalının TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Bilim Dalında **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.



Danışman / Jüri : DOÇ. DR. HALİL BALTACI



Jüri : PROF. DR. SELAMİ ŞİMŞEK



Jüri : DR. ÖGR. Ü. MURAT VANLI

# SÂLİH BABA DÎVÂNI'NDA TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE

Gülsüm ÇOLDUR

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri  
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2019

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Halil BALTACI

## ÖZET

Yaptığımız bu çalışma, tasavvuf ve tekke edebiyatının XIX. yy.'ın sonları ile XX. yy.'ın başları arasında yaşamış önemli temsilcilerinden biri Tüfekçizâde Sâlih Baba'nın günümüze ulaşan tek eseri olan *Dîvân*'ındaki tasavvufî unsurların incelenmesi üzerinedir. Bu çerçevede öncelikle insan-çevre etkileşiminin gelişimdeki önemini de göze alarak Sâlih Baba'nın yaşadığı döneme genel anlamda ışık tutulmaya çalışılmış, mensubu olduğu Nakşbendiyye tarîkatı'nın Hâlidiyye kolundaki bazı önemli zâtlardan kısaca bahsedilmiştir. Daha sonra ise şâirimizin hayatı, tarîkata intisâbı, edebî şahsiyeti ve etkilendiği şahsiyetler hakkında bilgi verilmiştir. Bütün bunlardan sonra ise çalışmamızın bel kemiğini oluşturan *Sâlih Baba Dîvânı*'ndaki şiirlerden hareketle, şâirin şeyh-mürîd ilişkisi, şerî'at-tarîkat-hakikat-mârifet kavramlarına yaklaşımı; fenâ-bekâ, havf-recâ, firak-vuslat, muhabbet, aşk, gönül gibi kalbî ve vicdânî meselelere bakış açısı; Allah-âlem-insan, Hz. Muhammed ve Hakikatü'l Muhammediyye gibi tasavvufun ana temalarına dâir görüşleri, vahdet-i vücûd düşüncesinin akisleri ve daha ismini zikredemediğimiz birçok tasavvufî konuya yaklaşımları ve onlara dâir terennümleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Sâlih Baba, Sâlih Baba Dîvânı, Râbıta-ı Nakşî Hayâlî, Pîr-i Sâmî, tasavvuf.

# **SUFI THOUGHT IN DIVAN OF SALIH BABA**

**Gülsüm ÇOLDUR**

**Erzincan Binali Yildirim University, Institute of Social Sciences, Department of Basic  
Islamic Science M. A. Thesis, July 2019**

**Thesis Supervisor: Associate Professor Halil BALTACI**

## **ABSTRACT**

Salih Baba, who lived between the XIX. and XX. century, is one of the important representatives of sufi and lodge literature. The present study we implemented is on examining the mystical facts in the Divan of Salih Baba which is the only work of Tufekcizade Salih Baba survived to date. In this context, first of all, by taking into consideration the importance of human-environment interaction in development, an attempt was made to shed light on the period in which Slih Baba lived and briefly mentioned the sequence of the persons in the Halidiyye branch of the Naqshbandiyyah order. Afterwards, some informations were given about the life of our poet, his inclusion to the order, his literary personality and the sources that he was influenced by. After all this, based on the poems in Divan of Salih Baba which constitutes the backbone of our study, the approach of our poet to sheikh-murid relationship, the concepts of sharia-order-hakikat-marifet; his perspectives on heart and conscientious issues such as fena-beka, havf-reca, firak-vuslat, muhabbet, love and heart; his views on the main themes of mysticism such as Allah-realm-human, Hz. Muhammad and Hakikatu'l Muhammediyye, the reflections of wahdat-i wujud thought, his approaches to many mystical subjects which we cannot mention, and his expressions about them were tried to identify.

**Keywords:** Salih Baba, Divan of Salih Baba, Rabita-i Naksi Hayali, Pir-i Sami, mystic.

## ÖN SÖZ

XIX. yüzyıl, Türk Dünyası'nda ve Anadolu'da siyasî ve sosyal alanlarda bazı olumsuz değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hızla gerilemeye ve beraberinde parçalanmaya başladığı gözlemlenmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin her alanda gerilemesiyle tasavvufî kurumlar da bu olumsuzluklardan etkilenmiş, tasavvufun kurumları olan tekkeler itibar kaybı yaşamış ve toplumun bazı kesimleri tarafından eleştirilmiştir. Buna rağmen tasavvufî faaliyetler tekkelerde varlığını devam ettirmiştir. Bu yüzyılın dînî-tasavvufî hayatına damga vuran en önemli tarîkatlardan birisi de hiç şüphesiz Nakşibendîliğin Hâlidîyye koludur.

Hâlidîyye kolunun müntesiplerinden birisi olan Sâlih Baba XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başları arasında yaşamış tekke şâirlerimizdendir. Tekkede söylediği ilâhîlerin, vefatından sonra bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir dîvânı vardır. *Sâlih Baba Dîvânı*'nın hiçbir kütüphanede yazma nüshası mevcut olmadığından dolayı, şiirleri ilk defa bir araya getiren Fehmi Kuyumcu'nun hazırladığı ve 1979 yılında neşredilen *Sâlih Baba Dîvânı* isimli eseri, çalışmamızda ana kaynak olarak tercih edilmiştir. Ancak *Dîvân*'ın bu baskısında bulunmayıp da sonraki baskılarında bulunan şiirlere de çalışmamızda yeri geldiğinde temas edilmiştir. Ayrıca şiir örneklendirmeleri yapılırken 1979 yılında yayınlanan *Dîvân* metninin orjinaline bağlı kalınmakla birlikte bazı kelimelerin hecelerine konulması gerekli olup da konulmayan uzatma işâretleri çalışmamızda ilgili yerlere konulmuştur.

Çalışmamıza başlarken Dîvân önce okunup irdelenmiştir. Çalışmanın ortaya konmasında Sâlih Baba'nın hayatıyla ilgili olan bölümlerde doğrudan Dîvânın kendisinden istifâde edilmiş ve diğer kaynaklardan da dolaylı olarak bilgi aktarımları yapılmıştır.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde Sâlih Baba'nın yaşadığı dönemdeki tasavvufî duruma genel olarak temas

edilmiş, bu yüzyılda etkin olan Hâlidiyye kolundan bahsedildikten sonra Hâlidiyye tarîkat silsilelerindeki bazı zâtlar hakkında kısaca bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde Sâlih Baba'nın hayatı, *Dîvânı* ve edebî şahsiyeti üzerinde durulmuştur. Öncelikle Sâlih Baba'nın hayatıyla ilgili olarak ailesi, tarîkate intisâbı ve vefâtından bahsedilmiş; şiirlerinin muhtevâ ve şekil bakımından kısa değerlendirilmesi yapılmıştır. Daha sonra da Sâlih Baba'nın edebî yönüne etkisi olduğunu düşündüğümüz bazı şahıslara dikkat çekilmiştir.

İkinci bölümde eserin 1979 yılında ilk kez Fehmi Kuyumcu tarafından yayınlanan *Sâlih Baba Dîvânı (Râbita-ı Nakşî Hayalî)* isimli baskısı esas alınarak dîvândaki dinî ve tasavvufî unsurlar belli bir düzen içerisinde işlenmiştir. *Sâlih Baba Dîvânı*'nda geçen tasavvufî unsurlar konularına göre tasnif edilerek tasavvufî muhtevâ oluşturulmuş ancak çalışmamızı sınırlandırmak maksadıyla bu kavramlardan bazılarını ayrıntılı olarak temas edilebilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde Sonuç ve Kaynakça'ya yer verilmiştir. En son kısma ise *Dîvân*'da geçen bütün tasavvufî terimlerden oluşan bir tasavvufî muhteva indeksi konulmuştur.

Çalışmanın hazırlanmasında büyük sabır gösteren ve bana çalışma imkânı ve uygun çalışma ortamı sağlayan sevgili eşim Fatih ÇOLDUR'a, yoğun ders çalışma temposu sebebiyle yeterince ilgilenemediğim oğlum Salih ÇOLDUR'a ve kızım Elif Sare ÇOLDUR'a teşekkür ederim. Ayrıca değerli fikir ve tecrübelerinden istifâde ettiğim, akademik hayata daha da ilgiyle bakmamı sağlayan, maddî ve manevî desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Halil BALTACI'ya da şükranlarımı sunarım.

Gülsüm ÇOLDUR

Erzincan 2019

## İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ .....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET .....	III
ABSTRACT .....	IV
ÖN SÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	X
ŞEKİL LİSTESİ.....	XI

### GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
2. Kaynakların Değerlendirilmesi .....	1
3. Sâlih Baba'nın Yaşadığı XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvufî Durum.....	2
3.1. Nakşibendiyye.....	3
3.2. Anadolu'da Hâlidîlik.....	5
3.2.1. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî .....	7
3.2.2. Seyyid Tâhâ Hakkârî.....	8
3.2.3. Sıbgatullah Arvâsî.....	9
3.2.4. Abdurrahman Tâğî .....	10
3.2.5. Pîr-i Sâmî (Muhammed Sâmî Erzincânî).....	12
3.2.6. Erzincanlı Beşir Buyruk.....	16



3.2.7. Dede Musa Baştürk ( Dede Mûsa Bayburdî) .....	17
3.2.8. Abdurrahim Reyhan .....	19

## I. BÖLÜM

### SÂLİH BABA’NIN HAYATI, ŞAHSİYETİ, DÎVÂN’I VE DÎVÂNİ’NA TESİR EDEN ŞAHSİYETLER

I.1. Hayatı.....	20
I.1.1. Ailesi ve Doğumu .....	20
I.1.2. Tahsili .....	21
I.1.3. Çocukları ve Torunları.....	24
I.1.4. Tarîkata İntisâbı .....	24
I.1.7. Vefâtı .....	27
I.2. Tasavvufî-Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı.....	28
I.3. Sâlih Baba’nın Dîvânı’na Tesir Eden Şahsiyetler.....	32
I.3.1. Yûnus Emre ve Sâlih Baba .....	32
I.3.2. Nesîmî ve Sâlih Baba.....	35
I.3.3. Niyâzî-i Mısrî ve Sâlih Baba .....	36
I.3.4. Kuddûsî Baba ve Sâlih Baba .....	39

## II. BÖLÜM

### SÂLİH BABA DÎVÂNİ’NDA BELLİ BAŞLI TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

II.1. Tasavvuf .....	42
II.2. Tevhid-Vahdet.....	44

II.3. Nûr-i Muhammedî (Hakikat-i Muhammediyye) .....	57
II.4. İnsan .....	66
II.5. Nefs-Ruh-Kalp .....	67
II.6. Gönül-Kalp-Dil-Derûn-Sîne.....	74
II.7. Mahabbet ve Aşk.....	77
II.8. Sır-Esrâr.....	87
II.9. Firâk-Vuslat.....	91
II.10. Fenâ-Bekâ/Cem-Fark .....	96
II.11. Havf-Recâ.....	103
II.12. Dört Kapı (Şerî'at-Tarîkat-Mârifet-Hakikat).....	107
II.12.1. Şerî'at-Hakikat .....	108
II.12.2. Tarîkat .....	112
II.12.3. Mârifet .....	115
II.13. Ârif .....	118
II.14. Kutub-Gavs .....	124
II.15. Pîr-Şeyh-Mürşid .....	126
II.16. Tâlib-Mürîd-Sâlik-Vâsıl .....	135
II.17. Dervîş .....	146
SONUÇ.....	155
KAYNAKÇA .....	157
EKLER .....	163

## KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâtu vesselam
b.t.y.	: Basım tarihi yok
Bak.	: Bakanlığı
bkz.	: Bakınız
Bs.	:Baskı
c.c.	:Celle ve celâlühü
C.	: Cilt
Day.	: Dayanışma
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Fak.	: Fakültesi
H.	: Hicrî
k.s.	: Kuddise sırruhû
M.	: Miladî
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
Neş.	: Neşriyât
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Trc	:Tercüme eden
Vak.	: Vakfi
Y.	: Yayınları

## ŞEKİL LİSTESİ

		Sayfa No
Şekil 1	Sâlih Baba'nın soy kütüğü	27
Şekil 2	Şerî'at-Tarîkat-Hakîkat-Mârifer ilişkisi	117



# GİRİŞ

## 1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Erzincan coğrafi konumundan dolayı çeşitli medeniyetlerin geçiş güzergâhı üzerinde bulunması sebebiyle tasavvufi bakımdan da zengin bir kültüre sahip olmuştur. Bunu da şehrin yetiştirmiş olduğu mutasavvıflardan anlayabilmek mümkündür.

Bu çalışmamız önsözde de daha önce belirttiğimiz üzere Erzincan'da yetişmiş bir tekke şâirimiz olan *Tüfekçizâde Sâlih Baba*'nın hayatını ve onun eseri *Râbita-ı Nakşî Hayâlî* isimli dîvânındaki tasavvufi düşüncenin ortaya konulmasını konu edinmektedir.

Bu çalışmamızdaki temel amaç; Sâlih Baba'nın vefatından sonra bir araya getirilen şiirlerinden yola çıkarak onun tasavvufi mânâ iklimine yolculuk yapmaktır. Çalışmamızda *Dîvân*'da bulunan şiirlerin tahlilleri yapılmış, eserinden yola çıkılarak tasavvuf anlayışına açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Sâlih Baba'nın şiirleri üzerinde edebiyat alanında bazı çalışmalar yapılmışsa da *Dîvân*'ın taşıdığı tasavvufi muhtevâyı ortaya koyabilecek çalışmalar henüz yapılabilmemiş değildir. Biz de böyle bir ihtiyaçtan hareketle *Dîvân*'ın tasavvufi bakımdan bir tahlil ve değerlendirmesinin yapılması gerektiği kanaatine varmış, bu çalışma üzerinde karar kılmış bulunmaktayız.

## 2. Kaynakların Değerlendirilmesi

Bu çalışmamızı hazırlarken öncelikle Sâlih Baba'nın yaşamış olduğu dönem ve *Dîvân*'ı hakkında bilgi veren bütün kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Bu bağlamda, ilk olarak söylenmesi gereken kaynak Tahir Erdoğan Şahin'in 1985 ve 1987 yılında iki cilt halinde yayımladığı *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açından Erzincan Tarihi* adlı eserdir. Bu çalışma Sâlih Baba'nın yaşadığı yüzyıldaki tasavvufî durum ve bu dönemde yaşamış diğer mutasavvıflar hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Ünal Tuygun'un, 1997 yılında yayımlamış olduğu *Muhammed Sâmî-i Erzincânî Hayatı ve Sohbetleri, Pîr-i Sâmî*

*Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri* adlı kitaplar, ayrıca Sâlih Baba'nın mürşidi *Muhammed Sâmî* hakkında detaylı bilgiler içermesi sebebiyle 2004 yılında yayımlanmış olduğu *Erzincan'ın Mânevî Mimarları* isimli eserleri de başvurduğumuz kaynaklar arasındadır.

Bir tüfek ustası olduğunu bildiğimiz Sâlih Baba'nın hayatı hakkında elimizde geniş ve tatmin edici mâlumat yoktur. Sâlih Baba'nın hayatı hakkındaki bilgilere sadece sayılı kaynaklardan ulaşabilmekteyiz. Bunlardan ilki Fehmi Kuyumcu'nun 1979 yılında *Sâlih Baba Dîvânı (Râbita-ı Nakşî Hayalî)* adı ile yayınladığı eserin giriş bölümüdür. Erzincan'da 1980 yılında yayınlanan "*Mengüceli Dergisi*"nin 13. ve 14. sayılarında Nurettin Albayrak, Sâlih Baba ile alakalı bilgiler vermiştir. Ahmet Doğan'ın 2002 yılında *Sâlih Baba Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Şiirleri* ismi ile yayınladığı eseri ve *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Sâlih Baba" maddesi müracaat ettiğimiz çalışmalar arasındadır. Bu konuda son olarak Ömer Aslan'ın 2018 yılında yapmış olduğu *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik* isimli yüksek lisans tez çalışmasını zikredebiliriz.

### **3. Sâlih Baba'nın Yaşadığı XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvufî Durum**

Yöneticilerin ilmiye sınıfına kucak açmaları, medreseler açarak onları desteklemeleri sonucu Süleymaniye'ye çevre bölgelerden çok sayıda önemli şahsiyet gelip yerleşmiştir. Bu beyin göçünün Baban beyliğinin ilim ve kültür hayatına katkısı XIX. ve XX. asırlarda kendisini göstermiş ve Süleymaniye medreselerinden çok sayıda âlim, mutasavvıf, şair ve edebiyatçı yetişmiştir. Osmanlı'nın son döneminde Irak genelindeki bütün bölgelerde bulunan 133 medresenin yarısı Süleymaniye bölgesinde bulunmaktaydı. 1905 yılına gelindiğinde Süleymaniye, Peşder ve Halepçe bölgelerinde 54 medrese hala faaliyetlerine devam ediyordu. Şhrezûr, yetiştirdiği âlimleri ve medreseleriyle olduğu kadar mutasavvıfları ve tekkeleriyle de Irak'ın gözde bölgelerinden biri olmuştur. İslâm âleminde yaygınlaşan tasavvufî düşüncelerin bu bölgede de kısa sürede yankı bulduğunu söyleyebiliriz. Şhrezûr'da

faaliyet yaptıkları bilinen tarikatlar arasında Kadirilik, Kübrevilik, Halvetilik, Nakşibendilik yer almaktadır.<sup>1</sup>

Erzincan ise coğrafi konumunun doğu-batı, kuzey-güney arasında bir geçiş güzergâhı ve ticaret yolu üzerinde bulunması sebebiyle birçok devletin hâkimiyet kurması için büyük ordular göndererek almaya çalıştığı bir yer olmuştur. Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce Erzincan, çeşitli din, inanç ve mezhebe ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'nun İslâm ile tanışmasıyla beraber gittikçe önemi artan bir şehir olan Erzincan'ın, Anadolu'nun dinî ve tasavvufî açıdan ilerlemesine önemli bir katkı sunduğu aşikârdır. Tarih kitaplarında Erzincan ile ilgili bilgiler tarandığında medreselerin, tekkelerin, zâviye ve dergâhların yoğun olarak bulunduğu anlaşılmaktadır. Erzincan'da yetişen veya çeşitli nedenlerle buraya gelen irfân ehli kişiler sayesinde İslâm ve tasavvuf kültürü Anadolu'nun farklı bölgelerine yayılma fırsatı bulmuştur. Tarihî vesikalar incelendiğinde XIX. y.y.'da Halvetilik, Mevlevîlik, Kadirilik ve Nakşibendilik gibi büyük tarikatların şehirde tasavvufî geleneğini nesilden nesillere ulaştırdığı görülmektedir.<sup>2</sup>

### 3.1. Nakşibendiyye

Nakşibendiyye, Bahâeddin Nakşibend (Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî) tarafından kurulan ve İslâm dünyasında çok sayıda müntesibi bulunan bir tarikattir. XV. yy'ın sonlarında Abdurrahman-ı Câmî, Bahâeddin Nakşibend'in mensup olduğu Hâcegân denilen tarikatın silsilesini Hâce Yusuf el-Hemedânî ile başlatmıştır.<sup>3</sup>

Bahâeddin Nakşibend'in halîfelerinden Muhammed Pârsâ, tarikatın ulemâ kesimi tarafından benimsenmesinde etkili olan bir Nakşibendî şeyhidir. Alâeddin

<sup>1</sup> Abdulcabbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, Atatürk Üniversitesi S. B. E., Doktora tezi, Erzurum, 2013, s.23-25.

<sup>2</sup> Ömer Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik*, Erzincan Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, 2018, s. 6-11.

<sup>3</sup> “Bazı kaynaklarda Hâcegân denilen tarikat silsilesi, Yusuf el-Hemedânî'nin halifesi Abdülhâlık-ı Gücdüvânî'ye dayandırılmaktadır.” Hamid Algar, “Hâcegân”, *TDVİA*, C.14, İstanbul, 1996, s. 431.

Attar vasıtasıyla da Nakşibendiyye, Orta Asya'nın en yaygın tarîkatı haline gelmiş, Orta Asya'nın doğu, batı ve güneyindeki kollarıyla nüfûzunu arttırmıştır.<sup>4</sup>

Diğer bütün tarîkatlar silsilelerini Hz. Ali'ye ulaştırırlarken sadece Nakşibendiyye'de silsile Hz. Ali'nin yanı sıra Hz. Ebubekir'e ulaşır. Sıddîkiyyet velâyette en üst mertebe olarak değerlendirilir ve nübüvvet mertebesinin hemen altında yer alır.<sup>5</sup>

Bu tarîkat silsilesi, Hz. Ebûbekir (r.a)'den, Ebû Yezid Bistâmî'ye kadar "Sıddîkiyye"; Bistâmî'den, Abdulhâlik Gucdüvânî'ye kadar "Tayfuriyye"; Gucdüvânî'den, Muhammed Bahâeddin Nakşbend'e kadar "Hâcegâniyye"; Bahâeddin Nakşbenden, Ubeydullah Ahrâr'a kadar "Nakşbendiyye"; Ubeydullah Ahrâr'dan, İmâm Rabbânî'ye kadar "Nakşbendiyye-i Ahrâriyye"; İmâm Rabbânî'den Şemseddin Mazhar'a kadar "Nakşbendiyye-i Müceddidîyye"; Şemseddin Mazhardan, Mevlânâ Hâlid'e kadar "Nakşbendiyye-i Mazhariyye"; Mevlânâ Hâlid'den sonra "Nakşbendiyye-i Hâlidîyye" olarak anılmıştır.<sup>6</sup>

Nakşbendiyye-i Hâlidîyye XIX. y.y.'da Anadolu'daki en yaygın tarîkatların başında gelmektedir. Nitekim Sâlih Baba da, *Dîvân*'ında Nakşibendî tarîkatının bütün tarîkat ehlinin başı konumunda olduğuna vurgu yaparak onu diğer tarîkatlardan önde tutmuş ve Nakşibendî tarîkatından vuslat nişânını alanların Hak aşkıyla bülbül gibi feryâd edip inlediklerini; tevhid halkasını kurduklarında onlara yerin ve göğün bütün sırlarının açıldığını ve onlarla beraber herşeyin de *Hû* çektiğini belirtmiştir.<sup>7</sup>

Şiirlerinde XIX. y.y. Nakşîliğinin tezâhürlerini gördüğümüz Sâlih Baba kendisinin de Nakşibendî tarîkatına mensup olduğunu aşağıdaki beyitlerinde açık bir biçimde dile getirmiştir:

---

<sup>4</sup> Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *TDVİA*, C. 32, 2006, s. 335-336.

<sup>5</sup> Algar, "Nakşibendiyye", s. 338.

<sup>6</sup> Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, M.Ü. İlahiyat Fak.Y., 11. Bs., İstanbul, 2014, s. 374-375.

<sup>7</sup> Fehmi Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Sâlih Baba Dîvânı (Râbita-ı Nakşî Hayâlî)*, Gâye Matbaası, Ankara, 1979, s. 106 (41/10), s. 230 (118/6), s. 258 (134/7).



Ne şehriyem ne kendiyem gürûh-u dil-pesendiyem

Tarîk-ı Nakşibendiyem men ez seyyâr-ı dervîşân<sup>8</sup> (110/4)<sup>9</sup>

### 3.2. Anadolu’da Hâlidîlik

Nakşibendiyye tarîkatı, İmâm-ı Rabbânî ile Hind diyârında yayılmıştır ve bununla beraber vahdet-i vücûd anlayışı vahdet-i şühûda dönüşmüştür. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ile tarîkat XIX. y.y.’da İslam dünyasının en yaygın tarîkatı olmuştur. XIX. y.y.’dan sonra Nakşibendîlik, Hâlidîlik şekline bürünmüştür.<sup>10</sup>

Hâlidîyye’nin ortaya çıkışı ise, Osmanlı Devleti’nde ıslahat ve tanzimat hareketlerinin yapıldığı bir döneme rastlamaktadır İstanbul’da faaliyet gösteren Hâlidîler, bu hareketlere karşı ilgisiz kalmamış; devlet ve siyaset adamlarıyla sıkı ilişkiler kurarak yönetim üzerinde etkili olamaya çalışmışlardır.<sup>11</sup>

Hâlidîyye, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ile birlikte son derece geniş bir alana yayılmış, Balkanlar ve Kırım’dan Güneydoğu Asya’ya kadar ulaşmıştır. Ancak tarîkatın asıl etki alanı Osmanlı Devleti’ne bağlı Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ile Kuzeybatı İran bölgeleri olmuştur. Bu bölgelerdeki Hâlidî şeyhlerinin en önemli özelliği, şeyhlik makamının babadan oğula geçmesi ve buna bağlı olarak da şeyhlerin önemli bir siyasî etkinliğe ve çeşitli imkânlarla sahip olmalarıdır.<sup>12</sup>

Bağdâdî’nin faaliyet gösterdiği Irak ve Suriye’nin Osmanlı Devleti’ne bağlı olması tarîkatın İstanbul ve çevresinde yayılmasını kolaylaştırmıştır. Hâlidîyye’nin İstanbul’da hızla yayılması, tarîkat ileri gelenlerinin kısa sürede nüfûz ve güç kazanmaları, diğer tarîkat müntesipleri arasında sıkıntılara yol açmıştır. Hâlet Efendi

<sup>8</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 218.

<sup>9</sup> Örneklendirdiğimiz şiir “*Sâlih Baba Dîvânı*”nın Fehmi Kuyumcu tarafından 1979 yılında yayınlanan baskısından alıntılanmıştır. Dîvân’daki beyitlerin sonunda bulunan ilk rakamlar, şiirin numarasını belirtirken; ikinci rakamlar ise bu beyitlerin şiirde ait olduğu beyit veya bent numaralarını belirtmektedir. Daha sonra konularına uygun olarak örneklendirecek olduğumuz diğer şiirlerde de aynı yöntem kullanılmıştır.

<sup>10</sup> H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Y., 13. Bs., İstanbul, Mart 2010, s. 261; ayrıca “Hâlidîyye” için bkz. Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19.Yüzyıl)*, İnsan Y., 2. Bs., İstanbul, 2004, s. 69, 322.

<sup>11</sup> Süleyman Uludağ, “Anadolu’da Hâlidîlik”, *TDVİA*, C. 15, s. 298-299.

<sup>12</sup> Algar, “Hâlid el-Bağdâdî”, *TDVİA*, C. 15, 1997, s. 284; Ayrıca bkz. Uludağ, “Anadolu’da Hâlidîlik”, s. 296; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 70.

öncülüğünde Hâlidîlere karşı yürütülen mücadele etkili olmuş ve târifkat mensupları II. Mahmut tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. 1828'de İstanbul'daki Hâlidîler'in tamamına yakın kısmı Sivas'a sürülmüştür. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp Bektaşî tekkelerinin kapatılmasının ardından bu tekkelerin şerî'ata bağlılıklarıyla tanınan Hâlidîler'e verilmesi bir devlet politikası haline geldiğinden, Hâlidîler kısa bir süre sonra daha güçlü bir şekilde İstanbul'a dönmüşlerdir.<sup>13</sup>

Coğrafi konumu bakımdan önemli bir geçiş güzergâhında bulunan Erzincan'da ise çeşitli dînî akımlar kolayca yayılma imkânı bulabilmiştir. Erzincan'da Mevlevîlik ve Kâdirîlik gibi tarikatlar da bulunmakla beraber, XIX. y.y.'da Erzincan halkının büyük bir bölümünün Hâlidîye tarikatına intisâb ettiği ve Hâlidîliğin burada geniş kitlelerce benimsendiği görülmektedir.<sup>14</sup>

Hâlidîlik Erzincan'da iki kol şeklinde neşet etmiş ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin iki halîfesi aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. Nakşî-Hâlidîliğin Erzincan'daki temsilcileri *Terzi Baba* diye bilinen *Muhammed Vehbî el Hayyât* ile *Pîr-i Sâmi* olarak bilinen *Muhammed Sâmi-i Erzincânî'dir*. Bunların Erzincan'da yetiştirdikleri *Şems-i Hayal* ve *Leblebici Baba* ile *Sâlih Baba* irticâlen dile getirdikleri şiirleriyle dikkat çekmektedirler.<sup>15</sup>

Bu yüzyılda ayrıca tasavvuf erbâbının ilmî çalışmalar da yürüttüğü, tarikatların ve tekkelerin sözlü ve yazılı kültürümüzün yaşatıldığı en önemli merkezlerden biri olduğunu görebilmekteyiz. Sâlih Baba'nın ölümünden sonra neşredilen *Dîvânı*'nın da bu kültürün yansımalarını aksettirdiğini söyleyebiliriz.

Tarıkımız tarik-ı Nakşibendî  
Kamu ehl-i tarîkın ser-bülendi  
Kolumuz Hâlidîdir dilpesendi  
Girenler hâb-ı gafletten uyandı

---

<sup>13</sup> Uludağ, "Anadolu'da Hâlidîlik", s. 297.

<sup>14</sup> Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 70; Erzincan'da yaygın olan tarikatlar hakkındaki daha geniş bilgi için bkz. Ömer Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik*, s. 20-42.

<sup>15</sup> Halil Baltacı, "Erzincan'da Ârif-i Ümmî İki Şâir: Leblebici Baba ve Sâlih Baba Dîvânı'nda Tasavvufî Düşünce", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, Erzincan, 2016, C. 1. s. 867-868.

Zuhûratı pîrimden söylerem ben

Bu yolda cânı kurbân eylerem ben<sup>16</sup>

Sâlih Baba yukarıdaki dizelerinde kendisinin Nakşibendî tarîkatının Hâlidî koluna mensup olduğunu bizzat belirtmiştir.

Sâlih Baba, Muhammed Sâmî (Pîr-i Sâmî) (k.s.)'ye intisâb ederek Hâlidîliğe girmiştir. Pîr-i Sâmî, Sâlih Baba'nın mürşidi olması hasebiyle onun hayatında önemli bir mihenk konumundadır. Gerek Pîr-i Sâmî'nin Sâlih Baba'nın tasavvufî gelişim sürecinde önemli etkilere sahip olmasından, gerekse *Sâlih Baba Dîvânı*'nda isimlerine remzen ve atfen yer verilmesinden dolayı mürşidi Pîr-i Sâmî ve onun tarîkat silsilesinde yer alan diğer zâtlar hakkında bilgi vermeyi çalışmamızın seyri açısından uygun bulmaktayız.

### 3.2.1. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî

Kaynakların çoğuna göre Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı Karadağ kasabasında 1193/1779' da dünyaya gelmiştir. Soyunun baba tarafından Hz. Osman'a ulaştığı ulaştığı rivâyet edilir. Babasının Kâdiriyye tarîkatına bağlı bir sûfî olduğu nakledilir Hâlid-i Bağdâdî Nakşibendiyye mensupları arasında "Mevlânâ" ünvanıyla tanınmaktadır.<sup>17</sup>

1809'da senesinde Hindistan'a giderek Abdullah Dihlevî ile görüştü ve ona intisâb etti. Nakşibendiyye usûlünde seyr ü sülûk yapıp şeyhi tarafından halîfe olarak Süleymaniye'ye geri gönderildi ve kendisine irşâd için izin verildi. Abdullah ed-Dihlevî, icâzet yazısında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'yi "Hakkı talep noktasında yüksek himmet sahibi" diye tavsif etmiştir.<sup>18</sup>

<sup>16</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 230 (118/6).

<sup>17</sup> Abdurrahman Memiş, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri*, Ankara, 2014, Nasihat Y., s. 11-12.; Algar, "Hâlid el Bağdâdî", TDVİA, C.15, 1997, s. 283.; Abdalcabbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, Atatürk Üniversitesi S. B. E., Doktora tezi, Erzurum, 2013, s.31-43.

<sup>18</sup> Memiş, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri*, s. 21.

Hâlid-i Bağdadî (k.s.) tarikatına yaptığı tüm bu hizmetlerinden sonra yakalandığı veba hastalığından dolayı 9 Haziran 1242’de Şam’da vefat etmiştir. Kabri Şam’ın kuzeyindeki Kâsiyûn Dağı eteğindeki türbesindedir.<sup>19</sup>

### 3.2.2. Seyyid Tâhâ Hakkârî

Seyyid Tâhâ Hakkârî “Silsile-i aliyye” denilen büyük Nakşibendî âlim ve velîlerin otuz birincisidir. Abdülkâdir Geylânî’nin on birinci torunudur. Peygamberimizin soyundan olduğu için seyyiddir. Hâlid-i Bağdâdî’nin talebelerinin büyüklerindedir. Lakabı; *Şihâbüddîn, İmâdüddîn ve kutb-ül irşâd vel-medâr*’dır.<sup>20</sup>

Seyyid Tâhâ’nın doğum tarihi bilinmemektedir. Vefat tarihi ise 1853 olarak tespit edilebilmiştir. Hakkârî’nin Şemdinli ilçesine bağlı Nehri’de vefat etmiştir. Babasının adı Molla Ahmed b. Sâlih’tir.<sup>21</sup> Mezarı Nehri’dedir.<sup>22</sup>

*Sâlih Baba Dîvânı*’nda, Seyyid Tâhâ Hakkârî’nin vasıflarından şu şekilde bahsedilmiştir:

Erişti Şeyh-i Abdullâh-ı nûrî  
Seyid Tâhâ’da kıldı ol zuhûrî  
Ana biât eden buldu huzurî  
Terakkî eyleyüp buldu sürûru  
Zuhûratı pîrimden söylerem ben  
Bu yolda cânı kurban eylerem ben<sup>23</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*’ında Seyyid Tâhâ Hakkârî ve halîfesi Sıbgatullah Arvâsî’nin ismini aynı beyitlerde zikrederek onların arasındaki sıkı bağa dikkat çekmiş, aynı zamanda da tarikat silsilesindeki önemine çalışmamızın ileriki sâifelerinde işâret

<sup>19</sup> Algar, “Hâlid el Bağdâdî” s. 284; Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hakkında ayrıntılı bilgi için. bkz. Abdulcabbar Kavak, “*Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî tasavvuf geleneğinin tarihi gelişim süreci*” Atatürk Üniversitesi S. B. E., Doktora tezi, Erzurum, 2013.

<sup>20</sup> Zeki Çıkman vd., “Tâhâ-i Hakkârî”, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, C. 18, İhlas Matbaacılık, İstanbul, b.t.y., s. 246-247.

<sup>21</sup> Zeki Tan, “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, Nisan 2013, s. 100.

<sup>22</sup> Zeki Çıkman vd., “Tâhâ-i Hakkârî”, s. 247-249, 257.

<sup>23</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 230 (118/7).

edecek olduğumuz Pîr-i Tâgî (k.s.)’den de bahsetmiştir. Sâlih Baba, yukarıdaki dizelerinde tarîkatının yapı taşlarından olan Seyyid Tâhâ ve Sıbgatullah Arvâsî’ye olan sevgisini ifade ederken aynı zamanda kendisinin Pîr-i Tâgî’ye olan bağlılığına da vurgu yapmıştır.

Ki Hâlidî Seyyid Tâhâ feda cân Sıbgatullâh'a  
Pîri Tâgî gibi şaha kemer-bes vâri dervîşân<sup>24</sup>

### 3.2.3. Sıbgatullah Arvâsî

Sıbgatullah Arvâsî tasavvuf çevrelerinde “*Gavs-ül a'zam*” ve “*Gavs*” lakapları ile meşhurdur. Kendisi Seyyid olup, Abdurrahmân Kutb’un torunudur. “Silsile-i Aliyye” denilen büyük âlim ve velîlerin otuzbirincisi olan Seyyid Tâhâ-i Hakkârî’nin talebesidir. Tasavvufta yetişip kâmil bir insan olmak için Seyyid Muhyiddin’e gitmiştir. Seyyid Tâhâ, feyz ve bereketleri Seyyid Sıbgatullah’a aktardıktan sonra kalp gözü açılmış ve tasavvufta yüksek makamlara kavuşmuştur. H. 1287 (M. 1870) senesinde vefat etmiştir. Kabri Gayda’dadır ve günümüzde de ziyaret edilmektedir.<sup>25</sup> Sâlih Baba da, *Dîvân*’ında Sıbgatullah Arvasî’den “*Gavsü'l-â'zâm*” lakâbıyla söz etmiştir.

Gavsü'l-a'zam Pîri Şâh Sıbgatullah  
Çoktur kapısında Ârif-i billah  
Kâim-makâmıdır hasbetenlillah  
Haktır her işleri Pîr-i Tâgî'nin<sup>26</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*’ında başka bir gazelinde Sıbgatullah Arvasî’den şu şekilde bahsetmiştir.

Himmet-i evliyâ bize yâr iken  
Şâh-ı Nakşibendî ser-hünkâr iken  
*Seyyid Tâhâ Sıbgatullah* var iken  
"Kabe kavseyn"e dek seyrânımız var<sup>27</sup>

<sup>24</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 218 (110/9).

<sup>25</sup> Zeki Çıkman vd., “Sıbgatullah Arvâsî”, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, C. 18, b.t.y., s. 212-216.

<sup>26</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.160 (80/5).

Sâlih Baba bu bentte Seyyid Tâhâ Sıbgatullah'ı, Nakşibendî padişahlarının başı olarak nitelendirmektedir. Yine bir başka şiirinde ondan şu sözcüklerle bahsetmiştir:

Hâlidî kolundan açılmış bizim meydânımız  
Sıbgatullah'tan alınmış rengimiz elvanımız<sup>28</sup>

Hâlidîliğin Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Erzincan'da yayılmasına öncülük eden evliyâullahlardan biri olan ve Sıbgatullah Arvâsi'nin de talebelerinden olan Abdurrahman Tâgî (k.s.) hakkında da bilgi vermemiz, Hâlidîliğin Erzincan'a hangi kollardan geldiğini idrâk edebilmemiz açısından faydalı olacaktır.

### 3.2.4. Abdurrahman Tâgî

Abdurrahman Tâgî, Hizan'ın Tag köyündendir. “*Sultânül Ârifin*” ve “*Kutbu'l Aktâb-ul Vâsîlin*” ünvanı ile yâd edilen ve halkın “Şeyh Şeyda” olarak tanıdığı yüce şeyh Abdürrahman-ı Tâgî (k.s.), zamanın evliyâ kafflesinin başkanı ve “Selef ve tabiin müceddidi” gibi övgü dolu lakaplarla anılmaktadır. Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, Tâgî'yi talebeliğe kabul ederek onu himâye ve tasarrufu altına alarak yetiştirmiştir. Kısa bir müddet içerisinde yüksek evliyâlık derecesine ulaşan Tâgî, bir gün sabah vakti hocasının huzûruna gelerek önünde yürüyen köpekten bile Allah-ü Teâlâ'nın isminin zikrini duyduğunu söylemesi üzerine, talebesinin olgunluğa erdiği kanaatine varan Seyyid Sıbgatullah Arvasî, O'na Isparta'da kadılık yapmasını emretmiştir. Kadılık görevine başlayan Tâgî, iki sene sonra bu görevinden tamamen ayrılarak, tekrar Sıbgatullah Arvasî'nin hizmet ve sohbetlerine dönmüştür.<sup>29</sup>

Abdurrahmân-ı Tâgî hac ibadetini ifâ ettikten sonra hac dönüşü hocasının emriyle, Bitlis vilâyetine bağlı Nurşîn nahiyesine yerleşerek irşâd vazifesine burada devam etmiştir. Bir müddet sonra rahatsızlanan Tâgî, Nurşîn'de defnedilmiştir. Kabri burada olup günümüzde de ziyaret edilebilmektedir.<sup>30</sup>

<sup>27</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.85 (28/9).

<sup>28</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.118 ,(48/13).

<sup>29</sup> İlhan Apak vd., “Abdurrahman Tâgî (Tâhî)”, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, C. 1, İhlas Holding Y., İstanbul, 1992, s. 239; Abdurrahmân-ı Tâgî hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Yahya Atak vd., *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Editör: A. Ali Vural, C.9, Sebat Y., Çağaloğlu/İstanbul, b.t.y., s. 214-220.

<sup>30</sup> İlhan Apak vd., “Abdurrahman Tâgî (Tâhî)”, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, s. 240, 245.

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında Abdurrahman-ı Tâğî (k.s.)'den güzel sıfatlarla bahsetmiştir:

Bi-hakk-ı *Pîr-i Tâğî* Seyyid-i şâh-ı velâyet hem  
Eriştir vuslat-ı yâra meded ey seyidü'l-ebrâr<sup>31</sup>

Sâlih Baba bu beyitlerinde, *Pîr-i Tâğî*'den hem "velâyet şâhının seyidi" hem de "büyük seyid" olarak bahsetmekle birlikte; tarîkatında bu derece yüce makâmlara sahip olan *Pîr-i Tâğî* hürmetine, *Pîr-i Sâmi*'den kendisini Hakk'a kavuşturmasını talep etmektedir.

Destgîrim ol cemî-i pîr ü pîrân hürmeti  
"Küntü kenz" in pâdişâhı rûh-ı sultân hürmeti  
Şeyh-i âzam *Pîr-i Tâğî* Abdurrahmân hürmeti  
Dergâhın dârü'l-emânım olduğun bilmez miyem<sup>32</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında *küntü kenz'in padişahı Muhammed (a.s.)*'in isminden hemen sonra "Şeyh-i âzâm" olan *Pîr-i Tâğî*'nin ismini zikrederek onu tarîkatında önemli bir yere koymuştur. Daha sonra, onların hürmetine *Pîr-i Sâmi*'ye dua etmiş ve son beyitlerinde mürşidinin dergâhının kendisinin sığınacağı yagâne yer olduğuna vurgu yapmıştır.

Hâlidî Kolundan açılmış bizim meydânımız  
Sıbgatullah'tan alınmış rengimiz elvânımız  
Pîri Tâğî himmetidir cezbe-i Rahmânımız  
Keşf olur sırr-ı hakikat ilm ü irfân bizdedir<sup>33</sup>

Sâlih Baba yine bu beyitlerinde de tarîkatının Hâlidî kolundan açıldığını, tarîkata mensup olan kişilerin renginin ve çeşitliliğinin Sıbgatullah Arvasî'den kendilerine miras kaldığını, Hakk'a olan cezbelere de *Pîr-i Tâğî*'nin himmetiyle meydana geldiğini ve bahsettiğimiz bu kimselerin inâyetleri sayesinde de müritlerce

<sup>31</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 90 (31/9).

<sup>32</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 184 (95/5).

<sup>33</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 118 (48/13).

hakikat sırlarının keşf olunarak onların ilim ve irfân sahibi olacaklarını belirtmektedir.

Ayrıca Sâlih Baba birçok şiirinde kendisini ve tarikatına mensup olan diğer müridleri Pîr-i Tâğî'nin torunu olarak nitelendirmiştir.<sup>34</sup>

Hâlidîliğin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yayılmasını sağlayan şeyhlerden birisi olan Tâğî (k.s.)'nin birinci halîfesi olarak kaynaklarda Pîr-i Sâmi (k.s.) gösterilmiştir.<sup>35</sup> Sâlih Baba da, *Dîvân*'ında onların aralarındaki şeyh ve hâlîfelik münâsebetine şu şekilde temas etmiştir:

Pîr-i Tâğî şeyhimizin şeyhidir hem Sâlihâ  
Rûz-ı şeb gözler bizi me'vâde Allah aşkına<sup>36</sup>

Sâlih Baba bu beyitlerinde Pîr-i Tâğî (k.s.)'nin, Pîr-i Sâmi (k.s.)'nin şeyhi olduğunu açıkça belirtmiş ve Pîr-i Tâğî (k.s.)'nin gece ve gündüz âhiretteki makâmında Allah (c.c.) aşkı için kendilerini sürekli gözlediğini bildirmiştir.

### 3.2.5. Pîr-i Sâmi (Muhammed Sâmi Erzincânî)

Pîr-i Sâmi adıyla anılan Şeyh Muhammed Sâmi (k.s.) (1264/1847-48) yılında Erzincan'ın Selûke (Yeşilçay) Köyü'nde doğmuştur. Asıl adı Muhammed, mahlası Sâmi'dir. Babası "Kırtılzâde" sülalesine mensup olan İmam İbrahim Efendi'dir. İlk derslerini Erzincan Müftüsü Kiremitçizâde Sâlih Efendi (k.s.)'den almıştır. Daha sonra Erzincan âlimlerinden Hacı Sâdık Efendi (k.s.)'den ve Hacı Hafız Rüştü Efendi (k.s.)'den ders almıştır. İlmîni daha da geliştirmek maksadıyla İstanbul'a giden Pîr-i Sâmi (k.s.), Fatih Medresesi'nde tahsilini tamamladıktan sonra Erzincan'a dönmüştür.<sup>37</sup>

Pîr-i Sâmi, Erzincan'ın Karakaya Köyü'nde bulunan "Pîr Muhammed Bahaeddin Erzincânî Camii"nde imamlığa başlamış ve talebelerine Arapça ders

<sup>34</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 127-128 (1-9), s. 190-191 (1-6).

<sup>35</sup> Ünal Tuygun, *Muhammed Sâmi-i Erzincânî Hayatı ve Sohbetleri*, Umran Y., 3.Bs., İstanbul, 1997, s. 31.

<sup>36</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 58 (8/9).

<sup>37</sup> Tuygun, *Muhammed Sâmi-i Erzincânî*, s. 15.



vermiştir. Ancak daha sonra gerekçesini bilmediğimiz bir sebepten dolayı Karakaya Köyü'nden ayrılmıştır.

Muhammed Sâmî, 1300 (1883) yıllarında Erzurum'un Hınıs ilçesinde muallim olarak çalışırken şöhretini duyduğu Abdurrahman Tâğî'yi tanımak için Nurşin'e giderek kendisine intisâb etmiştir. Abdurrahman Tâğî (k.s.)'nin dergâhına giren Pîr-î Sâmî (k.s.)'ye mürşidi şu sözleri söylemiştir: “Kimse sanmasın ki, bu huzuru oturarak ve istirahat ederek bulduk. Seni bir kere kırıp yapmak gerekiyor, yani bir sefere çıkmak icâb ediyor. İstersen Erzincan'a git gel.” Pîrî Tâğî (k.s.)'nin bu sözleri üzerine, Pîr-i Sâmî (k.s.) Erzincan'a gitmeye karar vermiş, 1886 yılının Ekim ayında Abdurrahman Tâğî (k.s.) tarafından irşâd için Erzincan'a gönderilmiştir.<sup>38</sup>

Gönderdi Sâmîsin ol Pîr-i Tâğî  
Erzincan şehrinde kurdu otağı<sup>39</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında Pîr-i Tâğî (k.s.)'nin, Pîr-i Sâmî (k.s.)'yi irşâd ile görevlendirerek, O'nu Erzincan'a göndermesinden ve orada bir dergâh kurmasından bahsetmiştir.

Nakşî-Hâlidî kolunun Erzincan şubesi kurucu pîri olarak Karaağaç Mahallesi'nde tekke, cami, fırın ve çeşme yaptırmış ve burası “Kırtıloğlu Nakşî Dergâhı” olarak anılmaya başlanmıştır. Bu tekkede Erzincan ve yöresinde irşâd faaliyetlerine başlayan Muhammed Sâmî, Hâlidîyye'nin Doğu Anadolu'dan İç Anadolu'ya kadar yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Onun müridlerinden biri de Sâlih Baba'dır. Hahlı Hacı Abdurrahmân Efendi, Kelkitli Hacı Ali Efendi, Refâhiye'nin Hanzar köyünden Hacı Hasan Efendi, Hacı Hoca Mehmet Efendi ve Beşîr Efendi halîfelerinden bazılarıdır. Şeyh Beşîr Efendi (k.s.) de, Pîr-i Sâmî (k.s.)'nin tarîkat halkasını devam ettirmiş olup bu halka günümüzde de hala devam etmektedir.<sup>40</sup>

<sup>38</sup> Tuygun, *Muhammed Sâmî-i Erzincanî*, s. 27.

<sup>39</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 85 (28/10).

<sup>40</sup> Nurettin Albayrak, “Dede Paşa”, *TDVİA*, C. 9, 1994, s. 83; Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, C. 2, 1. Bs., Erzincan Hayra Hizmet ve Day. Vak. Y., Erzincan, 1987, s. 287; <http://www.gonullersultani.net/tasavvufi-eserler/pîri-Sâmî-hazretleri/529-kirtiloglu-dergahi-1884-pîri-Sâmî-hazretleri.html>. (27.06.2019).

Sâlih'em ben bu esrâra ermedim  
Bâğ-ı vahdet güllerini dermedim<sup>41</sup>  
Çok meşâyih devir ettim görmedim  
Pîrî Sâmi gibi bir sâhib-i irşâd<sup>42</sup>

Sâlih Baba yukarıdaki dizelerinde kendisinin daha önce de bazı dergâhlara başvurduğunu ancak aradığını yalnızca Kırtıloğlu Tekkesi'nde irşâd vazifesini sürdürmekte olan Pîr-i Sâmi'de bulduğunu ifade etmektedir.

Pîrimiz Şeyh-i Sâmidir Muhammeddir anın ismi  
Bekâ billâh olup zâtı tecellî Tûrudur cismi  
Boyanıp reng-i dildâre bilinmez anların resmi  
Okurlar mekteb-i dilde bular Kur'ân seher vakti<sup>43</sup>

Sâlih Baba bu dizelerinde Pîr-i Sâmi (k.s.)'ye intisâb ettiğini açıkça belirtmekle birlikte onun asıl isminin Muhammed olduğunu, bedeninin ise tecellî vasıtası olduğunu belirtmiştir.

Çok meşâyih devredip hergiz nâzirin görmedim  
Hazreti şeyhim Muhammed Sâmi sultandan leziz<sup>44</sup>

Sâlih Baba, Pîr-i Sâmi'den önce de pek çok şeyhe intisâb etmiştir. Ancak bunların hangi tarîkatlardan olduğu hakkında bilgimiz yoktur. Sâlih Baba birçok şeyhe varmasına rağmen, sonunda Pîr-i Sâmi'de karar kılmış ve aradığı lezzeti yalnızca onda bulabilmiştir.

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında Pîr-i Sâmi'ye olan hayranlığını ve sevgisini ifade etmekle birlikte, aynı zamanda da onun vasıflarını şu şekilde dillendirmektedir :

Sâlih Baba kendisinin Pîr-i Sâmi'nin sarhoşu ve onun deli divânesi olduğunu; geceleri ışığın etrafında dönen küçük kelebekler gibi ona pervâne olduğunu ve ona tutkun olduğunu söylemektedir. O, pîrinin nefesini, İsrâfil'in üfleyeceği sûra

<sup>41</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 81 (25/9).

<sup>42</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 81 (25/10).

<sup>43</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 258 (134/8).

<sup>44</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 82 (26/6).

benzeterek, tıpkı bunun gibi şeyhinin nefesinin de tâ göğsünün içinden geldiğine, içten ve kalpten olduğuna, İsrâfil'in sûra üflemesi gibi etkili ve kesin olduğuna işaret etmektedir. Pîr-i Sâmi'nin sözünün berrak, vefânın aynası, cana şifa; işlerinin şerî'at, hâlinin hakikat üzerine olduğundan ve şahsiyetinin de şanlı olduğundan bahsetmektedir.<sup>45</sup>

Sâlih Baba, Pîr-i Sâmi'nin himmetinin<sup>46</sup> bol olduğundan ve sohbetinin de dâima Hak ile alakalı olduğundan bahsetmektedir. O, pîrini öyle bir yere koyar ki, ona göre yeryüzünde müşdidinin herhangi bir eşi ve dengi yoktur. Allah (c.c.)'ın Mûsâ'nın eline âsâyı vermesi gibi, Pîr-i Sâmi'nin eline de Hak ilahî nurlar ve kuvvetler içeren manevî bir âsâ vermiştir ve bu âsâ da onun herhangi bir benzerinin daha olmadığına en güzel kanıttır.<sup>47</sup>

Pîr-i Sâmi'nin her bir nefesi ruhlara gıdadır ve içinde dünya sevgisi barındırmaz. Onun selâmete ulaşan kalbinde elem yoktur; dili Allah (c.c.)'ın kâinattaki eserini gösteren ilâhî gücü olan Allah (c.c.)'ın kudret kalemi gibidir. Aydınlık yüzü bizi mest eder, sözü hikmettir. Allah (c.c.)'ın sevgilisi Pîr-i Sâmi (k.s.)'nin mesleği (sülûk edilen yol) işine uygun, işi de sözüne uygundur. Yüzü hoş görünüşlüdür ve o ilmiyle amel eden bir müşdid-i kâmil'dir. Halkın arasında olmasına rağmen özünde Hak iledir ve çoklukta birliği, birlikte çokluğu görebilme vasıflarına sahiptir.<sup>48</sup>

---

<sup>45</sup> Ayrıca Sâlih Baba aşağıdaki beyitlerde Pîr-i Sâmi'nin dergâhını Tûr Dağı'na benzetmekte ve Hz. Mûsâ kıssasına telmihte bulunmaktadır:

“Dergâhı Turdur girmeyen kördür  
Himmeti nûrdur Pîri Sâmi'nin” Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 168 (86/6).

Sâlih Baba, pîrinin dergâhını Tûr Dağı'na benzetmiştir. Mûsâ'nın Tûr Dağı'na girerek ilahî tecellilere mazhâr olup Allah'ın nûrunu görmesi gibi Pîr-i Sâmi'nin dergâhının da Tûr-i Sinâ gibi ilâhî nûrların menbaı olduğuna ve buraya girmeyenin mânen kör olduğuna işaret etmektedir. Hz. Mûsâ, Allah'ın cemâlini görmek isteğiyle Tûr dağına çıkmış, burada tecellîye uğramıştır. Tûr Dağı Mûsâ için tecellî yeri olduğu gibi, Pîr-i Sâmi'nin dergâhı da Sâlih Baba için tecellî yeri olmuştur.

<sup>46</sup> Velilerin bu hâli şu atasözleriyle anlatılır: Himmetü'r ricâl taklâ'u'l-cibâl (Allah adamlarının himmeti dağları yerinden oynatır).

<sup>47</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 168, (86/6-8).

<sup>48</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 168,169, (86/9-14).

Erzincan'daki Halîdîlerin dergâhını Pîr-i Tâğî (k.s.) kurmuştur, Pîr-i Sâmi (k.s.) de Allah (c.c.) aşkı ile susayanlara burada elinde sürâhi ile aşk şarabını sunarak onların dertlerine dermân olmaktadır. Aşk şarabından içenlerin gönülleri ölmez, dâima diri kalır. Onun elinden aşk şarabını tadanlar ölümden kurtulur ve sıkıca Pîr-i Sâmi (k.s.)'nin koluna yapışırlar. Zîrâ dergâhına gelen herkese kapısı açıktır, misafirperverdir ve hizmetçisi de çoktur. Pîr-i Sâmi (k.s.)'nin konuşması Hak'tır; isteğini her dâim "Hû" ile dile getirir. Sâlih Baba da kendisini Pîr-i Sâmi (k.s.)'nin kölesi olarak atfetmektedir."<sup>49</sup>

Pîr-i Sâmi H. 1330 , M. 1912 senesinde kurban bayramı akşamı vefat etmiş ve deprem öncesi imar olunan Erzincan'da Terzi Baba Mezarlığına giden yol üzerindeki câmiinin ve dergâhının bulunduğu Ak Mezarlık diye bilinen yerde defnedilmiştir. 1939 yılındaki büyük depremde câmi, dergâhı ve üç bine yakın kitabı olan kütüphanesi harab olmuştur. Ancak bugün kabrinin yakınlarına bir şadırvan ve "Pîr-i Sâmi Hazretleri Camii" adı verilen bir camii inşa edilmiştir.<sup>50</sup>

### 3.2.6. Erzincanlı Beşir Buyruk

Babası Hüseyin Efendi'dir. Doğum yeri Kepesük Köyü, büyüyüp yetiştiği yer ise Keleriç Köyü'dür. Babası küçük yaşta vefat ettiğinden dolayı dedesi ve amcası Hasan Efendi tarafından büyütülmüştür. Beşir Efendi, medrese okumuş ve Pîr-i Sâmi'den ders almıştır. "Seyyid bir aileden geldiği anlaşılan Beşir Efendi'nin Keleriç (Karakaya) köyüne yerleştiği ve ilk tahsilini burada yaptığı bilinmektedir. Pîr-i Sâmi ile ilk defa bu köyde tanışan Beşir Efendi, eğitiminin büyük bir bölümünü burada yapmış ve Pîr-i Sâmi'den Arapça dersi almıştır. Hocasının büyük beğenisini kazanan Beşir Efendi, eğitiminin tamamlayamamıştır. Ömer Aslan'ın Kırtıloğlu Tekkesi ile ilgili bir çalışma yapmakta olan Enver Şahin ile yaptığı mülâkata göre Beşir Efendi'nin, Otlukbeli ilçesinde iki sene irşâd yaptığı, Otlukbeli'nden Tercan

---

<sup>49</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 169, (86/15-20).

<sup>50</sup> Bkz. EK-1.

ilçesine geçtiği, Tercan'a bağlı Edebük köyünde tekke açarak iki sene burada irşâd ettiği anlaşılmaktadır.”<sup>51</sup>

İlk hanımı Abdürrahim Reyhan'ın ninesi Meysun Hanım'dır. Bu evlilikten yedi çocuğu olmuştur. İlk zevcesinin vefatından sonra evlendiği ikinci hanımı Fadime'den de üç oğlu olmuştur. Daha sonra ikinci hanımının vefatından sonra evlendiği Aliye adındaki üçüncü hanımından da Hafız Muhammed, Necmeddin ve Fahreddin isimlerinde üç oğlu olmuş, ilk ikisi Erzincan felaketinde vefat etmişleridir. Beşir Efendi de 1932 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Terzibaba Kabristanındadır. İlk halîfesi Dede Paşa'dır. İkincisi tahrirat Kâtibi Nuri Efendi, üçüncüsü Nazım Hoca, dördüncüsü de Hidayet Efendi'dir. Pîr-î Sâmi Erzincanî, Beşir Efendi ile alakalı olarak şöyle buyurmuştur: “Şâh-ı Nakşibend Efendimizi görmek isteyenler Beşir Efendi'yi ziyaret etsin”.<sup>52</sup> Yalnız bu ifade bile Beşir Efendi'nin tarîkattaki önemini ifade etmeye hâizdir.

Paşa Hazretleri, muhtelif sohbetlerinde Sâlih Baba'nın, yüksek kemâli dile getirilen, bütün mahlûkatın rızıklarının taksim edicisi ve insanlarla cinlerin yüksek mürşidi olan Beşir Efendi'nin tekke arkadaşı ve ihvânı olduğunu aktarmış ve Sâlih Baba'nın dergâha gelişini, intisap ve şiir söylemeye başlayışını ifade etmiştir.<sup>53</sup> Buradan da anlaşıldığı üzere Beşir Efendi ile Sâlih Baba aynı dergâhta mânevî tekâmüllerini sürdürmüşler ve kaçınılmaz olarak da Beşir Efendi Sâlih Baba'dan etkilenmiş ve tekke arkadaşı olmaları hasebiyle, aynı zamanda birbirlerini de etkilemişlerdir.

### **3.2.7. Dede Musa Baştürk ( Dede Mûsa Bayburdî)**

Bayburt'un Demirözü ilçesine bağlı Aşağı Lori (Yazıbaşı) köyünde resmî kayıtlara göre 1300/1883 yılında, kendi ifadelerine göre H. 1294 veya 1295 (M. 1877 veya 1878) yılında doğmuştur.<sup>54</sup> Musa Baştürk tasavvuf çevrelerince “*Dede Paşa*” olarak anılmaktadır. Küçük yaşta yetim kaldığından dolayı dayısı tarafından

<sup>51</sup> Aslan, “Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”, s.115.

<sup>52</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 20-22.

<sup>53</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 22-23.

<sup>54</sup> Aslan, “Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”, s.117.

büyütülmüştür. Sıbyan Mektebi ve Rüştîye'yi bitirdikten sonra 18 yaşında Beşir Efendi'ye intisâb ederek onun yanından uzun yıllar boyunca ayrılmamıştır. Her sene 9-10 ay şeyhi ile tebliğde gezip hizmette bulunduktan sonra 2-3 ay da hasat için evine döner ve hasat gelirlerinin büyük bir kısmını tekke ve ihvânın ihtiyacı için ayırırdı. Kendisinden sâdır olan keşif ve kerâmetleri “Pîrin bir himmeti, bir lütfudur” diyerek dâima şeyhine atfetmiştir.<sup>55</sup>

Sâlih Baba'da da aynı incelik mevcuttur. Zîrâ O da birçok defa varlığını pîrinden aldığı söylemiş ve kendisi aradan çekilmiştir. Nitekim Dede Paşa (k.s.) da *Sâlih Baba Dîvânı*'nın fenâ fi'ş-şeyh hâli yaşanırken söylendiğini dolayısıyla bu şiirlerin hakîkatte Pîr-i Sâmi'ye ait olduğunu doğrular nitelikte sözler dile getirmiştir: “Bazı sohbetlerinde : ‘Bizim tarîkatımızda ümmî, âşık ve sâdık bir Sâlih Baba var. Bu Sâlih Baba bir gazelinde buyurur ki...’ diyerek şiirini okur ve ‘Bu şiir zuhûrattır, hâl kelâmıdır, söyledendir, söyleden sırrı ile söylenmiştir şehzâdem’ diye buyurmuştur.”<sup>56</sup>

Sâlih Baba da *Dîvân*'ında Dede Paşa (k.s.)'nın bu sözlerini doğrular nitelikte şöyle buyurmuştur:

Pîrimin vâridâtıdır zuhûr eden dehânımdan  
Hakîkat şemsine karşı hemân bir sâye düştüm ben<sup>57</sup>

Dede Paşa, Kırtıloğlu Dergâhı'nda Sâlih Baba'yı gördüğünü her fırsatta belirterek onu tanımak şerefine eriştiği hususunda muhtelif yönlerden tafsilat vermiştir.<sup>58</sup>

Dede Paşa tarîkatta yetmiş yedi sene bilfiil hizmette bulunmuş ve 4 Eylül 1973 tarihinde vefat etmiştir. Kendisinden sonra, şeyhinin en büyük oğlunun torunlarından biri olan Abdürrahim Reyhan'ı halîfe olarak yetiştirip yerine bırakmıştır.<sup>59</sup>

---

<sup>55</sup> Kuyumcu *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 25-27.

<sup>56</sup> Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Sâlih Baba Dîvânı Râbta-ı Nakşî Hayâlî*, 6. Bs., Baha Vak. Y., İstanbul, 1996, s. XXVI, XXIX.

<sup>57</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 115 (107/21).

<sup>58</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.31.

<sup>59</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 28.

### 3.2.8. Abdurrahim Reyhan

Abdurrahim Reyhan (k.s.), Dede Paşa (k.s.)'nın Şeyh efendisi Muhammed Beşir Erzincani (k.s.)'nin âlim ve fâzıl büyük oğlu Hüseyin Efendi ile hâl, keşif ve keramet sahibesi ve salihâtı nisvandana (hâlis müslüman kadınlardan) Tübî Hanımın oğulları olup 1930 yılında Karakaya köyünde doğmuştur.<sup>60</sup>

Abdürrahim Reyhan (k.s.), Nakşibendiye tarikatının Hâliidiye koluna mensupturlar. Dede Paşa (k.s.)'nin irşad halkasında yetişmiş ve Dede Paşa (k.s.)'nin halîfesi olarak irşad vazîfesini sürdürmüşlerdir. Reyhan (k.s.)'ın irşad halkası genişlemiş, büyümüş, dünyanın her köşesinde yüz binlerce talebe sohbetlerinden gıdalanmıştır.<sup>61</sup>

Abdürrahim Reyhan (k.s.) 'ın Sâlih Baba'nın hayatı hakkında bizzat kendisinin naklettiği bazı menkıbevi tarzda bilgiler mevcuttur. Onun naklettiği bu bilgiler arasında Sâlih Baba'nın mizâcı, tarîkata intisab etme süreci gibi tafsîlatlar da bulunmaktadır.

Yine Abdürrahim Reyhan (k.s.), Sâlih Baba'nın türbesinden hastaların toprak aldığı, hastalıkları şifâ bulduğunu ve kabrin toprağı bittikçe yaniden toprak konulduğunu ve o havâlide Abdürrahim Reyhan (k.s.)'ın, şâir Sâlih Baba'nın şiirlerini okuyup sohbetler yaptığı anlaşılmaktadır.<sup>62</sup>

---

<sup>60</sup> <http://www.gonullersultani.net/abdurrahim-reyhan-hazretlerinin-kendi-dilinden-hayati.html> (27.07.2019).

<sup>61</sup> <https://www.erzincani.com/home.htm> (27.07.2019).

<sup>62</sup> Kuyumcu, Sâlih Baba Dîvânı, s.32.

## I. BÖLÜM

### SÂLİH BABA'NIN HAYATI, ŞAHSİYETİ, DÎVÂN'I VE DÎVÂNİ'NA TESİR EDEN ŞAHSİYETLER

#### I.1. Hayatı

Tüfekçizâde Sâlih Efendi XIX. y.y'ın ikinci yarısı ile XX. y.y'ın başları arasında yaşamış; 1846 yılında doğmuş ve 1906 yılında vefat etmiştir. Tasavvuf çevrelerince “Sâlih Baba” lâkabıyla anılmaktadır ve kendisi Erzincan’lıdır. Hayatı hakkında elimizde yeterli bilgi mevcut olmayıp, sadece menkıbevî tarzda bazı bilgiler mevcuttur. Buna rağmen, yine de bazı bilgilere gerek kendi *Dîvân*’ındaki şiirlerinden hareketle gerekse sınırlı sayıdaki bazı kaynaklardan ulaşabilmekteyiz.

#### I.1.1. Ailesi ve Doğumu

Sâlih Baba, Erzincan’da zamanında imamlık yapan Mustafa adında bir zâtın oğludur. Annesi Atike Hanım’dır. Asıl mesleği tüfek ustalığıdır. Kardeşi Abdurrahman Efendi’nin oğullarından Hâlim ve Mustafa Efendiler de Sâlih Baba’dan tüfek yapım ve tamirâtı mesleğini öğrenmişlerdir. Sâlih Baba’nın bir kolunun çolak, bir ayağının kısa ve aksak olduğu bilinmektedir.<sup>63</sup>

Sâlih Baba’nın yaşadığı yer ve doğum yılı hakkında kendi *Dîvân*’ından bilgi edinebilmekteyiz. Sâlih Baba H. 1263 (M.1846)’da Erzincan’da doğmuştur.

Sâlih Baba doğum yılını şöyle belirtmiştir:

Sâlihem usandım dâr-ı fenâdan

Bir an kurtulmadım renc ü anâdan

Bin iki yüz altmış üçte me’vâdan

Bir beşer sûretli hâne gelmişem<sup>64</sup>

<sup>63</sup> Albayrak, “Erzincanlı Tasavvuf Şâiri Tüfekçizâde Sâlih Baba”, *Mengüceli Kültür ve Araştırma Dergisi*, Y. 2, S. 14, Aralık, 1980, s. 37.

<sup>64</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 188 (97/8).



*Sâlih Baba ve Dîvânı* ile alâkalı çeşitli çalışmaları bulunan Orhan Aktepe de yine aynı şekilde Sâlih Baba'nın şiiirlerinden hareketle onun H. 1263 (M. 1846) yılları civârında doğduğunu ve H. 1325 (M. 1906) yılları civârında vefat ettiğini ifade etmektedir.<sup>65</sup>

Sâlih Baba, bir başka şiiirinde doğduğu yerin Erzincan olduğunu da şu şekilde belirtmiştir:

Muhammed Şeyh-i Sâmîdir pîrimiz  
Bilâd-ı şehri-i Erzincân yerimiz<sup>66</sup>

### **I.1.2. Tahsili**

Sâlih Baba'nın tahsili hususunda çeşitli rivâyetler vardır. Bir şiiirinde kendisinin ümmî olduğunu söyler:

Ümmiyem bir zerre denlü ilme yoktur tâkatim  
Gâh olur ilmiyle bî-pâyân oluram kime ne<sup>67</sup>

Mutasavvıflar keşf ve ilham denilen farklı bir bilgi kaynağından bahsetmişlerdir. Onlara göre bilginin “kazanılma” özelliği olmakla birlikte bilgi aslında “verilidir” ve onu açığa çıkarmak için bilginin üstündeki örtülerin kaldırılması gerekir. Bu bağlamda, tasavvufta bazı sûfilerin okuma yazma bilmemekle birlikte özellikle müridleri üzerinde büyük bir değişime ve hakîkatin bilgisine ulaşmada önemli bir role sahip oldukları görülebilmektedir. O halde tasavvufta gerçek bilgi, gizli olanı bâtından açığa çıkarmak yani zuhûra getirmektir.<sup>68</sup> Bu hususta Sâlih Baba aşağıdaki beyitleri zikretmiştir:

Eğer pîrim bana eylerse himmet  
Zuhûra getirem birkaç meânî<sup>69</sup>

<sup>65</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 33.

<sup>66</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 231 (118/11).

<sup>67</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 241 (126/8).

<sup>68</sup> Baltacı, “Erzincan’da Ârif-i Ümmî İki Şâir”, s. 868.

<sup>69</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 45 (2/1).

Yukarıdaki beyitlerde Sâlih Baba gizli olanları açığa çıkarmasını tamamen şeyhinin himmetine bağlamıştır ve söylediklerini açıklığa kavuşturmasının kaynağı olarak pîrini göstermektedir.

Ümmî iken şiir söyleyenlerle alâkalı olarak Ahmed Paşa'nın şöyle söylediği rivâyet edilmiştir: “Bir şâirin bu yönde bir niyeti ve bir meziyeti dahi yok iken bir şahs-ı kâmilin karşısına çıkıp kendisini bu işe yöneltmesiyle (ulvî) veya ilham-ı Rabbânî'ye uygun hale geldikten sonra dilinin çözülmesiyle (azmî) veyahut da dünyanın fâni olduğunu insanlara bildirmek gayesiyle ve Allah (c.c.) rızâsı için şiir söylemeye başlayanlar görülür.”<sup>70</sup> Sâlih Baba da pîrinin himmetiyle ilhâm-ı Rabbânî'ye uygun hale geldikten sonra dili çözülerek şiir söylemeye başlamış, Pîr-i Sâmi (k.s.), kendisine “Yeter Sâlih!” diye sesleninceye kadar şiir söylemeye devam etmiş ve bu emirden sonra da şiir söylemeyi kesmiştir. İşte bu şekilde vefatından sonra söylediği şiirlerin kitap haline getirilmesiyle oluşturulan *Sâlih Baba Dîvânı (Râbita-ı Nakşî Hayâlî, Nakşîlerin Hayâlî Râbitaları)* isimli eser meydana gelmiştir.

Sâlih Baba'nın eğitimi hususunda, medrese tahsili aldığı ve okur-yazar olduğu da rivâyet edilmektedir. Sâlih Baba'nın ümmî olmadığı yeğeni Hâlim Tüfekçi tarafından da ifade edilmiştir. Bunu şâirimizin benimsemiş olduğu tasavvuf yolunun inceliklerinden olan tevazuu ve alçakgönüllülüğüne, kendini küçük görmesine yormak mümkündür.<sup>71</sup>

Sâlih Baba'nın şiirlerinde her ne kadar ümmî olduğu söylenirse de bu, Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nda Yûnus'tan beri süregelen bir geleneğin neticesinde söylenmiş bir ifadedir. Zîrâ şiirlerindeki ifadeler onun tahsil gördüğünü ispatlayacak vesîka niteliğindedir. Sâlih Baba, bir mutasavvıftır ve Dinî-Tasavvufî Edebiyatımızın tabii bir neticesi olarak bir yanı sıra Klâsik Edebiyat'a diğer taraftan Halk Edebiyatı'na dayanan çift kanatlı bir edebî zevke sahiptir. Bu sebeple şiirlerinde hem hece hem de aruz ölçülerini görmek mümkündür. Zîrâ her iki edebî zevki de

---

<sup>70</sup> Mahmud Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, 11. Bs., İnsan Y., İstanbul, 2014, s. 106.

<sup>71</sup> Albayrak, “Erzincanlı Tasavvuf Şâiri Tüfekçizâde Sâlih Baba”, s.38.

şiiirlerinde başarıyla yansıtmıştır. Şiiirlerinde sanat endişesi olmamakla birlikte yine de *Dîvân*'ında edebî sanatları başarıyla kullanmıştır.<sup>72</sup>

Sâlih Baba'nın amca çocuğu Abdurrahman Tüfekçi 1979 yılında Fehmi Kuyumcu'ya yazdığı mektupta, Sâlih Baba'nın okur-yazar olduğunu ve güzel şiiirleri bulunduğunu nakletmiştir.

Herhangi bir ilmî tahsili olmayan ancak yakınlarının ifade ettikleri üzere ümmî de olmayan Sâlih Baba, hem üslûp hem de mana açısından belli bir seviyede eğitim gerektirecek kadar eşsiz bir dîvânın husûlüne sebep olmuştur. Sâlih Baba her ne kadar şiiirlerinde ümmî olduğunu ifade etse de kanaatimizce bu söz, şeyhe bağıllık ve tasavvuf terbiyesinin sonucu olarak bir alçak gönüllülük ifadesi olarak söylenmiş olabilir. Ancak şiiirlerinin meydana gelmesi fenâ hâli meydana geldikten sonraki feyizli anlarının sonucu olarak oluşmuştur.

Sâlih Baba tarîkate intisâb ettikten bir müddet sonra, Pîr-i Sâmi (k.s.)'nin kendisinden şiiir söylemesini istemesi üzerine, bir anda vâridât ile dolarak irticâlen şiiir söylemeye başlamış ve fenâyâ kavuşmuştur. Şiiirlerini söylemedeki kerâmetini Pîr-i Sâmi'den almıştır. Sonuç olarak; Sâlih Baba'nın ümmî olmadığı, ancak *Dîvânı*'nın irticâlen oluşmuş râbita mahsülü bir eser olduğu kanaatine ulaşabiliriz.

Şu beyitler de şiiirlerinin şeyhi Pîr-i Sâmi'nin himmetiyle meydana geldiğinin açık bir delilidir:

Bu Sâlih himmet-i pîriyle söyler

Beğenmez mi sözünü ehl-i arrâf<sup>73</sup>

Sâlih Baba ister ümmî olsun isterse belirli bir medrese eğitiminden geçmiş olsun gerçek olan şudur ki; eşsiz bir dîvânın husûlüne sebep olarak tasavvuf tarihine damgasını vurmuştur. “ Bu bağlamda sûfiler de kendilerinde gizli olan ilmin farkına varıp onu tecrübe ederek kuvveden fiile çıkarmışsa, mutasavvıflara göre artık onun dilinden dökülen ifadeleri kabul etmek için tahsil durumu hakkında yorum yapmak

<sup>72</sup> Abdülkerim Erdoğan, “Erzincanlı Sâlih Baba”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi, Gönül Sultanları Buluşması*, Eskişehir, 2014, s. 441.

<sup>73</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 152 (74/10).

önemini kaybetmiş bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.”<sup>74</sup> Esâsen önemli olan bir râbîta ıtrı ve muhabbet burağı olan bu *Dîvân*’ın bizlere vermiş olduğu lezzet ve ilâhî mesajlardır.

### I.1.3. Çocukları ve Torunları

Fehmi Kuyumcu’nun hazırladığı “*Sâlih Baba Dîvânı*” isimli eserin girişinde sûfî şâirimizin iki defa evlendiğinden bahsedilmekte ise de birkaç kere evlendiği ve boşandığı yeğeni Hâlim Tüfekçi tarafından ifade edilmiştir. Bu evliliklerinin ilkinden Osman ve Fehmi, ikincisinden de Dursun adındaki çocukları olmuştur. Büyük oğlu Osman’ın hem sağır hem de dilsiz olduğu söylenmektedir. Ortanca oğlu Fehmi ise İstanbul’a gitmiş ve orada kalmıştır. Dursun da dilsiz olduğu dükkanda babasına yardım ettiği ve babasının vefatından sonra onun da İstanbul’a kardeşi Fehmi Efendi’nin yanına gittiği ve orada denizde boğularak öldüğü kaynaklarda ifade edilmekle birlikte, Sâlih Baba’nın bunlardan başka çocuğunun olup olmadığı bilinmemektedir.<sup>75</sup>

Sâlih Baba’nın ikinci evliliğinden dünyaya gelen oğlu Dursun’un evliliğinden olan kızı Sıdika, Erzincan’ın Ulalar köyünde Ali Polat isminde bir şahısla evlenmiştir. Bu evlilikten kaç çocuğu olduğu bilinmemektedir. Sıdika’nın da, 1939 depreminde Ulalar Köyü’nde çocukları ile enkaz altında kalarak vefat ettiği anlaşılmaktadır.<sup>76</sup>

### I.1.4. Tarîkate İntisâbı

Tasavvufta bir tarîkate intisâb, müridin şeyhin önünde tevbe etmesiyle gerçekleşir. Bu sebeple tevbe tarîkate giriş kapısı olarak değerlendirilmiştir. Tevbe olayı kişinin üzerinde derin manevî etkiler bırakan bir basamaktır. Sâlih Baba’nın, Sâmi Erzincânî (k.s.)’ye intisâbında şöyle bir olay nakledilmektedir: Sâlih Baba bir gün dükkanında otururken, Erzincan’ın tanınmış ulemâ ve meşâyihından Kırtıloğlu

<sup>74</sup> Baltacı, “Erzincan’da Ârif-i Ümmî İki Şâir”, s. 868.

<sup>75</sup> Albayrak, “Erzincanlı Tasavvuf Şâiri Tüfekçizâde Sâlih Baba”, s. 37.

<sup>76</sup> Ahmet Doğan, *Sâlih Baba Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Şiirleri*, 1. Baskı, Akçağ Y. , Ankara, 2002, s. 17.

Tekkesi şeyhi Muhammed Sâmî Hazretleri dükkanına gelir. Sâlih hemen yerinden fırlayarak Sâmî Hazretlerine yer gösterir. Şeyh Muhammed Sâmî Hazretleri oturduktan sonra bir süre Sâlih Baba'yla sohbet ederler. Sâmî Hazretleri kalkacağı sırada, tezgahta bulunan ham demirlerden birini eline alarak; “Evladım Sâlih! Şundan bizim tekkeye bir bıçak yap” der. Sâlih usta bin bir sıkıntı içinde bu ham demirden bıçak olamayacağını hürmetle ifade eder. Ancak Şeyh Sâmî Hazretleri, Sâlih'in bu itirazları karşısında: “Evladım siz yapınız, o olur.” diyerek dükkanından ayrılır. Sâlih usta ocağı yakar, demiri ateşe sürer ve dövmeye başlar. Bir de ne görsün! Ham demir çelikten daha güzel oluvermiş. Sâlih Baba hemen dükkanını, tezgahını bırakarak Kırtıloğlu Tekkesi'ne koşar ve Pîr-i Sâmî Hazretlerine intisâb eder.<sup>77</sup> Sâlih Baba bu durumu *Dîvân*'ında şöyle dile getirmiştir:

Mâsivâdan ref eyleyip gönlümü  
Cemâline müştâk ettin aynımı  
Evlâd ü iyâlden kesüp meylimi  
Düşürdün bir acep sevdaya bizi<sup>78</sup>

Sâlih Baba bu beyitlerinde tarîkâta intisâbını ve bu sevdanın başlangıcını güzel bir şekilde özetlemiştir.

Pîr-i Sâmî Hazretleri Erzincan'da dergâhını açtığı zaman kapısına ilk gelenlerden birisi de Sâlih Baba'dır. Sâlih Baba, Pîri Sâmî Hazretlerinin dergâhına girdiği zaman tahmini yaşı elli civarındadır.<sup>79</sup> Zirâ nakledeceğimiz şu rivâyet Sâlih Baba'nın tarîkâta girdiği yaş hakkında fikir edinebilmemizi sağlayacaktır:

Sâlih Baba, Pîr-i Sâmî Hazretleri'nin tekkesinde köşe bucak gizlenen tekkenin sessiz bir mürididir. Dergâha geldikten sonra dünya nimetlerini unutarak kendini ibadete vermiştir. Her sohbette dergâhın en dip köşesinde oturarak ağlar. Dergâhta bulunan diğer müridân Sâlih Baba'ya ağlamasının sebebini sorduklarında Sâlih Baba onlara şu cevabı verir: “Birkaç dakikada kötü demir çelik oldu da elli yıldır şu dünya

<sup>77</sup> Albayrak, “Erzincanlı Tasavvuf Şâiri Tüfekçizâde Sâlih Baba”, s. 37-38.

<sup>78</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 261 (137/5).

<sup>79</sup> Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, 1.Bs., Kervan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 105.

toprağındayım, kalbim sahibine teslim olmadı. Ona ağlarım.” Bu söz üzerine tam bir sene Sâlih her akşam dergâhta ağlamıştır.<sup>80</sup>

Orhan Aktepe’ye göre Sâlih Baba’nın şiire başladığı tarih kesin olmamakla birlikte *Dîvân*’ın başında bulunan H. 1317-1319 (M. 1899-1901) *Dîvân*’ın yazıldığı tarih aralığını gösteriyor olabilir. Nitekim Sâlih Baba bir şiirinde şöyle buyurmuştur:

Darb-ı bahrân târih-i tevellüdüm olmuş benim  
Müddet-i ömrüm erişti şimdi câne çâre ne<sup>81</sup>

Yukarıdaki beyitlerde geçen can kelimesi ebced hesabına göre 54 rakamını vermektedir. Buradan da anlaşılıyor ki Sâlih Baba şiir okumaya başladığı zaman yaşı 54’tür.<sup>82</sup>

Sâlih Baba’nın şiir söylemeye başlamasının ilgi çekici bir hikayesi vardır. Pîr-i Sâmî’ye intisâb ettikten sonra, uzun süre sessiz kalmış, konuşmak ya da sohbete katılmaktan çekinmiştir. Bir gün dergâhta bulunduğu sırada büyüklerin sohbeti dönüp dolaşır şiire gelmiştir. Tekkede Fuzûlî, Yûnus Emre, Niyâzî-i Mısırî, Kuddûsi Baba gibi şâirlerin şiirleri okunup ve onlardan övgüyle bahsedilince Pîr-i Sâmî Hazretleri, köşede tevâzu içerisinde oturan Sâlih’e dönerek: “Bu bir himmet işidir. Şiiri bizim Sâlih de söyler” diyerek Sâlih’e güzel bir iltifatta bulunmuştur. Bu himmet karşısında Sâlih’in gönlü coşmuş, dili çözülmüştür. Artık devamlı şiir söyler olmuştur. Rivâyetlere göre Sâlih Baba, kırk gün hiç durmadan beyit okumuştur ve okumaya başladığı vakit, Pîr-i Sâmî Hazretleri “Sâlih bir söylediğini bir daha söylemez yazın” buyurmuştur. Sâlih Baba’nın şiir okumaya başladığı zaman, okuduğu şiirler dergâhta bulunan müridândan Adnan Efendi tarafından kaleme alınmış ve *Dîvân* günümüze kadar gelmiştir.<sup>83</sup>

---

<sup>80</sup> Tuygun, *Erzincan’ın Manevi Mimarları*, s.107.

<sup>81</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 240 (125/18).

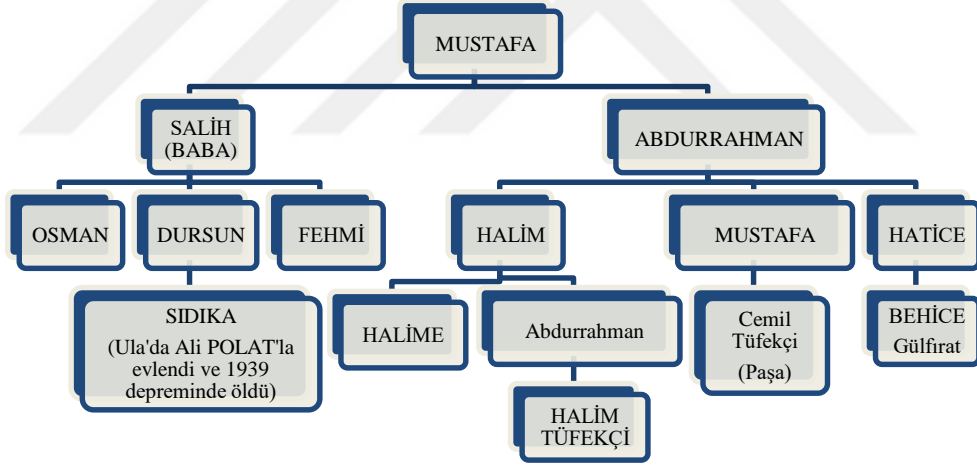
<sup>82</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 33.

<sup>83</sup> Tuygun, *Pîr-i Sâmî Hazretleri, Hayatı ve Sohbetleri*, 3. Bs., Umran Yay, İstanbul, 1997, s. 47, 48.

### I.1.7. Vefâtı

Abdurrahman Tüfekçi'nin mektubunda verilen bilgiye göre, bir derviş olarak hayatını sürdüren Sâlih Baba, H.1325 (M. 1907) tarihinde Erzincan'da vefat etmiştir. Eski Erzincan'da Kırtıloğlu Tekkesi yakınındaki Ak Mezarlık'a defnedilmiştir. Cumhuriyet Döneminde yapılan imar uygulamalarında Ak Mezarlık kaldırıldığından ve Sâlih Baba'nın mezarı kaybolduğundan dolayı bugün kabrinin yeri tam olarak bilinmemektedir. Günümüzde Hava Şehitleri Mezarlığı diye anılan bu mezarlıkta şeyhi Muhammed Sâmî'nin ve diğer bazı şeyhlerin kabirleri de bulunmaktadır.<sup>84</sup> Pîri Sâmî (k.s.)'nin de kabrinin bulunduğu yerin yakınına, kabrinin bulunması muhtemel bir yere şifâi olarak kabri yeniden inşâ edilmiştir.<sup>85</sup>

Sâlih Baba'nın kısa soy kütüğü aşağıdaki gibidir:<sup>86</sup>



Şekil 1. Sâlih Baba'nın soy kütüğü

<sup>84</sup> Doğan, “Sâlih Baba (Mutasavvıf Şâir)”, *TDVİA*, C. 36, s. 36-37.

<sup>85</sup> Bkz. EK-5.

<sup>86</sup> Albayrak, “Erzincanlı Tasavvuf Şâiri Tüfekçizâde Sâlih Baba”, s. 39.

## I.2. Tasavvufî-Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra tasavvufun etkisiyle birçok eser kaleme alınmıştır. Günümüze kadar bu edebiyata *dinî-tasavvufî edebiyat*, *tasavvuf edebiyatı*, *tekke edebiyatı*, *tasavvufî halk edebiyatı*, *Türk tasavvuf edebiyatı* gibi çeşitli isimler verilmiştir. Esas kaynağını İslam tasavvufunun teşkil ettiği tekke edebiyatı, halk edebiyatı ile dîvân edebiyatı arasında yer alır.<sup>87</sup> Sâlih Baba da dîvân-tasavvufî edebiyat kapsamında bir yandan dîvân edebiyatı bir yandan da halk edebiyat özelliklerini taşıyan bir dîvân husûle getirerek, şiirlerinde hem dîvân şiiri hem de halk şiiri örneklerini kullanarak güzel şiirler söylemiştir.

Birçok şiirinde âyet ve hadislere yer veren Sâlih Baba'nın aruz vezniyle yazdığı manzumelerinde dili ağır, hece ölçüsüyle yazdıklarında oldukça sadedir.<sup>88</sup>

*Sâlih Baba Dîvânı*'nın yazma nüshâlarının ise kesin olarak nerede olduğu bilinmemekle beraber, bir adedinin Erzincanlı Kavukçuoğlu Ali'de, bir adedinin de Konya'da Koyunoğlu Müzesi'nde bulunduğu söylenmektedir.<sup>89</sup> Ancak Türkiye'deki el yazması eserlerin bulunduğu hiçbir kütüphanede "*Sâlih Baba Dîvânı*" isminde bir esere rastlayamadığımızı söyleyebiliriz.

*Dîvân*'ın o dönemde dergâhta bulunan Adnan Efendi tarafından kaleme alınan yazma nüshâsının yalnızca ilk ve son sayfalarının birer kopyası Orhan Aktepe'de mevcuttur ve günümüze kadar gelmiştir<sup>90</sup>.

Tekkede bulunan müridândan Adnan Efendi tarafından kaleme alınan şiirler, Sâlih Baba'nın vefatından sonra Fehmi Kuyumcu tarafından Türkçe'ye çevrilerek günümüze kadar gelmiş<sup>91</sup> ve Erzincan yöresine has makamlarla bestelenerek dergâhlarda okunmuş ve mânâları tefeyyüz edilmiştir. Pîr-i Sâmi'yi takîben Muhammed Beşir Efendi, Musa Baştürk (Dede Paşa) Efendi ve Abdürrahim Reyhan Efendi dönemlerinde tekkelerde bu Dîvân okutulmaya devam edilmiştir. Sâlih

<sup>87</sup> A. Azmi Bilgin, "Tekke Edebiyatı", *TDVİA*, C. 40, 2011, s. 381.

<sup>88</sup> Doğan, "Sâlih Baba", s. 37.

<sup>89</sup> Albayrak, "Erzincanlı Tasavvuf Şâiri Tüfekçizâde Sâlih Baba", s. 38-39.

<sup>90</sup> Bkz. EK-2.

<sup>91</sup> Bkz. EK-3.



Baba'nın şiirleri günümüzde Erzincan, Gümüşhane, Bayburt ve Erzurum yörelerinde makâm eşliğinde ilâhi şeklinde okunmaktadır.<sup>92</sup>

Günümüzde Abdürrahim Reyhan Efendi'nin halîfesi Ahmet Remzi (Genel) Efendi de *Sâlih Baba Dîvânı*'nı hem sohbetlerinde şerh etmekte hem de kendine has makâmlarıyla okutmaktadır. Ayrıca *Sâlih Baba Dîvân*'ında belirtilen tasavvufî öğretileri uygun usullerle insanlara ulaştırmaktadır.<sup>93</sup> *Sâlih Baba Dîvânı* günümüzde 2015 yılında Semerkand Yayınları ve Litera Yayıncılık tarafından tekrar basılmıştır.<sup>94</sup>

Sâlih Baba'nın, *Dîvân*'ında 15 kaside, 84 gazel, 9 murabba, 16 muhammes, 2 müseddes, 1 müstezat, 4 mesnevî, 26 dörtlük ve 6 beşlik bulunmaktadır. Şiirlerinde sanat endişesi olmamasına rağmen edebî sanatları başarılı bir şekilde potasında eritebilmiştir. Şiirlerinde vezin kaygısı gütmemekle birlikte bu şiirler tamamen feyizli anlamların mahsulüdür. *Dîvân*'ında 163 şiir bulunmaktadır. Şiirlerinde hem hece hem de aruz vezni görmek mümkündür. 131 şiirinde aruz vezni, 32 tane şiirinde de hece vezni kullanmıştır.<sup>95</sup>

Sûfiler günlük dilin sığ ve dar oluşundan dolayı şiiri tercih ederler. Kur'an-ı Kerim'in anlatım tarzına baktığımızda onun da şiirsel bir dili olduğunu müşâhede edebilmekteyiz. Düz yazıyla anlatılamayacak manevî haller, şiirle daha etkili anlatılabilir. Bu sebeple de şiir ve tasavvuf ilişkisini kabuğun içindeki bir cevize benzetebiliriz. Bu benzetmede, şiir bir kabuksa; tasavvuf, o kabuğun içerisindeki bir cevizdir. Kabuk kırılmadan cevize ulaşılamayacağı gibi; şiirde kastedilen mânâlar anlaşılmadan da öze inilemez. Zîrâ tasavvufta şiirin özel bir dili vardır. Bu özel dil mecazlarla süslenmiştir. Bu mecazlar ve sembolik ifadeler aslında altında gizli anlamlar taşımaktadır. Bu gizli mânâları ancak belirli bir tasavvufî yetkinliğe sahip olan kişiler anlayabilir.

---

<sup>92</sup> Doğan, "Sâlih Baba", s. 37.

<sup>93</sup> Alparslan Kartal, "Tüfekçizâde Sâlih Baba (1846-1906) ve Dîvânında Ayet ve Hadislere Yaptığı Atıflar", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, C. 1, Erzincan, 28 Eylül-1 Ekim 2016, s. 823.

<sup>94</sup> Bkz. EK-4.

<sup>95</sup> Doğan, *Sâlih Baba, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Şiirleri*, s. 18.

*Sâlih Baba Dîvânı* tasavvufun hemen her konusunu ihtivâ etmekle birlikte, *Dîvân*'da en iyi nazmedilen konular arasında şeyh-mürîd ilişkisi ve mürîdliğin halleri vardır. *Dîvân*'daki bu kavram çeşliliği Sâlih Baba'nın tasavvufî kavramlara hâkimiyetini göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

*Sâlih Baba Dîvânı*'nın tasavvufta hâl aksettirici olması bakımından Osmanlı dîvân edebiyatında bir emsâli daha yoktur. Diğer dîvânlar ya ilerleyip değişen hallerin sonunda peyderpey meydana gelmiş ve bu sebeple de mürîdlikten mükemmelliğe kadar olan geçitlerin her birinden tablolar göstermiş yahut da kendisinde tasavvuf hâli olmadığı halde, zamanın usûlünce sırf şâirlik kabiliyeti ile yazılmıştır. Böylesi de şiiri güzel olsa bile "Hâl" aksettirici değildir.<sup>96</sup> *Sâlih Baba Dîvânı* ise tamamen mânevî hâl tecrübelerinin yansımalarından ibârettir diyebiliriz. Zîrâ *Dîvân*'da tasavvuf yolunun bütün inceliklerinin neredeyse tamamına temâs edilmiştir. Dede Paşa da bu hususta şöyle buyurmuştur: "Sâlih Baba Dîvânı, mürîdler için şimdi şu zamanda, bir mürşiddir. Târîkat-ı âliyenin her usulü her adâbı ne ise tamamıyla onlardan bahseder."<sup>97</sup> Bu *Dîvân*, mürîdlik hâllerinin tamamını ihtivâ etmesi hasebiyle, yüzlerce tasavvufî dîvân içerisinde önemli bir yere sahiptir. Zîrâ Sâlih Baba, bir gazelinde şöyle buyurmuştur:

"Akl-ı küll" sensin gönül "levlâk" senin şânındadır  
Her ne var a'lâ vü esfel cümle dîvânındadır<sup>98</sup>

Sâlih Baba bu beyitlerde Allah (c.c.)'ın her şeyi bilip her şeyi kuşatan tedbir ve tasarrufuyla, Peygamberimizin hürmetine âlemi yarattığına işâret etmekle birlikte dîvânında (alçak ve yüksek) her konuya temas edildiğinden bahsetmektedir. Zîrâ O'na göre, mürîdler kendilerine rehber olarak bu *Dîvânı* okumalıdır. Onun düşüncesine göre bu, aynı zamanda bir mürîdin tarîkat yolunda yapması gereken görevlerinden biridir.

Bu şiirler; insanın olgunlaşp imanının kemâl bulmasında, mâsivâdan kurtulup katıksız Allah (c.c.) aşkına ulaşmasında Allah (c.c.) dostlarının olmazsa olmaz

<sup>96</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, 1996, s. XXIX.

<sup>97</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, 1996, s. XXVI.

<sup>98</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 112-113 (45/1-8).

rehberliğini ifade eder. *Sâlih Baba Dîvânı* râbitânın nasıl yapılması gerektiğini de anlatır. Nitekim Hâlidîyye kolunun Erzincan şubesinin sonraki devam ettiricilerinden olan Mûsâ Baştürk (Dede Paşa) Hazretleri de: “Sâlih Baba Dîvânı, tarîkat âdâbı, müridlik halleri ile mürşitlerin emsâlini; Fuzûlî Hazretlerinin Dîvânı da, muhabbet ve aşk âlemini; Kuddûsî Baba Dîvânı ise, tasavvufun başından sonuna kadar olan tamamının ahvâlini en güzel ve en mükemmel tarzda nazmeden dîvânlardandır.” buyurmuştur.<sup>99</sup>

Sâlih Baba şiirlerinde dünya hayatının geçici olmasından dolayı mâsivâyâ meyletmemek gerektiği, asıl olanın bekâ âlemi olduğunu, bize verilen ömrü boş geçirmememiz gerektiği, imamın şartları, nefsin kötülükleri, Nâkşî- Hâlidîliğin genel özellikleri ve târikat silsilesindeki zâtlar ve Peygamberlerden bahsetmekle birlikte şiirlerinde ağırlıklı tema tasavvuftur. Şiirlerinde genel olarak bir mürşidin gerekliliğini vurgularken özelde de kendi mürşidi Pîr-i Sâmî (k.s.)’nin üstün vasıflarını belirtmiştir. Seyr ü sülûk yolunda mutlaka kâmil bir mürşide bağlı olmanın gerekliliğine vurgu yapmış; insanın tekâmülünün yalnız başına olamayacağını; insanın kendini iyi tanıyamadığını bu sebeple de onun kendini tanımasını sağlayacak, ona bu yolda kendi kusurlarını gösterecek ve bu kusurların düzelmesini sağlayacak ve onun mânevî marazlarını tedavi edecek manevî bir doktorun lüzûmuna işâret etmektedir. Bu mânevi doktor ise, Sâlih Baba için hiç şüphesiz mürşidi Pîr-i Sâmî’dir.

Bir pîre teslim et özün bilmek dilersen kendi özün  
Yüzünden ayırma gözün terk et bu kevnin kârını<sup>100</sup>

Sâlih Baba bir şiirinde kâmil bir mürşide bağlanmanın gerekliliğinden şu şekilde bahsetmekte ve bu beyitlerinde dünya hayatının geçici faydalarını terk ederek, insanın kendi özüne yönelmesinin gerekli olduğunu ve bunun yolunun da ancak bir pîre teslim olmaktan geçtiğini ifade etmektedir.

<sup>99</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, 1996, s. XXX.

<sup>100</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 277 (145/11).

Mutasavvıfımız *Dîvân*'ında Muhyiddîn Arabî, Hallâc-ı Mansur, İbrahim Ethem gibi mutasavvıfların menkıbelerinden; Leylâ ile Mecnun, Ferhat ile Şirin gibi hikâyelerden de bahsetmiştir.

Her bir âşık vâsıl olmaz yârına  
Berdâr olmayınca vuslat dârına  
Pervâne-veş düşüp aşkın nârına  
Mansûr gibi yanıp kül olmayınca<sup>101</sup>

Bilindi “küntü kenz” sırrı açıldı perde-i zulmet  
Görürem bu cihân halkı kimi Mecnun kimi Leylâ<sup>102</sup>

### **I.3. Sâlih Baba'nın Dîvânı'na Tesir Eden Şahsiyetler**

Sâlih Baba, *Dîvânı*'nın kaynağı olarak pîrini gösterse de, eserinde Yûnus Emre, Niyâzî-i Mısırî, Kuddûsî Baba gibi şahsiyetlerin de büyük etkisi görülmektedir. Zirâ bunun en büyük delîli, o dönemde dergâhta onların şiirlerinin de sürekli okunmakta olduğudur. Daha evvel de ifade etmiş olduğumuz üzere, Sâlih Baba'nın şiir söylemeye başlama serüveni müridândan bazılarının “Bizim de Yûnus Emre, Niyâzî-i Mısırî ve Kuddûsî Baba gibi şiir söyleyen bir şâirimiz olsaydı da dinleseydik...” şeklindeki talepleriyle başlamıştı. Buradan da anlaşılacağı gibi o dönemde tekkede yalnız Sâlih Baba'nın değil, adı geçen bu zâtların da şiirleri okunup terennüm edilmekte idi. Bu sebeple Sâlih Baba'nın şiirlerinde bunların etkisinin de olduğunu göz ardı etmemekle birlikte, bu *Dîvân*'ın oluşumuna etkileri olan bu şahıslara göz atmamızın bu eserin meydana geliş süreci hakkında daha sağlıklı fikir edinebilmemizi sağlayacağı kanaatindeyiz.

#### **I.3.1. Yûnus Emre ve Sâlih Baba**

Yûnus Emre XVI. yy'larda yaşamış mutasavvıf şâirlerimizdendir. “Yûnus Emre'nin 1240-1320 veya 1242-1321 veya 1238-1320 yılları arasında yaşadığı kabul edilmektedir. 82 yıl ömür sürmüştür. Tabduk Emre'nin mürididir.”<sup>103</sup>

<sup>101</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 63 (12/3).

<sup>102</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 48 (3/6).

Sâlih Baba ile Yûnus Emre arasında gerek şahsiyet açısından gerekse dîvânlarının biçim ve içerikleri bakımından büyük ölçüde benzerlikler vardır. Öncelikle her iki şâirimiz de okuryazar değildir ve ümmîdir. “Yûnus Emre’nin okur-yazarlığı hususunda onun okur-yazar olmadığı, ancak Tanrı’nın okulunda ders gördüğü beyân edilmiştir.”<sup>104</sup> Sâlih Baba da *Dîvân*’ında kendisinin ümmî olduğunu bizzat beyan etmiştir. Her iki şâirimiz de husûle getirdikleri bu dîvânlarını birer zühûrât işi olarak meydana getirmişler ve tasavvuf yolunda katettikleri her merhaleyi de şeyhlerinin inâyetleriyle elde ettiklerine inanmışlardır. Bu sebeple gerek Sâlih Baba gerekse Yûnus Emre şeyhlerine aşırı bir muhabbet ve sevgi ile bağlıdırlar.

*Sâlih Baba Dîvânı*’nın şekli yapısına bakacak olursak, *Dîvân*’da Yûnusvârî özelliklerin mevcut olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Zîrâ tıpkı Yûnus Emre gibi Sâlih Baba da *Dîvân*’ında yalın ve anlaşılır bir dil tercih etmiş, her iki şâirimiz de Türk dilini tasavvufî sahada çok başarılı ve ustalıkla kullanmışlardır. Onların sözleri gönüllerinin tâ içlerinden gelmekte, nefesleriyle aslında Hakk’ın dilinden konuşmaktadırlar. Dîvânlarında işlenen konulara bakacak olursak; vahdet-i vücûddan tutun da ilâhî aşka kadar tasavvufun hemen her konusuna temas edilmekle birlikte tasavvufun hedeflediği insan tipi olan insan-ı kâmil kavramına her iki *Dîvân*’da da temas edilmiş ve kavramların dile getirilişindeki söyleyiş özellikleri ufak çapta değişiklik arzetsen de kastedilen mânâların yapı ve öz itibarıyla aynı olduğu gözlemlenmiştir. Ancak çalışmamızın sınırlarının belirlenmiş olması sebebiyle, iki şâirimizin Dîvânları’ndaki benzerliklere yalnızca birkaç kıyaslama ile temas edebileceğiz.

Yûnus Emre, *Dîvân*’ından bir şiirinde şeriat, tarikat ve hakikat kavramlarını şu şekilde ifade etmiştir:

Şerî’at-tarîkat yoldur varana  
Hakikat-Mârifet andan içerü<sup>105</sup>

---

<sup>103</sup> M. Efdal Emre, *Yûnus Emre Dîvânı ve Şerhi Tanrı’nın Nefesi*, Gelenek Y., 1. Bs., İstanbul, Mart 2013, s. 22.

<sup>104</sup> Emre, *Yûnus Emre Dîvânı ve Şerhi*, aynı yer.

<sup>105</sup> Emre, *Yûnus Emre Dîvânı ve Şerhi*, s. 1021.

Aynı kavramları Sâlih Baba da bir şiirinde şöyle dillendirmiştir:

Hem şerî'at hem tarîkat hem hakîkat kâmilî  
Hak ile icra edip eyler bu yolda gayreti<sup>106</sup>

Yûnus Emre de Sâlih Baba da şerî'atsız tarîkatın olamayacağından bahsetmekle beraber, ancak şerî'at emirlerini hakkıyla yerine getirebilen bir müridin öze yani hakîkat ve mârifete ulaşabileceğinden bahsetmişlerdir.

Yûnus Emre bir şiirinde nefis kavramından da şöyle bahsetmektedir:

Nefsümün ejderhâsı döndi bana haml' itdi  
Kanâ'at hay dimezse yir ü göki yir imdi<sup>107</sup>

Yine Sâlih Baba da nefisten şöyle bahsetmiştir:

Helâk etmek dilersin mâr-ı nefsin  
Yâ sen beslersin ol ejder yılanı<sup>108</sup>

Hem Yûnus'un hem de Sâlih Baba'nın şiirlerinde üzerinde en çok durulan kavramlardan biri de “nefs” kavramıdır. İkisi de nefsi kendisine düşman belirlemişlerdir. Onların nefsi düşman olarak kabul etmeleri, onun insanoğluna sürekli kötülüğü telkin etmesinden dolayıdır. Zîrâ Nisâ Sûresi'nin 79. ayeti'nde “*Sana isâbet eden her iyilik Allah'tandır ve sana isâbet eden her kötülük kendindedir (nefsindedir).*” buyrulmuştur. Bu sebeple mutasavvıflar bu konu üzerinde önemle durmuşlardır. Yûnus Emre'ye göre ancak nefisini terbiye edebilen, nefis yılanının başını kesebilenler Allah (c.c.)'a ulaşabilirler. Sâlih Baba'ya göre de nefis düşman olarak yılan benzetmesiyle ifade edilmiştir. İnsanın nefisini helak etmek istediği halde, yine o düşmanını kendisinin beslediğini belirtmektedir. Nefs kavramı başta olmak üzere yine pek çok tasavvufî kavramın ifade ediliş tarzları Yûnus ve Sâlih Baba'da benzer özellikler taşımaktadır.

---

<sup>106</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 44 (1/17).

<sup>107</sup> Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı*, MEB. Y., C. 2, İstanbul, 1997, s. 485

<sup>108</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 46 (2/20).

### I.3.2. Nesîmî ve Sâlih Baba

Nesimi' nin ismi, ünvanı ve mahlası hakkında değişik rivayetler vardır. Kendisi “Seyyid Nesîmî, İmâdüddin-i Nesîmî, Seyyid Ömer İmâdüddin-i Nesîmî, Nesîmî Âmîdî” gibi isimlerle anılmıştır. Anlaşılan odur ki, mahlası veya ünvanıyla birlikte, mahlası kendine ad olmuş, bu mahlas ve ünvan, onun asıl adını unutturmuştur. Nesîmî H.770, M.1369 yıllarında Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde doğmuştur. Seyyid Nesîmî 1417“de Müeyyidiler döneminde Halep'te idâm edilmiştir.<sup>109</sup>

Tasavvufî sahada Hurûfî düşüncenin önemli temsilcilerinden birisi Seyyid Nesîmî (ö. 807/1404)'dir.<sup>110</sup> Nesîmî'den etkilendiği anlaşılan Sâlih Baba'nın da *Dîvân*'ında Hurûfî öğelere yeri geldiğinde yer verdiği görülmektedir. Mesela her iki şâirimiz de *dîvân*larında Muhammed (a.s.)'in mirâcıyla ilgili olarak zikredilen “Ka'be kavseyn (iki yay arası kadar) tamlamasını şiirlerinde kullanmıştır. Bu tamlama “*Miraçta iki yay gibi birbirine yakın oldular*”<sup>111</sup> âyetinden esinlenen hurûfî şâirlerce yüzdeki kaş kastedilerek kullanılmıştır.

Ka'be kavseyn iki kaşun yayıdır  
Ve'd- duhânın şemsi yüzün ayıdır<sup>112</sup>

Gözlerinin nûrı basardır "Kabe kavseyn" kaşları  
Vechi mir'ât-ı Hudâ'dır "kün fe-kân"ın şehriyâ<sup>113</sup>

Cehennem yedi katı olması, yedi iklim, yedi gök, yedi yer, yedi deniz ve yedi kara olması dolayısıyla Hurûfîler yedi sayısına ayrı bir ehemmiyet vermektedirler. Hurûfîlere göre kudsiyyeti olan “yedi” sayısını hem Nesîmî hem de Sâlih Baba *Dîvânları*'nda yine benzer ifadelerle kullanmışlardır:

<sup>109</sup> Ayhan Kahrıman, *Nesimi Divanı'nda Tasavvufî Öğelerin Değerlendirilmesi*, Ankara Üniv. S.B.E., Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s.23-27.

<sup>110</sup> Hüseyin Ayan, *Nesîmî Dîvânı*, Akçağ Y., Ankara, 1990, s. 12.

<sup>111</sup> Necm Suresi 23/9.

<sup>112</sup> Ayan, *Nesîmî Dîvânı*, s. 396.

<sup>113</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 51 (4/11).

Yidi kat yer yidi dahi gökdür  
Anla bu yeddiyi ki külfetdür<sup>114</sup>

Tamu yedi semâ yedi yer yedi  
Bu merâtib üzre olunmuş îcâd<sup>115</sup>

Hurûfilikteki otuz iki sayısına verilen önemin bir benzerini Sâlih Baba'da da görmek mümkündür.<sup>116</sup> *Sâlih Baba Dîvânı*'nda Farsça'daki otuz iki harften de şu şekilde bahsedilmiştir:

Hem otuz iki harfin aslıdır ol  
Kelâmın bahri ummânî şerî'ât<sup>117</sup>

Sâlih Baba Dîvânı ile Nesîmî Dîvânı'nda ele alınan konular arasında da bazı benzerlikler mevcuttur. Her iki şâirimiz de dîvânlarında tasavvuf, şeriat, tarîkat, müşid-mürîd ilişkisi, aşk-muhabbet, fenâ-bekâ, vahdet-i vücûd gibi taavvufun ana temalarına yer vermişlerdir. Nesîmî de Sâlih Baba da dîvânlarında Hallâc-ı Mansûr'a Ene'l Hak kavramıyla telmihte bulunmuş, vahdet-i vücûd kavramını ele alırken de Muhyiddin İbnü'l Arabî'yi örnek göstermişlerdir.

### I.3.3. Niyâzî-i Mısırî ve Sâlih Baba

Niyâzî-i Mısırî 17. y.y.'da yaşamış mutasavvıf şâirlerimizdendir. "Niyâzî-i Mısırî M.1617 yılında Malatya'da doğmuştur. Asıl adı Mehmet'tir. Mutasavvıf bir ailede büyümüştür. Babası Nakşibendî tarîkatına mensup olmasına rağmen kendisi

<sup>114</sup> Ayan, *Nesîmî Dîvânı*, s. 140-141.

<sup>115</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 81 (25/6).

<sup>116</sup> Arapça 28 harften tekemmül ettiği ve Kur'an da bu harflerden meydana geldiği için Hurûfîler buna da önem atfeder ve Arapça'daki 28 harfin üzerine Farsça'daki dört harfi (pe, çe, je, ge) de ekleyerek bütün dîni hükümleri 28 ve 32 sayısına uygulayarak, insan yüzünde temsil edildiğini ileri sürerler. Geniş bilgi için bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Ankara, 1989, s. 18; Agâh Sırrı Levend, *Dîvân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Meşhumlar*, 1984, İstanbul, s. 56; Cemâl Muhtar, "Hurûfî Türk Şâirleri", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 4, İstanbul, 1986, s. 220; Hüsâmettin Aksu, "Hurûfîlik", *TDVİA*, C.18, İstanbul, 1998, s. 409.

<sup>117</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 68 (14/12).



Halvetî tarikatına mensuptu. Niyâzî-i Mısrî aynı zamanda Melâmîdir de<sup>118</sup>. O'nun Melâmîliği ilm-i ledün sahibi oluşundan (bir diğer adı da ilm-i hikmet, ilm-i tevhid, vahdet-i vücûd ki tasavvuf bu ilimlerin genel adıdır) gelmektedir. O devrinde bu hakikat ilimlerinde en önde olandır.”<sup>119</sup>

*Sâlih Baba Dîvânı* ile *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı* arasında ele alınan konular açısından büyük benzerlikler vardır. *Sâlih Baba Dîvânı*'nda aslî hedef fenâ'fillahtır. Zîrâ fenâ'fillah'a erişen sâlikler için yolun sonunda cemâlullah vardır. Aynı şekilde *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*'nda da fenâ'fillah ana temalardandır. “Nitekim Niyâzî-i Mısrî'nin benimsediği Melâmîlik anlayışında esâsen Melâmî, Allah (c.c.)'ta fâni olan (fenâ'fillah) demektir.”<sup>120</sup> Her iki şâirimiz de hakikat kavramını dîvânlarında işlemişler; yine her iki şâirimiz de insanın benliğinden vazgeçerek özünü idrâk etmesini ve gönül denen kapıdan girmelerini sâliklere tavsiye etmişlerdir. Dîvânlarda işlenen ortak konulara bakacak olursak; tevhid, vahdet-kesret ilişkisi, kesrette vahdet, vahdet-i vücûd, Allah-âlem ilişkisi, insan, mürşid-mürîd ilişkisi, şerî'at-tarikat-hakikat ilişkisi, seyr ü sülûk, dervişlik, nübüvvet gibi kavramların var olduğunu müşâhede edebiliriz.

Niyâzî-i Mısrî'nin *Dîvân*'ındaki şiirlerle Sâlih Baba'nın şiirlerinin birçoğu da benzerlik arz etmektedir.

Nitekim Niyâzî-i Mısrî bir şiirinde şöyle buyurmuştur:

Zûhûr-ı kâinatın mâdenisin ya ResûlAllah (c.c.)

Rumûz-ı küntü kenz'in mahzenisin ya Resûlallah<sup>121</sup>

Sâlih Baba da aynı ifadeyi ufak farklılıklarla şu şekilde dile getirmektedir:

---

<sup>118</sup> “Mâide Sûresi'nin 54. âyetinde, dinden dönüldüğü takdirde “Allah'ı seven ve Allah tarafından sevilen, inananlara karşı aşağı ve alçakgönüllü, kâfirlere karşı üstün olan, Allah yolunda savaşan ve kınayanın kınayışından korkmayan bir toplumun” onların yerine getirileceği bildirilmektedir.” Abdülbâki Gölpınarlı, *100 soruda tasavvuf*, Gerçek Y., 1. Bsk., İstanbul, Ekim 1969.

<sup>119</sup> Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, Akçağ Y. 3. Bs., Ankara, Şubat 2019, s.43; Ayrıca bkz. Emre, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı ve Şerhi Tanrı Erinin Sırları*, Gelenek Yay, 3. Bs., İstanbul, 2014, s. 15, 17.

<sup>120</sup> Emre, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı ve Şerhi*, s. 18.

<sup>121</sup> Emre, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı ve Şerhi*, s.170.

"Küntü kenz" in gevherisin mazhâr-ı nûr-ı Hudâ

Andelîbâ sohbetinden gayrı verdân istemem<sup>122</sup>

Niyâzî-i Mısırî de Sâlih Baba da benzer ifadelerle sûfilerin varoluşu açıklarken başvurdukları temel esaslardan biri olan , “*Ben, gizli bir hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlûkatı yarattım*”<sup>123</sup> hadisinin mealindeki mânâdır. Burada karşımıza “Hakîkatü’l Muhammediyye” kavramı ortaya çıkmaktadır. İlk yaratılan ruh Hz. Muhammed’in rûhudur. Diğer bütün yaratıklar ondan sonra yaratılmıştır. Her iki şiirde de benzer ifadelerle Hz. Muhammed’in âlemin yaratılış sürecindeki öneminden bahsedilmektedir.

Yine bir başka şiirinde Niyâzî-i Mısırî şöyle buyurmuştur:

Bahr içinde katreyim bahr oldu hayrân bana

Ferş içinde zerreyim arş oldu seyrân bana<sup>124</sup>

Sâlih Baba da bu hususta şöyle söylemektedir:

Aldanma sakın katreye ummânı dilersen

Dil-beste olan cümlesi deryaya giderler<sup>125</sup>

Yine Sâlih Baba bir başka şiirinde de şöyle der:

Dest-i kudretiyle tuttu elimden

Mâsivâlar ref olundu dilimden

Halâs oldum ayrılıktan ölümden

Katre iken bahr u umman eyledi<sup>126</sup>

Niyâzî-i Mısırî de Sâlih Baba da insanın küçük bir zerre olduğu, ancak ümitsizliğe kapılmaması gerektiğini; zîrâ nice ummanların bir katreden meydana

<sup>122</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.192 (100/6).

<sup>123</sup> Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, tsh. Ahmed Kalaş, C. I-II, Haleb, b.t.y, C. 2, s. 132.

<sup>124</sup> Emre, *Niyâzî-ı Mısırî Dîvânı ve Şerhi*, s. 97.

<sup>125</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 86 (29/2).

<sup>126</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 269 (141/7).

geldiğini; sâlik bir mürşidin yol göstericiliği sayesinde yalnızca bir katreden ibâret olan müridin de eşsiz bir ummâna dönüşebileceğini ifade etmektedirler.

#### I.3.4. Kuddûsî Baba ve Sâlih Baba

Kuddûsî Baba 11 Rebîülevvel 1183'te (15 Temmuz 1769) Niğde'nin Bor ilçesinde doğmuştur. Maraş'tan Niğde'ye göç eden Nakşibendî şeyhi ulemâdan Hacı İbrâhim Efendi'nin oğludur. Dinî bilgileri babasından alan ve kendisine intisâb eden Kuddûsî, 1786 yılında babası vefat edince Bor'dan ayrılarak Turhal, Erzincan, Kayseri gibi şehirleri dolaşmış, buralardaki meşâyihle görüşmüştür. H.1265 (M.1849) yılında Bor'un Kavaklı semtindeki evinde vefat etmiştir. Mevlânâ'dan etkilendiğini söyleyen ve “Hem Halvetî hem Celvetî hem Kâdirî hem Nakşîyem” diyen Kuddûsî böylece kendisinin bütün tarîkatlara yakın olduğunu belirtmektedir.<sup>127</sup>

*Sâlih Baba Dîvânı* ile *Kuddûsî Baba Dîvânı* arasında büyük benzerlikler vardır. Her iki şâirimiz de XIX.yy'da yetişmiştir, Mevlânâ'dan etkilenmişler ve dîvânlarında hayatlarıyla alakalı bilgilere de yer yer temas etmişlerdir. Divânlarındaki şiirler hece ve aruz ölçüsüyle yazılmıştır, şiirlerinin dili sadedir. Şiirlerinde muhtevâ olarak taavvufun hemen her konusuna temas etmekle birlikte, işlenen konular arasında ilâhî aşk da vardır. Her iki şâirimiz de dîvânlarında tasavvuf yolundaki sâliklere bu yolu katederken uygulamaları gerekli olan vazifeler hususunda öğüt verip onları yönlendirmektedirler.

Kuddûsî Baba, *Dîvân*'ındaki bir şiirinde şöyle buyurmuştur:

Kapuna gelmişem Yâ Râb tehi destim yüzüm kara  
Ki kulluk etmedim sana aceb hâlim nice ola<sup>128</sup>

Sâlih Baba da aynı şeyi farklı ifadelerle şöyle dile getirmiştir:

Ayırma Sâlih'i yâ Rab Muhammed şeyh-i Sâmi'den  
Ağardı lihyemiz şahım velâkin kalbimiz kara<sup>129</sup>

<sup>127</sup> Uludağ, “Kuddûsî Ahmed Efendi”, *TDVİA*, C.26, 2002, s.315-316.

<sup>128</sup> Kuyumcu, *Kuddûsî Dîvânı*, Gâye Matbaacılık, Ankara, 1982, s.80.

<sup>129</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 49 (3/12).

Kuddûsî Baba elinin yüzünün kara olduğu ve Allah-ü Teâlâ'ya varacak yüzünün olmadığından bahsederken; Sâlih Baba da sakalı ağarmış olmasına rağmen kalbinin halâ kara olduğundan söz etmektedir ve her ikisi de bu kirlerin ancak Allah (c.c.)'a kullukla temizlenebileceğine vurgu yapmaktadırlar.

Aynı şekilde dünya sevgisi konusunda da Kuddûsî Baba'da şu beyitlere rastlamaktayız:

Dünyâ vü ukbâi verdim ışka ben şimden girü  
Bilmedim uş kim gönlüme perde olurmuş mâsivâ<sup>130</sup>

Sâlih Baba da mâsivâ kavramını şu şekilde dillendirecektir:

Mâsivânın illetinden soyunup abdâl olup  
Cân verip ölmezden evvel ölmeyen dervîş midir<sup>131</sup>

Kuddûsî Baba ve Sâlih Baba dünya sevgisinin tüm kötülüklerin başı olduğuna ve insanın mânevî tekâmülünün önündeki en büyük engel olduğuna, insanın önüne adeta perde olarak ahireti unutturduğuna ve onu oyalayıp kandırduğuna işâret etmektedirler. Beyitlerinin devamında da bu illetten kurtulmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar.

Sâlih Baba'nın şiirlerinden yola çıkarak aynı zamanda 19. yy'da Hâlidî tekkelerinde İbnü'l-Fârız, Hâfız-ı Şirâzî, Fuzûlî ve Nesîmî gibi şâirlerin dîvânlarıyla İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsü'l-Hikem*'i, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin de okunduğu anlaşılmaktadır.<sup>132</sup> Zîrâ şiirlerinde bu şahıslara telmihte bulunarak onlardan da sitâyîşle bahsetmektedir.

*Füsûsun* bahridir şahım Muhammed Sâmi'nin kalbi  
Zûhûr etmiştir enhârı bu abdinden akar her an<sup>133</sup>

<sup>130</sup> Kuyumcu, *Kuddûsî Dîvânı*, s. 80.

<sup>131</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 100 (38/5).

<sup>132</sup> Baltacı, "Erzincan'da Ârif-i Ümmî İki Şâir", s. 871.

<sup>133</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s 209 (105/3).

Gâh *Nesîmî*-veş bu cismim cildini üzdürürem  
Her belâ çevgânına kalkan oluram kime ne<sup>134</sup>

Dinledikçe ehl-i derdin gönlüne hikmet dolar  
Bâğ-ı vahdet andelîbi kudsiyândır *Mesnevî*<sup>135</sup>



---

<sup>134</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s 241 (126/7).

<sup>135</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 279 (146/5).

## II. BÖLÜM

### SÂLİH BABA DÎVÂNI'NDA BELLİ BAŞLI TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

*Sâlih Baba Dîvânı* tasavvufun hemen her konusuyla alâkalı bilgiler ihtivâ etmesi hasebiyle *Dîvân*'nda adı geçen tasavvufî kavramlar tezimizin sınırlarını aşmakta idi. İşte bu sebeple, inceleyeceğimiz kavramlar seçilirken varlık, vahdet, tevhidle alâkalı kavramlar, tasavvuf kavramları, hâl ve makamlara ve seyr ü sülûka dâir kavramlardan *Dîvân*'da öne çıkan kavramlara çalışmamızda yer verilmeye çalışılmıştır. *Dîvân*'da adı geçen bütün tasavvufî kavramlar ekler kısmındaki tasavvufî muhtevâ indeksinde mevcuttur.<sup>136</sup>

#### II.1. Tasavvuf

Tasavvuf nefeslerini Allah (c.c.)'ı anmakla geçiren, dünyadan el etek çekip ruhî âlemlerini geliştirmeye çalışan sûfilerin tuttuğu yoldur. Sufî kelimesinin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. “*Sûfî*” kelimesinin dünyevî kirlere kalbinin arınmış olması, dolayısıyla bunun “*safâ*”dan veya “*safv*”dan türemiş olduğunu söyleyenler, Peygamber (a.s.)'in mescidinde oturan Ehl-i Suffe'nin nisbeti olduğunu ileri sürenler, bakliyat cinsinden bir bitki olan “*sufâne*”den geldiğini ileri sürenler, ense saçını manasına gelen “*Sûfetu'l-Kafâ*”dan geldiği de düşünenler olmuştur. Ancak bütün bu türetmelerden ziyâde, Sufî'nin Arapça “*yün*” anlamına gelen “*Sûf*”tan türediği, en doğru görüş olarak kabul edilmektedir.<sup>137</sup>

Tasavvufu ilk tarif edenlerden Muhammed b. Vâsi'a (ö. 123/741) göre *tasavvuf*; huşû, nefsi hor görme, kanaatkârlık ve alçak gönüllülüktür. Cüneyd-i Bağdâdî de tasavvufun dünya ile ilgili şeylerde azla yetinme, kalbiyle Allah (c.c.)'a dayanma, taat ve ibadete yönelme, dünyevî arzulara karşı sabretme, mâsivâdan

<sup>136</sup> Geniş bilgi için bkz. EK-6.

<sup>137</sup> Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 4. Bs., İstanbul, 2004, s. 5-6.

uzaklaşp Allah (c.c.)'a dönme, şüpheye karşı yakîn elde etme, Allah (c.c.) ile huzur bulma gibi konuları içerdiğini zikretmektedir.<sup>138</sup>

Bil *tasavvuf* Hak seni benlikten âzâd eyleye  
"Alleme'l-esmâ" ya mazhar eyleyip şâd eyleye<sup>139</sup>

Sâlih Baba tasavvufu bu beyitlerinde mâsivadan uzaklaşma ve eşyânın hakîkatine ulaşma bakımından ele alır ve mârifet konusuna işâret eder. Sâlih Baba'ya göre tasavvuf, insanın kendi benliğinden vazgeçerek kendisine lütfolunan herşeyi Hak'tan bilmesi ve Allah(c.c.)'ın kendisine bahşettiği ilim sayesinde eşyâya vâkîf olmasıdır. Zîrâ Sâlih Baba'nın ümmî olduğunu daha önce de zikretmiştik. Bu beyitlerde O, kendisine öğretilen ilmin Allah(c.c.)'tan geldiğine ve Hakk'ın kendisine bahşetmiş olduğu bu ilim sayesinde de varlığının şâd olduğuna vurgu yapmaktadır.

Gel ey sûfi bu meyden iç olup sâf  
Döşür aklın Muhammed'le kıl insaf<sup>140</sup>

Salih Baba bu beyitlerinde zâhir ehlini ilâhî aşkın katıksız şarabından içerek temizlenmeye dâvet etmektedir.

Gel ey sûfi kıl insâfı bırak gel Zeyd ile Amr'ı  
Geçirme yok yere ömrü hased kibr ü riyâdan geç<sup>141</sup>

Şâirimiz yine bu dizelerinde sûfinin insafli olmasını, halkı bırakmasını, ömrünü haset, kibir ve riyâkarlıkla geçirmemesini öğütlemektedir. Zîrâ bu kötü huy ve davranışlar halk içinde ve halka karşı yapılırdır. Sâlih Baba sûfilerin halktan uzaklaşarak yalnızca Allah (c.c.)'a kulluk etmelerini ve Hakk'a yönelmelerini; geçici olan dünya hayatını hased, kibir, riyâ gibi süflî sıfatlarla hebâ ederek boş yere geçirmelerini tavsiye etmekte ve onları bekâ âlemine ulaştıracak olan tasavvuf yoluna çağırmaktadır.

<sup>138</sup> Reşat Öngören, "Tasavvuf", *TDVİA*, C.40, İstanbul, 2011, s. 126.

<sup>139</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 112 (45/3).

<sup>140</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 152 (74/1).

<sup>141</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.75 (19/3).

*Dîvân*'da "tasavvuf" kelimesi yalnızca tek bir yerde geçmesine rağmen *Dîvân*'ın bütünü anlamsal olarak idrâk edildiği zaman, vahdet-i vucûddan tutun da şeyh–mürîd ilişkilerine kadar tasavvufun hemen her yönüyle alakalı geniş bilgileri ihtivâ ettiği görülecektir. Bu bağlamda *Sâlih Baba Dîvânı (Râbıta-ı Nakşî Hayalî)* adlı eser bütünüyle tasavvuftan ibârettir de denilebilir. Bu bağlamda bu *Dîvân*'ın içinde barındırdığı engin mânâları tefeyyüz edebilmemiz açısından, *Dîvân*'da geçen belli başlı bazı tasavvufî düşünceleri sıralamayı uygun bulmaktayız.

## II.2. Tevhid-Vahdet

Tevhid kelime manası olarak "birlemek, bir saymak" ; sözlük anlamı olarak ise "bir şeye birdir diye hükmetmek ve o şeyin birliğine ulaşan olmak" demektir. Tevhid ilmi ise, "Hak'tan gayri hiçbir mevcut olmadığını, eşyâ mezâhir-i Hak olduğunu bilmek ve her şeyin suretinde Hakk'ın zâhir olduğunu bilmektir."<sup>142</sup>

Mutasavvıflar tevhidin üç anlam taşıdığını ifade etmektedirler:

1. Tevhid, Allah (c.c.)'ın birliğini ve bir olduğunu söylemektir.
2. Tevhid, Allah (c.c.)'ın insanda kendi birliğini söyleme gücünü yaratmış olduğunu bilmektir.
3. Tevhid, insanın, Allah (c.c.)'ın bir olduğunu ve birliği hakkındaki hükmü bilmesidir."<sup>143</sup>

"Küntü kenz" in mebdeinden aşk u sevda "Hû" çeker

"Lâ"yı iskât eyleyenler dâim illâ "Hû" çeker<sup>144</sup>

Mutasavvıfların bazılarına göre tevhid "Lâ ilâhe illallah" (Allah'tan başka ilah yoktur) demenin yeterli olması iken, bir kısmına göre de bu sözün anlamı "Lâ mevcûde ilallâh" (Allah'tan başka mevcut yoktur) demektir.<sup>145</sup> Sâlih Baba'ya göre de tevhidin manası, "Lâ ilâhe illallah" lafzındaki "Lâ"yı yok edip Hakk'ı diğer

<sup>142</sup> Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera Y., 1. Bs., Fatih, İstanbul, 2017, s. 356, 358.

<sup>143</sup> Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 545.

<sup>144</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 106 (41/1).

<sup>145</sup> Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay, İstanbul, 2011, s. 152.



yaratıklardan tecrid ederek “Allah’tan başka mevcut yoktur” hakikatine erişmektir. Sâlih Baba’ya göre Hak kendisinin bilinme isteğiyle âlemleri yaratmıştır ve bütün mevcûdâtın masdarı (kaynağı) da O’dur. Bütün mevcûdât O’nun sıfatlarından zuhûr etmiştir. Bu sebeple O’nun yaratmasının başlangıcından itibaren âlemde bulunan canlı ve cansız her mahlûkat O’na olan aşk ve sevdâsından dolayı her dâim Hakk’ı zikretmekte ve O’nu birlemektedirler. Esâsen tevhid; Allah, âlem, insan üçlüsünün çekirdeğinde Allah (c.c.)’in olduğu ve kâinatta yaratılmış olan görünen ve görünmeyen her türlü varlığın Allah (c.c.)’in sıfatlarının zuhûrundan ibâret olduklarını ve onların varlıklarının kendilerinden değil, Allah (c.c.)’in varlığı ile var olduğunun farkına varmaktır.

Acâib sun'ı hikmettir güzel bak  
Akıl ermez ne san'attır güzel bak  
Bu kesret ayn-ı vahdettir güzel bak  
Edersen "lâ"yı sen aradan iskât<sup>146</sup>

Sâlih Baba’ya göre “Lâ ilâhe illallah” rumuzundaki “Lâ”yı yok edip “Ancak Allah vardır” hakikatının mânasına vâkıf olabilenler, Hakk’ın âlemdeki eserlerine ve sanatının fevkaladeliğinin fevkine varacaklar ve Hakk’ın yarattıklarını eşsiz mükemmellikte yarattığını göreceklerdir. O’na göre âleme hikmet nazarıyla bakan sâlikler için baktığı, gördüğü herşey Hakk’ı gösteren birer ayna mâhiyetindedir ve Hakk’ın eserleri sâliki muhakkak ki sonunda müessire yani yaratıcıya götürecektir.

Cüneyd-i Bağdâdî tevhid hakkında şöyle der: Sûfilere mahsus olan tevhid şudur: “Kâdim olanı hâdis olandan ayırt etmek, vatandan çıkmak (maddî ve mânevî mesken, makâm ve mevki ve hallerden ayrılmak) nefsin sevdiği ve düşkün olduğu şeylerden alâkayı kesmek, malumu ve meçhûlü terk etmek, bunların hepsinin yerine Hak Sûbhânehû ve Taâlâ’yı ikâme etmektir.”<sup>147</sup> Mutasavvıflara göre tevhid ancak sûfilerin yaşadığı mânevî haller ve tecrübelerle elde edilebilmektedir. Bu sebeple tevhid fenâ ve bekâ hâlini de gerektirmektedir. Sâlih Baba da *Dîvân*’ında tevhid ile bekâ arasında bağlantı kurarak bekâyâ varanların aynı zamanda da tevhidin sırrına

<sup>146</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 144 (67/2).

<sup>147</sup> Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Uludağ, İstanbul, 2014, s. 389.

erişebileceğine vurgu yapmıştır: O'na göre tevhid; kendi benliğinden dahi vazgeçerek, geçici olan dünya âleminden, mâsivâdan ve hevâdan yüz çevirerek ölmeden evvel ölmenin sırrına vâkıf olmak, derûnundaki derdini her yerde açmamak ve sırlarına sahip çıkmak, hased, kibir ve gururdan uzak olmak, Hakk'ı zikretmeyi bir nefes bile elden bırakmamak, şeyhinde fâni olmak ve her işini ona teslim etmek; sadece Hak ile meşgul olmak, beden yükünden kurtularak rûhunu nûra gark etmektir.<sup>148</sup> Sâlih Baba'ya göre tevhid her şeyi ile irâdesini Hakk'a teslim etmektir.

Sûfilere göre gerçek tevhide ulaşmak duygu ve sevgi ağırlıklıdır, keşif ve ilhama dayanır ve sülûku gerektirir. Sûfiler tevhid konusunda kendilerine özgü, anlaşılması güç bir dil kullanır. Bu dil vecd dilinin işâret dilidir.<sup>149</sup> Sâlih Baba da *Dîvân*'ında bu dili sıkça kullanmıştır. Zîrâ bu yüce *Dîvân*, O'nun yaşadığı vecd ve istiğrak hallerinin tezâhürlerinden ibârettir. Nitekim Sâlih Baba'nın gönlü, Allah aşkı ve muhabbetine düçâr olduktan sonra vecd ve istiğrak halini yaşamakta ve bu hâlin etkisiyle bir anda Allah (c.c.)'ın tecellîlerinden başka hiçbir şeyi göremez hâle gelmektedir. Hakk'ın tecellîlerinden başkasına kör olan Sâlih Baba'nın gönlü Hak aşkıyla yanmış, coşmuş ve derûnunun derinliklerinde bulunan ilâhî cezbe gönlünden diline taşmış ve en sonunda bu yüce *Dîvân* husûle gelmiştir.

Açıldı *ravza-i tevhîd* ne durursuz uyanıklar  
Gülün şebnem zamanıdır erişin bağı yanıklar  
Saladır cem olunsun reng-i dildâre boyanıklar  
Cemâlin arz eder âşıklara cânân seher vakti<sup>150</sup>

Sâlih Baba yukarıdaki dizelerinde uyanıklara seslenmektedir. Nitekim tasavvufta hâl ehli olan velilere de “uyanık” denilmektedir. Sâlih Baba tıpkı güneş doğduğunda yıldızların kaybolması gibi, seher vaktinde de Hakk'ın ilâhî tecellîlerinin nûrunun en parlak haliyle “uyanıklara” yansıdığından bahsetmektedir. Seher vakti, Hak aşkıyla bağı yananların O'nun uğruna gözyaşları akıttıkları vakittir ve Hak cemâlini âşıklara bu vakitte sunmaktadır. Esâsen bu vakit, vecd hâlinin en

<sup>148</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 170, 171 (87/1-11).

<sup>149</sup> Uludağ, ‘Tevhid’, *TDVİA*, C. 41, 2012, s. 21.

<sup>150</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 257 (134/3).

doruk noktasında yaşandığı zamandır. İşte Sâlih Baba, bütün bu sebeplerden dolayı, Hak âşıklarına seslenerek seher vaktinde toplanmalarını onlara tavsiye etmektedir. Çünkü bu vakit, ilâhî feyzin sağanak sağanak yağdığı yüce bir vakittir. Sâlih Baba'ya göre, seher vaktinde kalpler adetâ gonca gibi açılır ve tevhid nûru gönüllere nakşolunur.

Bular deryâ-yı vahdettir Ahadden Vâhidiyettir  
Zuhûratı muhabbettir Muhammed'den olur a'yân<sup>151</sup>

Tevhid, muhabbet makâmlarının en hususî olanıdır. Çünkü sevgili ancak onunla taayyün eder. O mücmeli açıklar, mühmeli tâyin eder, sevgi yönünü ayırt eder, özü kabuktan temizler.<sup>152</sup> Sâlih Baba'ya göre sâlikler beden elbisesinden soyunarak vahdet denizine girerler. Vahdet denizine gark olan sâlikler sevginin ve muhabbetin doruk noktalarına kulaç atarlar ve özü muhabbetle dolan sâlik girdiği muhabbet deryasıyla bütünleşerek âdeta denizden bir parça oluverir. İşte bu vahdet denizine dalmadan önce yalnız olan sâlik denizde mâruz kaldığı muhabbet dalgaları sâyesinde temizlenerek Âhad'den Vâhidiyyete ulaşmıştır. Şüphesiz bu yüce tevhidin ortaya çıktığı yer ise Muhammed'den hâsıl olan muhabbettir.

Tevhidin fenâ ve zikirle ilişkisine işâret eden Sâlih Baba bir beytinde şöyle der:

Tiğımız ism-i celâl'dir topumuz tevhid-durur  
Gürz-i kakhârî çekip kanlar revân olsun da gör<sup>153</sup>

Sâlih Baba'ya göre nefsin hevâ ve istekleri sâlikin düşmanlarıdır ve seyr ü sülûk yolunda mesâfe kat edebilmek için de onlarla her dâim mücâdele etmek gerekmektedir. Nefsin hevâ ve arzuları ile savaşta sâlikin bu düşmanlara karşı kullandığı bazı silahlar vardır. Bunlardan birincisi ism-i celâl zikridir. Bu zikir nefsin düşmanına karşı bir kılıç mâhiyetindedir ve ona ilk darbeyi o vurmaktadır. Nitekim sâlik, ism-i celâl (Allah) zikri sayesinde kalbindeki mâsiva kirlerini kalbinden uzaklaştırır. Salikin bu yoldaki ikinci silahı ise “Lâ ilâhe illallah” zikridir. Bu zikir

<sup>151</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 211 (105/27).

<sup>152</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Editör: Zafer Erginli, Kalem Yay, İstanbul, Ağustos, 2006, s. 1119.

<sup>153</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 120 (50/7).

ise savaş topu gibidir ve nefse öldürücü etkiyi o yapmaktadır. Zîrâ bu zikir devamlı yapıldığı takdirde sâlikin gönlünde Hakk'ın dışında var olan herşeyi silip yok eder; orada geriye sadece Hak kalır. Bu iki güçlü silah sayesinde nefis düşmanının kanı akıtılmış olur. Böylece sâlikin her hâli Hak ile bakî olur ve onun nazarında artık eşyânın hiçbir önemi kalmaz.

Sâlih Baba konuyla ilgili başka bir beytinde bu sefer “Allah” ve “Hû” zikrine dikkat çeker:

Râbîta oldukça Sâmi Hazretine sâlikân

Ravza-i tevhîd misâli cismi hep yâ "Hû" çeker<sup>154</sup>

Sâlih Baba'ya göre de Pîr-i Sâmi'nin iki kaşı arasına nazar ederek ona râbitada bulunan ve attığı her adımda onu düşünerek ve örnek alarak hareket eden sâlikler de havâss ehliendir ve onlar “Hû” çekerek Hakk'ı zikrettiklerinde gönülleri âdetâ tevhid bahçesine dönüşmektedir.

Evvel Âhir Bâtın u Zâhir kamusu ol durur

Vahdet ehli kande baksa gördüğü ol yâr olur<sup>155</sup>

Sâlih Baba'ya göre vahdet ehlinin tamamının yolu yokluktan geçer ve yokluk vahdet ehlinin her birine nurdan giyecekler giydirir.<sup>156</sup> “O’na göre aynı zamanda yokluk, vahdet şimşeginin çakmasıyla ortaya çıkan ve âşıklara güzelliğini göstererek onların canlarını alan bir nurdur.<sup>157</sup> Kendi varlığından kurtularak yokluk meydanına giren sâlik, artık her nereye bakarsa baksın baktığı her eşyâda yalnızca Hakk'ı görür. Esâsen vahdet ehli kimselere göre, Hakk'ın dışındaki bütün mahlûkat yalnızca Allah'ın birliğini hatırlatan birer vâsıtaadır. Zîrâ Hakk'ın yarattıkları O'nun sıfatlarının yalnızca tezâhüründen ibârettir. Çünkü Hak, bütün sıfatların yegâne sahibidir. O Evvel'dir, Âhir'dir, Bâtın'dır, Zâhir'dir.

<sup>154</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 107 (41/11).

<sup>155</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 108 (42/4).

<sup>156</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 200 (102/45).

<sup>157</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 201 (102/57).

*Sâlih Baba Dîvânı*'nda vahdete ,“vahdet şarabı”<sup>158</sup> , “sırr-ı vahdet”<sup>159</sup> , “vahdet bağı”<sup>160</sup> , “vahdet ili”<sup>161</sup> , “vahdet âfitâbı”<sup>162</sup> , “kenz-i vahdet”<sup>163</sup> , “deryâ-yı vahdet”<sup>164</sup> , “vahdet sarayı”<sup>165</sup> , “meydân-ı vahdet”<sup>166</sup> , “ vahdet diyârı”<sup>167</sup> , “âlem-i vahdet”<sup>168</sup> , “çarşı-yı vahdet”<sup>169</sup> gibi çeşitli benzetmelerle de temas edilmiştir.

Mutasavvıflar tevhid bahsini genelde vahdet, özelde ise vahdet-i vücûd konusuyla birlikte ele almışlardır. “Vahdet-i vücûd” terimini meydana getiren kelimelerden “vahdet (birlik)”, bazı metinlerde ahadiyyet yahut vahdâniyyetle birlikte zikredilerek “ahâdiyyetü'l-vücûd” (vahdâniyyetü'l-vücûd) şeklinde yer alır. “Bulmak, bilmek” anlamındaki “vcd” kökünden gelen “vücûd” terim olarak “varlık” anlamında kullanılır.<sup>170</sup>

Bu düşünceye göre hakîkî varlık bir tanedir, o da Allah'ın varlığıdır. Bizim eşyâ ve kâinat diye etrafımızda gördüğümüz şeyler hakîkî varlık değil, hayalî ve

---

<sup>158</sup> “*Vahdet şarabı*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 66 (13/6), s. 76 (20/1), s. 220 (112/9), s. 224 (114/1, 10), s. 228 (117/14), s. 271 (142/7), s. 289 (154/5), s. 297 (159/2).

<sup>159</sup> “*Sırr-ı vahdet*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.66 (13/7), s.79 (23/7), s.271 (142/4).

<sup>160</sup> “*Vahdet bağı*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.55 (7/2), s. 58 (8/5), s.81 (25/9), s.102 (39/2), s.117 (48/1), s.127 (55/2), s.134 (59/1), s.183 (95/3), s.272 (142/16), s.277 (145/8), s.279 (146/5).

<sup>161</sup> “*Vahdet ili*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 57 (7/12).

<sup>162</sup> “*Vahdet âfitâbı*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, haz. Berk Ayvaz, s. 66. Not: Bu tabir Dîvân'ın Fehmi Kuyumcu tarafından yayınlanan baskısında bulunmamaktadır.

<sup>163</sup> “*Kenz-i vahdet*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 80 (24/4).

<sup>164</sup> “*Deryâ-yı vahdet*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 89 (31/4), s. 211 (105/27), s. 225 (115/1).

<sup>165</sup> “*Vahdet sarayı*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 98 (37/1), s.214 (107/5), s. 216(108/5).

<sup>166</sup> “*Meydân-ı vahdet*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 120 (50/6), s. 216 (108/1).

<sup>167</sup> “*Vahdet Diyârı*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 117 (48/3), s. 165 (84/4).

<sup>168</sup> “*Âlem-i vahdet*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 115 (47/9), s. 190 (99/4).

<sup>169</sup> “*Çarşı-yı vahdet*” ile alâkalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 285 (151/8).

<sup>170</sup> Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *TDVİA*, C. 42, 2012, s. 431.

gölge varlıklardır. Bunlar Allah (c.c.)'ın isim ve sıfatlarının farklı mertebelerdeki taayyünü yani görüntüsü ve tecellîsidir. İnsan ve eşyânın hakîkati Hak, görüntüsü ise Hak'tan farklıdır. Bu düşünceyi sistematik ve kapsamlı bir şekilde ilk kez izâh eden kişi Muhyiddin İbnü'l-Arabî'dir. Bu düşünce "vahdet-i vücûd" yani varlığın birliği adıyla bilinmektedir. Ancak bu isim bizzat İbnü'l-Arabî tarafından verilmemiş, daha sonraki mutasavvıflar tarafından verilmiştir.<sup>171</sup>

"Semme vechullâhi" sırrından haberdâr olanın  
Kande baksa nâzın manzûru hep dîdâr olur<sup>172</sup>

Salih Baba'nın şiirlerine bakıldığında onun tevhid görüşü ile alâkalı olarak hem vahdet-i vücûd hem de vahdet-i şuhûdun özelliklerini içeren ifadelerin bulunduğu görülmektedir. Sâlih Baba'ya göre "*Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'(ın rahmeti ve nimeti) boldur. O (her şeyi) bilendir.*"<sup>173</sup> âyetinin hakîkatini idrâk edenler nereye bakarlarsa baksınlar, onlar için âlemde gördükleri baktıkları hep Allah (c.c.)'ın yüzü olur. Çünkü Allah (c.c.) âlemdeki herşeye tecellî etmektedir. "Semme vechullâhi" sırrından haberdar olan kâmil insana göre de bütün kâinat tamamıyla Allah (c.c.)'ın isim ve sıfatlarının tezâhüründen ibârettir. Zîrâ Hak âlemleri kendi isim ve sıfatlarının bilinmesi isteğiyle halketmiştir.

"İsm-i Rabbim" mazhârı şems-i cihandır şübhesiz  
Âleme oldur mürebbî seng-i hârâ "Hû" çeker<sup>174</sup>

İmâm-ı Gazalî'ye göre, nasıl ki güneşin ışığı etrafa saçılır, bu güneşin ışığı güneşin kendisi değilse de ondan başkası da değildir. İşte Allah (c.c.) da böyle bir nûrdur. Bu kâinat ise o nûrun ışınlarıdır. Bu ışınların varlığı güneş ışığının güneşe bağlı olması gibi Allah (c.c.)'a bağlıdır.<sup>175</sup> Sâlih Baba'ya göre şüphesiz ki Rabbinin

<sup>171</sup> Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşebend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yay, 6. Bs., İstanbul, 2015, s. 351.

<sup>172</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 108 (42/3).

<sup>173</sup> Bakara Sûresi 92/115.

<sup>174</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 106 (41/9).

<sup>175</sup> Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 558.

ismi bu cihânın güneşidir. O'nun nûru güneşin ışıklarını yayması gibi âleme yayılır ve âlemdeki her varlık nûrunu O'ndan alır ve O'ndan beslenirler. Âlemdeki her varlık kendisini terbiye edip geliştirecek olan Rabbinin nûruna ihtiyaç duymakta ve hatta bu ihtiyaçtan dolayı tabiattaki taş ve kaya bile Hû (Allah) demektedir.

Bu ne ayrılıktır bu ne iftirâk  
Benlik irâdesin elinden bırak  
Her neye bakarsan Hak gözüyle bak  
Gör neler var bu ekvândan içeru<sup>176</sup>

İbnü'l-Arabî vücûd hususunda şöyle söylemiştir: “Eğer Ben’i bulursan Ben’i görmezsin. Görmek şühûd yani ikilik ister. Oysa O’nu bulmak birlik demektir. Hiçbir kesrete yer bırakmayan bir tevhide ermektir. Bu sebeple, varolmak ve vücûd sahibi olmak isteyen kimse kendini yokluk denizine atmak zorundadır. Tevâcüd başlangıç, vücûd ise sondur. Vecd, başlangıç ile son arasında bir bağıdır. Tevâcüd deniz kenarına gitmek, vecd denize girmek, vücûd ise denizde boğulmaktır.”<sup>177</sup> Sâlih Baba’ya göre Hak ile ayrılıktan halâs olabilmek için öncelikle kendi benliğinden kurtulmak gerekir. Nitekim benlik, kul ile Hak arasında bir perdedir ve öncelikle aradaki bu engeli kaldırmak lazımdır. Bunun için de kulun benliğini yokluk denizine atması gerekmektedir. Kendi benliğini yokluk denizinde yok eden kul, artık nereye bakarsa baksın Hakk’ın gözüyle bakacak ve yaratılanların ardındaki gizli manalara vâkıf olabilecektir.

Terinden halk edip ervahı Mevlâ  
Dahi âyîne-i Sübhân değil mi<sup>178</sup>

İbnü'l-Arabî insanla birlikte her şeyin sadece bir mazhar olduğunu, her şeyin Hakk’ın tecellî ettiği bir ayna mesabesinde bulunduğunu söyler. Bu düşünce önceki sûfîlerin fenâ-bekâ görüşleriyle irtibatlıdır. Bu hususta İbnü'l-Arabî, “Her şey

---

<sup>176</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 233 (120/6).

<sup>177</sup> Mahmut Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, haz. A. Rahşan Gürel, Sistem Matbaacılık, İstanbul, Ekim 2015, s. 35.

<sup>178</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 266 (140/6).

Hak'tır" veya, "Hak her şeyin ayındır" dediği için eleştirilmiştir.<sup>179</sup> Sâlih Baba'ya göre de Allah (c.c.) âlemi Muhammed (a.s.)'e olan sevgi ve muhabbetinden yaratmıştır. İlk yaratılan nûrun Muhammedî nur olduğunu ve Muhammed (a.s.)'in ruhların babası olduğunu Hakikat-ül Muhammediyye bâbında zikredeceğiz. Sâlih Baba'ya göre de Allah (c.c.) ruhları Hz. Muhammed'in terinden yaratmıştır ve bütün bu sonradan yaratılanların tamamı yalnızca Sübhân'ın tecellî ettiği birer aynadan ibârettir.

Kesret içre bil şühûdu bunların vahdet-durur

Nefha-i rahmânî'den almış kamasu iktibas<sup>180</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında vahdet-kesret ilişkisine de sıklıkla yer vermiştir.<sup>181</sup> O'na göre vahdet kesretin içine gizlenmiştir. Sâlih Baba'ya göre vahdete erişmek isteyen sâlikin yolu öncelikle kesretten geçmek durumundadır. Sâlik kesrette vahdetin izlerini bulduğunda ve böylece vahdete eriştiğinde ise Hakk'ın aynası olmaktadır.<sup>182</sup>

Sâlih Baba'nın müntesibi olduğu tarîkatı da göz önünde bulundurduğumuzda onun vahdet-i şühûd anlayışına daha yakın olduğuanlaşılmaktadır.<sup>183</sup> "Tevhîd-i şuhûdî, fenâ' fi'ş-şuhûd, fenâ-i şuhûdî gibi isimler de alan bu tevhid anlayışı şu cümle ile özetlenmiştir: Lâ meşhûde illallah (Allah'tan başka müşâhede edilen, görülen bir şey yoktur, görülen her şey O'dur)."<sup>184</sup> "Şühûdî tevhidde sâlik Allah (c.c.)'a olan muhabbeti ve aşkı sebebiyle O'ndan başkasını görmez, her şeyde O'nu ve O'nun tecellîlerini temâşa eder. Muhammed b. Vâsi'in "Hiçbir şey görmedim ki

<sup>179</sup> Demirli, "Vahdet-i Vücûd", s. 434.

<sup>180</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 134 (59/2).

<sup>181</sup> Vahdet-Kesret ilişkisi ile alâkalı diğer beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 43 (1/6), s. 87 (30/5), s. 97 (36/6), s. 115 (47/9), s. 134 (59/2), s. 144 (67/2), s. 175 (90/2), s. 190 (99/4), s. 197 (102/13), s. 200 (102/44), s. 271 (142/6).

<sup>182</sup> Sâlih Baba bu hususta başka bir beytinde şöyle buyurmuştur:

"Kesretten erip vahdete mir'ât olupsun Hazrete  
Bizi eriştir vuslata hem peyk-i Rahman sendedir" Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 87 (30/5).

<sup>183</sup> Baltacı, "Erzincan'da Ârif-i Ümmî İki Şâir", s. 873.

<sup>184</sup> Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Y., 12. Bs., İstanbul, Kasım, 2014, s. 252.



onda Allah'ı görmemiş olayım"; Şiblî'nin, "Her şeyde Allah'ı gördüm" ifadeleri şühûdî tevhidi anlatır."<sup>185</sup> Sâlih Baba'ya göre âlemde vâir olan çoklukta Hakk'ın birliğini bulmak mümkündür. Nitekim çokluk vahdetten doğmuştur ve âlemde görünen çokluk Hakk'ın birer gölgesidir ve yalnızca hayâlden ibârettir. Esâsen kesret de vahdet de birdir ve her ikisi de Rahman'ın nefesinden zuhûra gelmiştir.

"Lâ" ile "illâ" rumûzun fehm eden ârifleriz

Biz şühûd-ı vahdetiz kesrette hayrân bekleriz<sup>186</sup>

Sâlih Baba yukarıdaki dizelerinde kendisi de dâhil olmak üzere Nakşibendiyye Tarîkatı'na mensup olan diğer sâlikleri "Lâ ilâhe illallah" rumûzunun mânasını fehmeden ârifler olarak nitelendirmiştir. Esâsen ârif "ayık olan" demektir. Yâni ârif gaflet uykusundan uyanık olup her dâim Hakk'ın varlığını temaşâ eden kimse anlamına gelmektedir. Onlar Allah'ın âriflere bahşetmiş olduğu engin basîretleri sayesinde "La" ile insanı Hak'tan uzaklaştıran mâsivâyaya ait her türlü âlakayı kalplerinden söküp atarlar ve "illâ" ile de gönüllerine yalnızca Allah (c.c.) aşkını nakşederek orayı Hakk'ın seyir mahalli hâline getirirler. Hâl böyle olunca da Hak'tan uzaklaştıran ağyar yalnızca onlar için birer at olur. Ârifler ağyarın dizginlerini ele geçirdikten sonra onun vasıtasıyla Yâra (Hakk'a) vâsıl olurlar. İşte bu şekilde Hakk'a vuslat yolunda ilerleyen sâlikler ağyarın illetlerinden kurtulduktan sonra âriflik mertebesine erişirler ve bu mâkamda kesrette vahdeti görebilme vasfına sahip hâle gelebilirler. Zîrâ onlar, kalp gözlerinin açık olması hasebiyle, bir yandan eşyânın çokluğunu (kesret) temaşaa ederlerken bir yandan da kesrette Hakk'ın birliğine (vahdet) şâhid olmaktadır.

Sâlih Baba'daki vahdet-i şühûd anlayışı da fenâ hâlini gerektirmektedir. *Sâlih Baba Dîvânı*'na bakacak olursak *Dîvân*'ın geneline bu düşüncenin hâkim olduğunu görebilmekteyiz.

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında şühûdî tevhid ile alakalı olarak şu yaklaşımlarda bulunmuştur: O'na göre Hak, âlemi yaratmış ve onu âdetâ bir hattat gibi nakış nakış

<sup>185</sup> Süleyman Uludağ, "Tevhid", *TDVİA*, C. 41, 2012, s. 22.

<sup>186</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 130 (56/10).

işlemiş, şekillendirmiş ve güzelleştirmiştir. Onun üstün yaratma san'atına akıllar ermez. Bunu yalnızca “*Lâ* perdesini açarak *İllâ*'ya azmedenler”<sup>187</sup> başarabilmektedir. Onlar *La* ile mâsivânın isteklerini ellerinin tersiyle iterek kalp gözünün açık hâle getirdikten sonra *İllâ* denizine dalan sâliklerdir. İşte bunlar için âlemde bulunan çokluk ancak vahdetin aynası olmakta, âlemde vâir olan bütün bu yaratıklar onlara yalnızca Allah (c.c.)'ın birliğini göstermektedirler. Rahman'ın yaratma emri olan “Hitâb-ı Kün” (yaratma emri) e hikmet nazarıyla bakmak gerekmekte, yine yok etme emri olan “Fe yekün” (yok etme emri)'ndeki “Fâ” 'ya da ibretle bakmak gerekmektedir. Zîrâ Hak, bir emriyle bütün bu âlemleri vâir ederken yine bir emriyle de bir anda yok edebilme kudretine ve kâbiliyetine sahiptir. İşte bu sebeplerden dolayı cânımızı tek nefes tutup her dâim Hakk'a yönlendirmeli ve geçici bir kesret âleminden ibâret olan bu dünya âlemini bâkî olan ahiret âlemine geçiş güzergâhı olarak kabul etmek gerekmektedir. Bunun için de hiç vakit kaybetmeden Pîr-i Sâmi gibi bir sultâna intisâb etmek ve O'nun inâyetiyle gönlünün derdine derman bulmak ve kendi benliğinden vazgeçerek şeyhte fâni olmak gerekmektedir. Çünkü O'na göre, bütün bunları yapan sâlikler sonunda fenâ'fillah mertebesine erişecek ve şühûdî tevhîdin sırlarına vâkıf hâle gelerek Hak'ı ayne'l-yakîn olarak müşahede edebilecek ve âlemde yapan ve yapılanın ne olduğunun farkına vararak O'ndan başka hiçbir şey göremez hâle gelebileceklerdir.”<sup>188</sup>

"Kün" emriyle vücûda geldi âlem

Hitâb-ı "nûr" ana lem'an değil mi<sup>189</sup>

Vahdet konusunun önemli bir unsuru da âlemin Allah (c.c.) ile ilişkisi ve âlemin var edilmesi meselesidir. Âlemlerin yaratılmasını ve dünyanın meydana gelmesini genellikle tasavvufî bir bakışla ele alan Sâlih Baba'ya göre, Allah (c.c.)

---

<sup>187</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 148 (70/4). “Lâ'dan illâ'ya geçmek aynı zamanda Sâlih Baba'ya göre kendi varlığını da mahveylemektir.” Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 141 (65/4).

<sup>188</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 144 (67/1-5).

<sup>189</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 266 (140/9).

âlemi bizzat kendi irade ve isteğiyle “Kün” emriyle yaratmıştır. O’nun “Nûr hitâbı”<sup>190</sup> bunun en güzel delilidir.

Kamu bu âlemin aslı muhabbetden degül müdür  
Nedir kahr-ı celâl içre dil-i vîrânıma bâ’is<sup>191</sup>

Allah (c.c.) âlemi kendi nûrundan yaratığına göre âlemin de elbette ki bir yaratılma sebebi vardır. “Tasavvufta varlık ve yaratılış Allah (c.c.)’ın bilinme arzusuyla açıklanır. Bu bilinme arzusunun bir taraftan mârifet, diğer taraftan muhabbetle ilgisi vardır. *Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*<sup>192</sup> âyetindeki kulluk etsinler cümlesinin “mârifet”; *Gizli bir hazine idim bilinmeyi sevdim ve varlığı yarattım.*<sup>193</sup> şeklinde dile getirilen kudsî hadiste ise “muhabbet” tarafına dikkat çekilir. Âlemin varlık sebebini açıklaması bakımından pek çok sûfî tarafından dile getirilen benzer ifadelerden, Allah (c.c.)’ın bilinmeyi sevme ve istemesi sebebiyle âlemi var ettiği anlaşılmaktadır.<sup>194</sup> Sâlih Baba’ya göre de âlemin yaratılışının temelinde ve yaratılan bu âlemin içinde bulunan her türlü varlığın özünde ve aslında muhabbet vardır. O’na göre Hak gizli bir hazinedir ve Allah (c.c.) âlemi bilinmeyi istediğinden dolayı yaratmıştır.

Âlem-i amâ'da iken esmâlar (oldu) tamam  
Hak buyurdu "yâ habîbim küntü kenzen mahfiyâ"<sup>195</sup>

Cenâb-ı Hak varlıkları yaratmadan evvel kendi zâtında olup, mevcûdâtın (varlıkların) tamamı da Hak’ta fâniydi. Ve Cenâb-ı Hakk’ın, vücûdla alâkalı hiçbir zuhûru yoktu. İşte kenz-i mahfî (gizli hazine) dedikleri budur. Muhammed (a.s.) bu kenz-i mahfiden “âmâ” diye bahsetmiş, “Âmânın ne üzerinde ne de altında hava vardır” buyurmuştur. Çünkü “hakîkatü’l-hakayık (hakîkatler hakîkati), kendi

<sup>190</sup> “Allah göklerin ve yerin nûrudur.” Nûr Sûresi 35. âyet.

<sup>191</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 72 (17/2).

<sup>192</sup> Zâriyat Sûresi 51-56. âyetler.

<sup>193</sup> Aclûnî, *Keşfu’l Hafâ*, C. 2, s. 191.

<sup>194</sup> Baltacı, *Necmeddin-i Dâye Râzî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Y., 1. Bs., İstanbul, 2011, s. 172,173.

<sup>195</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 50 (4/7).

varlığında her şeyden mücerred ve münezzeh olup, yükseklik ve alçaklık gibi nisbetlerden hiçbiriyle vasıflanacak hususiyette değildir. O “yakûte-i beyzâ (beyaz yakut) denilen şeydir. Yâkûte-i beyzâ, Cenâb-ı Hakk’ın, mahlûkatı yaratmazdan evvelki durumunu ifade eden kavram olup, sûfiler buna hadisten delil getirirler.<sup>196</sup> Sâlih Baba’ya göre âlem-i âmâ hakikatlerin zuhûr ettiği ve isimlere ait nisbetlerin tamamlandığı bir yerdir. Orası ilk olarak kalem’in yaratıldığı ilk taayyün makamıdır. Burada Hak habibine âlemi bilinmeyi sevdiği için yarattığını buyurarak kenz-i mahfî olduğunu haber vermiştir. Esâsen Hak beyaz yakut denilen gizli bir hazinedir. Bu hazineye ise ancak Kâmil insanın gönlünde ulaşılır. Zîrâ Hak yarattıklarının gönlünün aynasında kendi aksini seyretmek ister ve aynı zamanda da yarattıkları tarafından sevilme ister. İşte âlemin yaratılmasının hikmeti budur.

Esmâlarına emr edip ol Kadir ü Mennân  
Bir "Ahsen-i takvîm" le yaratıldı bu insân  
Ol sûrete nefh eyledi Nefha-i Rahmân  
Envâr-ı Muhammed ile enfâs-ı Mesîhâ<sup>197</sup>

Halâyık içre insânı kamudan eyledi ekrem  
Yarattı "Ahsen-i Takvîm" kıluben mazhâr-ı Rahmân<sup>198</sup>

Allah (c.c.) emânetini dağa yüklemek istemiş dağlar bu yükün ağırlığından paramparça olmuş, kâinat ilâhî feyzi vâsıtasız olarak kabul edip Hakk’ın bilinme isteğini gerçekleştirmemiştir. Bundan dolayı Hakk’ın tecellilerini aracısız olarak kabul edebilme özelliğine sahip olan insan ön plana çıkmıştır. “Şüphesiz ki insan emânet yükünü taşıyabilecek yegâne varlıktır ve O insan-ı kâmil ya da halîfedir. Bu özelliği sayesinde de Hakk’ın kendisini seyredeceği bir ayna gibidir. İnsansız kâinat ruhsuz beden gibi olduğundan Hakk’ın, *Allah Âdem’i kendi suretinde yarattı ve onda tecellî etti.*<sup>199</sup> Ve *Allah Âdem’i kendi suretinde yarattı.*<sup>200</sup> sözlerinin hakîkatiyle

<sup>196</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 107,108.

<sup>197</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 61 (11/5).

<sup>198</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 211 (105/35).

<sup>199</sup> Buhârî, *İsti’zân*, 1; Müslim, *Birr* 115, *Cennet*, Ahmed b. *Müsned*, III / 433, 251, 373.

Hakk'ın isim ve sıfatlarına ayna olmaktadır.”<sup>201</sup> Sâlih Baba'ya göre insanın yaradılış süreci şu şekilde olmuştur: Hak kendi isimlerine emretmiş ve O'na kendi rûhundan üfleyerek insanı ahsen-i takvim üzere yaratmıştır. İnsanın Hakk'ı aksettiren bir ayna mesâbesinde olması ve Rahman'ın isim ve sıfatlarını üzerinde taşıması hasebiyle de Allah (c.c.) bu aynayı en güzel ve mükemmel tarzda yaratmıştır. İnsan, Rahman'ın ilahî feyzinin mazhârı olduğundan dolayı bütün yaratıkların içinde en keremlisidir. İşte insanın ahsen-i takvîm üzere yaratılmasının hikmeti budur.

### II.3. Nûr-i Muhammedî (Hakikat-i Muhammediyye)

İlk zâhid ve sûfiler ahirete yönelme ve ibâdetlerini daha dikkatli yapma konusunda Resûlullah'ı örnek alıyorlardı. Kur'an'da Allah (c.c.)'ı sevmek ve O'nun tarafınan sevilme için peygamber'e itaat şart koşulduğundan<sup>202</sup> ilk sûfiler Resûl-i Ekrem'in daha çok Allah (c.c.)'in sevgili kulu (habîbullah) olma<sup>203</sup> niteliği üzerinde durmuştur. II.yy'ın ikinci yarısından itibaren Cenâb-ı Hakk'ın Muhammed (a.s.)'e yönelik ezeli sevgisi olmasaydı hiçbir şeyin var olmayacağına inanan sûfiler için kutsî hadis olarak kabul ettikleri “*Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım*” hadisi<sup>204</sup> büyük önem taşımaktadır. III. yy'da Resûl-i Ekrem bir nur olarak algılanmaya başlamış ve Hallâc-ı Mansûr Kitâbu't Tavâsîn'de nur kavramı üzerinde genişçe durarak nûr-u Muhammedî teorisini geliştirmiştir.”<sup>205</sup>

Zuhûr-ı mebd'in nûr-ı Ahad'den  
Sıfatın menba'ı ism-i Samed'den  
Müberrâsın yalan kibr -ü hasedden  
Hakikat gül-i gülzârım sen oldun<sup>206</sup>

---

<sup>200</sup> Buhârî, *İsti'zân*, 1; Müslim, *Cennet*, 28.

<sup>201</sup> Baltacı, *Necmeddin-i Dâye Râzî*, s. 173,17 4.

<sup>202</sup> Âl-i İmran Sûresi, 3/33. Ayetler.

<sup>203</sup> Tirmîzî, *Menâkıb*, I, Tefsir, 68/1.

<sup>204</sup> Aclûnî, *Keşfü'l Hafâ*, C. 2, s. 164.

<sup>205</sup> Uludağ, “İslam Kültüründe Hz. Muhammed”, *TDVİA*, C. 30, s. 449.

<sup>206</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 163 (82/4).

Şüphesiz ki her bir varlık mükemmel bir tarzda Hakk'ın varlığından meydana gelmiştir. Sâdır eden Hak'tır; sūdûr eden ise mahlûkattır. Varlık âlemindeki bütün işler Allah (c.c.)'a istinâd eder ve yaratma mefhumu O'nun zarûri sıfatıdır. Bu bağlamda Zât-ı Vâcib kadîm ve bütün mevcudâtın masdarı (kaynak, mebde', menbâ') dır. Varlık tamamıyla O'na istinâd eder ve yine kaçınılmaz olarak "yaratma/icad" onun sıfatıdır. Sonradan ortaya çıkan varlıkların mâhiyeti ve var olma şekli konusunda ise halk, taktir, sudûr ve zuhûr gibi kavramlar kullanılmaktadır.<sup>207</sup>

Sâlih Baba'ya göre ilk yaratılan Muhammed (a.s.)'in rûhu ve nûrudur. Ve bu nûr da hiç şüphesiz Âhad olan Hakk'ın nûrundan kaynağını almıştır. Sâlih Baba Peygamber'in nûrunun ve sıfatının Hak'tan sūdûr ettiğini vurgulayarak, Hak'tan sonra ortaya çıkan Muhammed (a.s.)'in varlığını ifade etmek amacıyla "zuhûr" kavramını kullanmış; *Dîvân*'ında Muhammed hakkında övgü dolu bazı sözler sarfederek O'nun yalan, kibir ve hasedden uzak olduğuna ve Hakk'ın hakîkatinin gülü olduğuna, kendisi için ise hakîkatin gül bahçesi olduğuna işâret etmiştir.

Anın nûru Muhammed'den değil mi  
Zûhûratı muhabbetten değil mi<sup>208</sup>

Allah (c.c.)'tan başka hiçbir şey mevcut değilken ilk defa "Hakîkatü'l-Muhammediyye" var olmuştur. Gizli bir hazine olan Cenâb-ı Hak bilinmeyi murâd etmiş ve ilk defa "taayyün-ü hubbî" şeklinde, yani Muhammed (a.s.)'in nûru ve sevgisi olarak tecellî etmiş, ardından diğer varlıkların hepsini bu nurdan yaratmıştır. O'nun âlemlere rahmet oluşunun anlamı budur.<sup>209</sup> Hak âlemleri Muhammed (a.s.)'e olan sevgi ve muhabbetinden yaratmıştır. Sâlih Baba'ya göre her şeyin nûrunun ana kaynağında Muhammed (a.s.)'in nûru vardır ve bu nûrun ortaya çıkışı ise Hakk'ın Muhammed (a.s.)'e olan sevgi ve muhabbetinden kaynaklanmaktadır. Sâlih Baba'ya

<sup>207</sup> Baltacı, *Aşıklar Sultanı, Aynü'l-Kudât el-Hemedâni'nin Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Y., 1. Bs., İstanbul, 2016, s. 116, 117.

<sup>208</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 302 (162/3).

<sup>209</sup> Uludağ, "İslam Kültüründe Hz. Muhammed", aynı yer.

göre yine kâinattaki bütün mahlukâtın yaradılışının temelinde de muhabbet vardır ve bu muhabbet olmasa hayvan bile yavrusunun bakımıyla ilgilenip onu büyütemez.<sup>210</sup>

Ahad'den hem zuhûra geldi Ahmed  
Muhabbetten yaratıldı Muhammed<sup>211</sup>

Allah (c.c)-Muhammed (a.s.) yakınlığı hususunda mutasavvıflar şöyle bir yaklaşım sergilemişlerdir: Bilindiği gibi Muhammed'in bir adı da Ahmed'dir. Ahad (bir) ise Allah(c.c.) için kullanılmaktadır. Bu iki kelimenin Arapça yazılışında sadece bir harf farklılığı vardır. O da Ahmed'deki "mim" harfidir.<sup>212</sup> Sâlih Baba'ya göre Hak habîbi Muhammed (a.s.)'e o derece yakındır ki, Muhammed (a.s.)'in isimlerinden biri olan Ahmed ismi Allah (c.c.)'ın "Ahad" sıfatından meydana gelmiştir ve Muhammed, Hakk'ın kendisine beslemiş olduğu muhabbetten dolayı yaratılmıştır.

Akl-ı Evvel'dir Muhammed Akl-ı Küll'ün mazhârı  
"Evvelü ma halakallâhu lî akl" sâhib hayâ<sup>213</sup>

Muhammed (a.s.)'in nûruna; "nûr-i Muhammedî", "hakikat-i Muhammediyye", "akl-ı evvel" ve "akl-ı küll" gibi isimler de verilmiştir. "Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır" ve "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir" şeklinde rivâyet edilen hadislerde<sup>214</sup> geçen akıl ve kalem de "Nûr-i Muhammedî" şeklinde anlaşılmıştır.<sup>215</sup> Sâlih Baba'ya göre Muhammed (a.s.) akl-ı evveldir ve Muhammedî hakikat olan ilk akıl, kalem ve ruh aslında aynı şeydir.

"Ebü'l-Ervâh O'dur Akl u Kalem cümle Muhammed'dir  
Ahadden vâhidiyyettir 'elif'den bâ'ya düştüm ben"<sup>216</sup>

<sup>210</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 211 (105/34).

<sup>211</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 229 (118/2).

<sup>212</sup> Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 113.

<sup>213</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 50 (4/5).

<sup>214</sup> Aclûnî, *Keşfu'l Hafâ*, C. I, s. 148, 263; Tirmîzî, *Menâkıb I, Tefsir*, 68/1.

<sup>215</sup> Uludağ, "Muhammed", *TDVİA*, C.30, İstanbul, 2005, s. 449; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 112.

<sup>216</sup> *Sâlih Baba Dîvânı*, haz. Berk Ayvaz, Litera Yay, 2015, s. 255. Bu beyitler *Dîvân*'ın Kuyumcu tarafından hazırlanan nüshasında yer almamaktadır.

Kalem Muhammed (a.s.)'in hem rûhu hem de nûrudur. Allah (c.c.) önce Muhammed (a.s.)'in aklını yaratmıştır. İlk akıl yaratıkların en mükemmelidir. Zîrâ Hak, bütün ilimlerin bilgisini ilk akıla koymuştur. Bu sebeple Muhammed (a.s.) ilk akıl ve aynı zamanda da nur olması bakımından Allah (c.c.)'ın ezeli ve ebedî bilgisinin de mazhârıdır. O da, bu hususta “Allah evvelâ benim aklımı yarattı” buyurmuştur.

Zuhûratın mukaddemdir melâik ins ü cinden hem  
Dü âlemde Ebü'l-Ervâh ki sensin yâ Resûlallah<sup>217</sup>

Resûl-i Ekrem'in rûhu ve nûru bütün insanlardan, peygamberlerden, hatta meleklerden önce var olduğundan Peygamber insanlığın mânevî babasıdır. Hz. Adem insanlığın maddeten babası (Ebu'l beşer) iken Muhammed (a.s.) ruhların babası (Ebu'l ervâh)'dır. “Allah ilk defa benim nûrumu yarattı; Adem toprakla su arasında iken ben peygamber idim.”<sup>218</sup> mealindeki hadislerle bu husûsa işâret edilmiştir.<sup>219</sup> Sâlih Baba bu dizelerinde Muhammed (a.s.)'in yaradılışının melekler, insan ve cinlerin hepsinden daha evvel olduğunu açık bir şekilde dillendirirken aynı zamanda da Muhammed (a.s.)'in hem dünyada hem de ahirette ruhların babası olduğundan bahsetmektedir. Zîrâ onun rûhunun yaratılması Adem'den de evveldir ve Adem de Muhammed (a.s.)'in nûrundan meydana gelmiştir.<sup>220</sup> Bundan dolayı Adem insanlığın babası iken Muhammed (a.s.) ruhların babasıdır.

"Sebu'l-Mesâni"dir yüzü nutk-ı Mesîhâ'dır sözü  
Nûr-i Muhammed'dir özü ol nefha-i Rahmâni'dir<sup>221</sup>

<sup>217</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 237 (123/5).

<sup>218</sup> Tirmizî, *Menâkıb*, 1; Ahmed b. Hanbel *Müsned*, IV, 66; V, 379; Aclûnî, I, 265; Kutbüddîn Abdülkerîm b. İbrâhîm b. Abdilkerîm el-Cîlî (ö. 832/1428), *el-İnsânü'l-kâmil*, Kahire, 1326, II, 37.

<sup>219</sup> Mehmet Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye”, *TDVİA*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 180.

<sup>220</sup> Bu hususta Sâlih Baba, *Dîvân*'ında şöyle buyurmuştur:

“Âlem-i âmâda iken cümle esmâlar tamam  
Nûr-ı Ahmed'den zuhûra geldi ayâmı adem” Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 202 (102/62).

<sup>221</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 91 (32/2).



Adem’de tecellî edip daha sonra diğer peygamberlere intikâl eden, Muhammed (a.s.) beden olarak dünyaya gelince ona intikâl edip onda karar kılan nur, O’nun ölümünden sonra da devam etmektedir.<sup>222</sup> Şüphesiz ki bu nur Muhammed (a.s.)’den önce diğer peygamberlere bölünmüştü; O’nun ölümünden sonra da evliyâullahta varlığını devam ettirmektedir. Zîrâ O’ndan sonra kıyâmete kadar bir daha peygamber gelmeyeceğinden dolayı evliyâullah da Peygamberin nûrunun vârisleridir.<sup>223</sup>

Cemî-i enbiyâ cümle sana hep ümmet oldular  
Hüviyyet babının miftâhı sensin yâ Resûlallah<sup>224</sup>

Pîrîmiz Hazret-i Sâmi senin vârislerindedir  
Ulüvv-i himmeti hem sâni sensin yâ Resûlallah<sup>225</sup>

Hakikat-i Muhammediyye bilgi ve ilham kaynağı olması bakımından ele alındığında o, bütün peygamberlerin ve velîlerin ledünnî ve bâtinî bilgileri aldıkları kaynaktır. Aynı zamanda bu hakikat, Hak’tan gelen ilahî feyzin halka ulaşmasında aracı olmaktadır.<sup>226</sup> Sâlih Baba, *Dîvân*’ında bütün Peygamberlerin Muhammed (a.s.)’e ümmet olduklarından bahsederken aynı zamanda da O’nun her türlü kemâl kapısının anahtarı olduğunu belirtmekte ve O’nun bütün ledünnî ve bâtinî bilgilerin kaynağı olduğuna dikkati çekmektedir. İlerleyen beyitlerde de şeyhi Pîr-i Sâmi’nin Peygamber vârislerinden olduğunu ve onun müridlerine olan himmetinin en yücesinin Hz. Muhammed (a.s.)’de bulunduğuna işâret etmektedir. Esâsen meşâyih Hak’tan gelen ilâhî feyzi sâliklere hakikat-i Muhammediyye vasıtasıyla ulaştırmaktadır ve yine Hak’tan aldıkları ledünnî ve bâtinî ilmin kaynağında ise hiç şüphesiz hakikat-i Muhammediyye vardır.

---

<sup>222</sup> Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye”, aynı yer.

<sup>223</sup> Zîrâ Sâlih Baba, *Dîvân*’ında şöyle buyurmuştur:

“Olardır vâris-i Ahmed olardır sâhib-i himmet  
Olardır âleme rahmet alan feyz-i Hudâ’sından” Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 220 (112/7).

<sup>224</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 237 (123/7).

<sup>225</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 237 (123/8).

<sup>226</sup> Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye”, aynı yer.

Terinden halk edip ervahı Mevlâ  
Dahi âyîne-i Sübhân değil mi<sup>227</sup>

Kamu eşyâya hikmetle nazar kıl  
Gören hem görünen ol an değil mi<sup>228</sup>

Sûfilerdeki mânevî hal ve hayret bazen o derece derin sırlarla örtülü olur ki tecellî eden ile tecellî edilen yer yer birbirine karıştırılır. Bu durum varlıkla aynadaki görüntünün karıştırılmasına benzer.<sup>229</sup> Sâlih Baba'ya göre Muhammed (a.s.) Hakk'ın bütün isimlerinin ve sıfatlarının izahlı tefsiridir<sup>230</sup> ve Allah (c.c.) ruhları Hz. Muhammed (a.s.)'in terinden yani nûrundan yaratmıştır. Bu sebeple ruhlar Hakk'ın birer aynasıdır. Bu aynaya hikmet nazarıyla bakıldığı zaman görülecektir ki, orada gören ve görünen birdir. Zîrâ Muhammed (a.s.), Hakk'ın ilâhî nurlarının yansıması olduğundan ve O'ndan sonra yaratılan bütün ruhlar da onun nûrundan paylarını aldıklarından dolayı Hakk'ın birer aynasıdır. Bu sebeple, o aynada tecellî edilen Muhammed (a.s.)'i ve diğer yaratılanları görmek Hakk'ı görmek gibidir. Zîrâ âleme hikmetle bakanlar için müessere bakmak aynı zamanda da eser sahibini görmek demektir; bunun tersi de mümkündür.

*Sâlih Baba Dîvânı*'nda Hakikat-i Muhammediyye ile alakalı olarak şu ifadelere rastlanmaktadır:

Şâirimiz *Dîvân*'ında, Resulullah'ın “Allah (c.c.) önce benim rûhumu yarattı” dediğini ve bunun da sahih haberlerle ve kudsî hadisle bildirildiğini aktarmıştır. Allah (c.c.) ise ruhların anası olduğu için kendi zâtını gizlemiş ve Kur'an-ı Kerîm'de de *Ruh Rabbimin emrindedir.*<sup>231</sup> buyurmuştur. Allah (c.c.)'in mahlukâtı yaratma

<sup>227</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 266 (140/6).

<sup>228</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 266 (140/7).

<sup>229</sup> Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 113.

<sup>230</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 266 (140/10).

<sup>231</sup> “De ki: Ruh Rabbimin emrindedir.” İsrâ Sûresi 17/85.

mevli Muhammed (a.s.) sayesinde ve O, Cenâb-ı Hakk'ın ezeli ve ebedi bilgi ve ihatâsının mazhârıdır. Hz. Muhammed (a.s.), “Allah (c.c.) evvelâ benim aklımı yarattı” buyurmuştur. Ayrıca “Allah (c.c.) evvelâ levhi ve kalemi yarattı” demiştir. Sâliklere düşen görev ise, Kalem Sûresi'ni okuyup mânâsını idrak edebilmektir. Hakk'ın habibinin rûhuna hocalık yaptığı ve Hz. Muhammed (a.s.)'den başka yaratığın da mevcut olmadığı bir hâl olan âlem-i âmâ'da iken bütün isimler tamamlanmıştır ve Hak habibine “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek için insi, cinni yarattım.” demiştir. Cenâb-ı Hak habibine kendisinin dostu olduğunu bildirerek onun ahsen-i takvim üzere<sup>232</sup> yaratıldığını haber vermiştir. Hz. Muhammed (a.s.) nûra mazhâr olmuş ve o nur da Muhammed (a.s.)'e olan hayâsından terlemiştir; cümle evliyâ onun alnının terinden meydana gelmiştir.<sup>233</sup>

*Sâlih Baba Dîvânı*'nda Hakikat-i Muhammediyye mertebesini ifade edebilmek amacıyla “lâhut”<sup>234</sup>, “vâhidiyyet”<sup>235</sup>, “âlem-i vahdet”<sup>236</sup>, “levh-i mahfuz”<sup>237</sup>, “akl-ı kül”<sup>238</sup>, “nûr-i Muhammedî”<sup>239</sup>, “envâr-ı Muhammed”<sup>240</sup>, “ebu'l ervâh”<sup>241</sup>, “rûhü'l kuds”<sup>242</sup>, “rûh-ı âzam”<sup>243</sup>, “kalem”<sup>244</sup>, “kitap”<sup>245</sup>, “akl-ı evvel”<sup>246</sup>, “kabe kavseyn”<sup>247</sup> gibi kavramlar kullanılmıştır.

<sup>232</sup> “Ahsen-i takvim: “Biz insanı en güzel şekilde yarattık.” Tîn Sûresi 95/4.

<sup>233</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 50 (3-9).

<sup>234</sup> “Lâhut” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 97 (36/3), s. 139 (63/2), s. 148 (70/5), s. 151 (73/5).

<sup>235</sup> “Vâhidiyyet” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 48 (3/4), s. 159 (79/5), s. 211(105/27), s. 214 (107/12), s. 288 (153/5).

<sup>236</sup> “Âlem-i vahdet” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 155 (47/9), s. 190 (99/4).

<sup>237</sup> “Levh-i mahfuz” ile alakalı beyit için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 67 (14/6).

<sup>238</sup> “Akl-ı kül” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 50 (4/5), s. 102 (39/6), s. 112 (45/1-8), s. 183 (95/2), s. 196 (102/3), s. 210 (105/14, 20, 24), s. 213 (106/9), s. 279 (146/6), s. 288 (153/3).

<sup>239</sup> “Nûr-i Muhammedî” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 263 (138/5).

<sup>240</sup> “Envâr-ı Muhammed” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 61-62 (11/1-8).

<sup>241</sup> “Ebu'l ervâh” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 156 (77/5), s. 210 (105/22), s. 214 (107/12), s. 224 (114/8), s. 237 (123/5).

<sup>242</sup> “Rûhü'l kuds” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 51 (4/12).

Mutasavvıflar için Hz. Muhammed (a.s.) tasavvufta ayrı bir öneme hâizdir. Zîrâ hem Hakk'ın O'na olan sevgi ve muhabbetinden diğer yaratıkları halketmesi hem de O'nun ibadet ve takvâ konusunda zübde oluşu<sup>248</sup>, sûfilerin onu kendilerine örnek almalarının sebeplerindedir. Onlar Muhammed (a.s.)'e aşırı bir sevgi ve muhabbet beslemektedirler. Bahsi geçen bu muhabbet ve sevgi Sâlih Baba'nın şiirlerine de yansımış ve Sâlih Baba, “Ahmed-i Mahmud-u Muhammed (a.s.)'i tarîkat yolundaki serveri olarak nitelendirmiştir.”<sup>249</sup> O, *Dîvân*'ında Muhammed (a.s.) 'in fizikî özellikleri ve vasıflarına da şu şekilde temas etmiştir:

Sâlih Baba'ya göre Muhammed (a.s.), Allah (c.c.)'in ilminin mazhârıdır ve kâinatın da övünmeye sebep olan Peygamberidir. Güneş ve yıldızlar O'nun yüzünün nûrundan ışıklarını almışlardır. Gözleri nurludur, kaşları yay gibidir. O'nun yüzü Hakk'ın aynasıdır ve o aynadan Allah (c.c.)'in Ol! (kûn) emrinin<sup>250</sup> yansımaları görünmektedir. Dişleri inci gibidir, dudakları âb-ı hayattır. Nefesi Cebrail (a.s.) gibidir, yanakları ise ulaşılabilecek son noktadır. Resullerin sonuncusu Muhammed (a.s.) “Ben nebîlerin sonuncusuyum.” buyurmuştur. O'nun ayağının tozu bile değerlidir ve sürme gibi göze çekilir. O, kâinatın başlangıcıdır ve Hakk'ın sırlarının mahremidir. O'nun hakkında Kur'an'da *Güneş ve yıldızlar ona âşıktır*<sup>251</sup> âyeti nâzil olmuştur. O parmağıyla işâret edince ay yere inmiş, yarılmış ve O'na itaat ederek

<sup>243</sup> “*Rûh-ı âzam*” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 210 (105/21).

<sup>244</sup> “*Kalem*” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 50 (4/6), s. 67 (14/5), s. 135 (60/4), s. 168 (86/10), s. 185 (96/3), s. 196 (102/3), s. 207 (104/4), s. 210 (105/13, 15, 16, 20), s. 211 (105/26, 28, 29), s. 214 (107/12), s. 255 (133/17).

<sup>245</sup> “*Kitap*” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 121 (51/3), s. 163 (82/5), s. 194 (101/2), s. 224 (114/6), s. 271(142/8), s. 276 (144/6), s. 288 (153/1), s. 289 (154/7).

<sup>246</sup> “*Akl-ı evvel*” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 91 (32/3)

<sup>247</sup> “*Kabe kavseyn*” ile alakalı beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* s. 51 (4/11), s. 85 (28/9), s. 91 (32/3), s. 143 (66/2), s. 154 (76/3), s. 237 (123/3).

<sup>248</sup> Bu hususta Sâlih Baba şöyle buyurmuştur:

“Kamuya zübde olmuştur Muhammed  
Hakikat gevheri ol cân değil mi” Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 266 (140/3).

<sup>249</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 249 (130/10).

<sup>250</sup> Bakara Sûresi 2/117; Âl-i İmrân Sûresi 3/47, 59; Nahl Sûresi 16/40; Yâsîn Sûresi 36/82.

<sup>251</sup> Ve'-şems'ü “ve'n-necmi izâ hevâ”: “Yemin olsun güneşe” Şems Sûresi 91/2 ve “Battığı dem yıldızla yemin olsun ki” Necm Sûresi 91/1 âyetlerine atf.

secde etmiştir. Muhammed (a.s.)'in ümmeti bütün doğu ve batıyı kaplamış ve ondan sonra nice âlim, zâhid, şeyhler ve velîler gelmiştir. Muhammed (a.s.)'in vârisleri olan evliyâlar hilâfetlerini sürdürmüş ve görevleri bitince de birer birer âlem-i mülk-i bekâya göç etmişlerdir.<sup>252</sup>

Sözünü özünü fehm eyleyenler

Olardır nûr-ı Ahmed'le münevver<sup>253</sup>

Hakk Muhammed (a.s.)'de en güzel şekilde tecellî ettiğinden dolayı mutlak mânâda insan-ı kâmil O'dur ve evliyâullah da Peygamber'in vârislerinden olduklarından dolayı onlara da insan-ı kâmil denilmektedir. Sâlih Baba'ya göre, meşâyihin tamamı şerî'at emirlerinin hem âlimi hem de uygulayıcısıdır. Zîrâ Sâlih Baba'ya göre onların cisim ve canları şerî'attan mürekkeptir.<sup>254</sup> Şerî'at ise, insanı Hakk'a yakınlaşmakta ve kemâlata ulaştırmaktadır. O halde şerî'atı hayatının her merhalesinde yaşayan ve Peygamber vârisleri olan meşâyih de birer insan-ı kâmidir.

Şerî'at âlimi hem âmilidir

Kamusu kâmil insandır meşâyih<sup>255</sup>

Sâlih Baba'da öyle bir Muhammed (a.s.) sevgisi vardır ki O, Peygamber'i tarîkatının merkezine oturtur ve tarîkat silsilesinin en başında da Muhammed (a.s.) vardır. "Aynı zamanda Peygamber sâlikler için bir şefaattir."<sup>256</sup> Muhammed (a.s.), mutlak mânâda insan-ı kâmidir. Muhammed (a.s.) her hususta zübdedir ve onun sözlerini ve ahvâlini örnek alan sâlikler de Muhammed (a.s.)'in nûruyla süslenecek ve onun şefaatiyle muhakkak ki Hakk'a vâsıl olacaklardır.

---

<sup>252</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 51 (10-17).

<sup>253</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 95 (34/11).

<sup>254</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 68 (14/17).

<sup>255</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 78 (22/3).

<sup>256</sup> Zîrâ Sâlih Baba, *Dîvân*'ında şöyle buyurmuştur:

"Eğer bir Fatiha eylerse himmet  
Şefaet eylesin ana Muhammed" Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 304.

## II.4. İnsan

"Nefahtü fihi min ruhî" unutma ey garîb insân  
Düşün bir mebde-i aslın nice bir gezersin hayvan  
Duhûl et kalb-i irfâna bu derde bulasın derman  
Hitâb-ı "ircîî" Hak'tan gelir her an seher vakti<sup>257</sup>

İnsan yüzyıllar boyunca çeşitli ilimlerin araştırma konusu olduğu gibi mutasavvıflar için de bir ilim konusu olmuştur. Sûfiler için insan, kendisinde birtakım hayvânî özelliklerin bulunduğu ve diğer varlıklardan sadece konuşma yönüyle ayrılan hayat ve akıl sâhibi bir yaratık olmaktan öte anlamlar taşımaktadır. Tasavvufta insan, kâinâtın var olma sebebi, âlemin zübdesi ve hülasâsı Allah (c.c.)'ın en kâmil manada tecellî edip kendisini seyrettiği aynadır. Beden için ruh neyse âlem için insan da odur. O, bütün hakîkatleri kendisinde toplayan Hakk'ın sûretidir. Allah (c.c.)'ı hakıyla bilmek ancak insanı bilmekle gerçekleşir.<sup>258</sup> Benzer görüşlere sahip olduğunu müşahade ettiğimiz Sâlih Baba'ya göre aslını bilmeyen insan, hayvân-ı natıktan farklı değildir. O tıpkı hayvanlar gibi yiyip içmektedir; O'nu hayvanlardan ayıran tek özelliği ise konuşmasıdır. Bu sebeple insan vasfını kazanmak için bir şeyhe intisâb etmek ve Hak yolunu tutmak gerekmektedir. Şeyh inâyet ve keremiyle hayvan sıfatına sahip insanı insan sûretine dönüştürerek onu gönüller şehrine mihmân eder.<sup>259</sup> İşte bu şekilde tasavvuf yolunu tutarak bir şeyhin gözetiminde ruhânî gelişimini sürdüren sâlik, Allah (c.c.)'ın insanı kendi nûrundan üfleyerek yarattığı gerçeğini hatırında tutar ve her dâim nereden geldiğini ve aslını düşünür. Hakk'ın "dönünüz" hitâbına kulak veren insanın kalbi de bu hitâbın gereklerine uygun hareket ederek sonunda irfân yuvası hâline gelir.

Aç basîret gözünü bak bu cihâna müddei  
Var mıdır dünyâda bir cân kâmil insândan leziz<sup>260</sup>

---

<sup>257</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 258 (134/6).

<sup>258</sup> Baltacı, *Necmeddin-i Dâye Râzî*, s. 177,178.

<sup>259</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 79 (23/1); s. 84 (28/1).

<sup>260</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 82 (26/5).

Mutasavvıfların insandan kastı, bütün nefis perdelerini yırtarak en son mücerred ruh haline ulaşan ve her bakımdan mükemmel olan insandır. Buna insan-ı kâmil ya da halîfe insan denir.<sup>261</sup> İnsan-ı kâmil, Hakk’a ulaşan, Hakk’a erdirendir.<sup>262</sup> Sâlih Baba’ya göre basîret gözleriyle âleme bakan insan, dünyada kâmil insandan daha üstün kimse olmadığını müşâhede edebilecektir.

Sâlih Baba, *Dîvân*’ında Allah (c.c.)’ın halîfesi olmayı arzulayan sâliklerin uygulaması gerekli olan hususlara da şu şekilde temas etmiştir:

Sâlih Baba’ya göre Allah (c.c.) kâmil insanı hoş, süslü ve güzel yaratmıştır ve O’na kendi rûhundan ruh üflemiştir. Bu sebeple insanın kalbinin mutmain olabilmesi için öncelikle dünyadan elini eteğini çekerek gaflet uykusundan uyanması daha sonra kendisini kemâlata sevk edebilecek olan kâmil bir insan bulması gerekmektedir. Zirâ insan kendisini tek başına kurtarmaya muktedir değildir ve bu sebeple de mutlak sûrette kâmil bir insana intisâb etmesi gerekmektedir. Aksi taktirde, sâlik, Hakk’ın kendisine lutfetmiş olduğu üstün yaradılış özelliğini kaybedecek ve sonunda pişman olacaktır. Bu nedenle bu acı âkıbeti yaşamak istemeyen sâlik, her dâim içerisinde bulunduğu hâlini ve ahvâlini düşünerek “allemel esmâ”ya mazhâr olduğunun bilincinde olmalı ve ona göre hareket etmelidir.<sup>263</sup>

## II.5. Nefs-Ruh-Kalp

İnsan cisim, nefis, ruh ve kalpten mürekkeptir. Cisim ve nefis insanın hayvânî yönünü, ruh ve kalp ise mânevî yönünü besleyen ârazilardandır. “Tasavvufta nefis denilince şer ve günahın kaynağı olan, *kötü huy ve süflî arzuların tamamı* anlamına gelen ve kötülüğü emreden nefis anlaşılır. Bu bağlamda, *Sana gelen iyilik Allah’tan, başına gelen kötülük ise nefisindedir*<sup>264</sup> gibi ayetlerde nefse sıkça atıf yapılır.”<sup>265</sup>

---

<sup>261</sup> Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 577.

<sup>262</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 477.

<sup>263</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 212 (105/40), s. 220 (112/6), s. 280 (147/1), s. 283 (149/1,4), s. 294 (158/11).

<sup>264</sup> Nisâ Sûresi, 4/77.

<sup>265</sup> Uludağ, “Nefis”, *TDVİA*, 2006, C. 32, s. 527.

Nefsine bin kıl gazâ-yı ekberi  
Yoktur anın gibi bir a'lâ feres<sup>266</sup>

Zühd hayatında sürekli olarak *nefse* muhalefet etmek ve hiçbir şekilde onunla barışık olmamak esas alınmış, hayra ve kurtuluşa ermek için onu alt etmenin ve aşmanın gereğine inanılmıştır. “*En büyük düşman nefstir*” hadisine<sup>267</sup> dayanan zâhid ve sûfiler bu düşmana karşı savaş açmışlar, buna da “cihâd-ı ekber” adını vermişlerdir.<sup>268</sup> Sâlih Baba’ya göre Hakk’a vuslata erişmeyi dileyen sâlik günde binlerce kez nefesine karşı savaş açmalıdır. Zîrâ ona göre nefse karşı yapılan savaş cihâd-ı ekberdir ve yeryüzünde bu zaferi elde etmenin şânından daha yüksek bir şeref daha yoktur.

Kapusına gelenler olur irşâd  
Bilir nefsiyle Rabbini olur şâd<sup>269</sup>

Tasavvufta nefsini bilmek Allah’ı tanımanın en sağlıklı yoludur. “*Nefsini bilen Rabbini bilir*” ifadesi bu bağlamda çok sık kullanılır. Ebû Sâid el Harraz nefsini bilmeyenin Rabbini bilemeyeceği görüşündeydi. Kendi nefsinin mârifetinden âciz olan kişi, Rabbinin mârifeti konusunda da âcizdir. Ebedî saadet kişinin nefsini bilmesine bağlıdır. İbn Teymiyye, nefsindeki eksik ve olumsuz sıfatlara bakan insanın bunların tam ve kâmil olanlarının Hak Teâlâ’da mevcut olduğuna hükmederek Rabbini bileceğini söyler.<sup>270</sup> Sâlih Baba’ya göre Pîr-i Sâmi’ye intisâb eden müridler onun irşâdî sayesinde nefsinde bulunan olumsuz sıfatların bilgisinden haberdâr olur, kâmil insan mertebesine ulaşırlar. Bunun sonucunda da Hakk’ı tanıyarak şâd olur ve ebedî saadete erişirler.

Ruh hakkında ise mutasavvıflar tarafından çeşitli tanımlamalar yapılmıştır: Kaşânî, bunu mücerred (soyut) insan latîfesi olarak tanımlarken, el-Bennâcî ise rûhu,

---

<sup>266</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 132 (58/8).

<sup>267</sup> Aclûnî, *Keşfu’l Hafâ*, C. 1, s. 143.

<sup>268</sup> Uludağ, “Nefis”, *TDVİA*, C. 32, s. 527; Baltacı, *Temhîdât Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, Dergâh Yay, 1. Bs., İstanbul, Aralık, 2015, s. 53.

<sup>269</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 302 (162/5).

<sup>270</sup> Uludağ, “Nefis”, s. 528.



“Histen daha latîf bir cisim olup ona dokunulamaz; insanların büyük çoğunluğu onu anlamaz.” diye tarif eder. İbn Atâ, Allah (c.c.)’ın, rûhu cesetlerden daha önce yarattığı kanaatindedir. Başka bir grup da rûhu, yoğun bir alandan ortaya çıkmış bir latîfe olarak değerlendirir. El-Kahtabî, “Ruh, Kün! zilleti altına girmemiştir; zîrâ diridir.” diyerek, onun halk ile değil emr âlemine âit olduğuna işâret etmek ister.<sup>271</sup>

Ümmü'l-ervah olduğuyçün zâtını setr eyledi  
Hem "Kuli'r-rûhu min emr-i Rabbî" geldi kâfiyâ<sup>272</sup>

Sordular rûhdan Resûlullah cevâbın vermedi  
Ol Ebü'l-Ervâh iken setrettiği hemyâna bak<sup>273</sup>

Kuşeyrî rûhu “bedene tevdi edilen bir latîfe”; Ebû Bekir el-Vasitî “hayat ilkesi” olarak tarif etmiş, Cüneyd-i Bağdâdî, Abdullah en-Nebâcî ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî gibi sûfiler rûhun gerçek mâhiyetini Allah (c.c.)’tan başka kimsenin bilemeyeceğini söyleyerek bu konuda açıklama yapmaktan kaçınmışlardır.<sup>274</sup> Nitekim Kur’an-ı Kerîm’de de rûhun bilinmeyeceği açıklanmıştır: *Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.*<sup>275</sup> Sâlih Baba da, *Dîvân*’ında rûhun bilinmeyeceğine açıklık getirmiştir. Sâlih Baba’ya göre, Muhammed (a.s.) ruhların babası olduğu halde Kur’an-ı Kerîm’de Allah (c.c.)’ın “*Ruh Rabbimin emrindedir*” hitâbı geldiğinden dolayı kendisine ruh hakkında sorulduğunda cevap vermediğini belirtmiş, hatta daha da ileri giderek Hakk’ın rûhun bilinmeyeceğini açıklamasına rağmen yine de ruh hakkında kendi düşüncelerine göre konuşanları isyancılıkla ve azgınlıkla nitelendirmiştir.<sup>276</sup>

---

<sup>271</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Y., 6. Bs., Ankara, Kasım 2014, s. 403.

<sup>272</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 50 (4/4).

<sup>273</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 156 (77/5).

<sup>274</sup> Uludağ, “Ruh”, *TDVİA*, C. 35, 2008, s. 192.

<sup>275</sup> İsrâ Sûresi, 17/85.

<sup>276</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 156 (77/7).

Tenin toprak canın sudur nefis bâd-ı hevâdandır

İyi bil nâridir rûhun meğer er dile nûra<sup>277</sup>

Nefis, beden kalıbına tevdî edilen ve kötü huyların mahalli olan bir latîfedir. Aynı şekilde ruh da beden kalıbına tevdî edilen ve güzel huyların mahalli olan bir latîfe ve mânevî cevherdir.<sup>278</sup>

Ruh ve nefsin her ikisinin de menzili kalbtir. Kalp ya rûhun gıdalarından olan nûra meyleder ya da nefsin arzularından olan hevâya meyleder. Bütün bu sebeplerden dolayı tasavvufta kalb ayrı bir öneme hâizdir. “Tasavvufî olarak kalb; insanın mâhiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl, ruh, Allah (c.c.)’ın tecellî ettiği mahal, ilahî latîfe gibi çok yönlü anlamları ifade etmektedir. Molla Câmî, *Füsûs Şerhi*’nde, ‘Kalb, mizacî kuvvetler ve cismânî gerçekler ile ruhânî gerçekler ve nefsânî gerçekler arasını cem eden hakîkattir’ der.”<sup>279</sup> “Ruh iyiliğin, nefis de kötülüğün kaynağıdır. Akıl, rûhun, hevâ da nefsin ordusudur. Tevfik (Allah’tan gelen iyiliğe yönelik muvaffâkiyet) rûhun, hizlân da (kötülük yapmaya yönelik kuvvet de) nefsin yardımcısıdır. İki ordunun hâkimiyet alanı da kalbtir.”<sup>280</sup> Sâlih Baba’ya göre bu âlemin tamamı su hava toprak ateş denilen dört unsurdan mürekkebe olmuştur. Bunların ikisi ateşin kaynağı; ikisi de nûrun kaynağıdır. Su ve toprağın hizmeti vücudu imâret edip düzenlemek iken, hava ve ateşin hizmeti ise varlığı yıkıp virân eylemektir. Su ve toprak ruh ile can iken, hava ve ateş cisim ile bedenlerdir. Cisim ile ten alçak âlem, ruh ile can görülen âlemdir. Bu dört unsur aslın ne ayındır ne de gayrıdır, yalnızca şubeleridir. Gerek hayvan gerek insan tüm canlılar bunlardan oluşmuştur.<sup>281</sup> Şâirimize göre ruh suya ve toprağa meylederken, nefis de hava ve ateşe meyletmektedir. Nefsin hevâ ve istekleri rûhun ateşleridir. Zîrâ hevâ ve istekler insanı kötülük yapmaya yönlendiren unsurlardandır. Sâlih Baba’ya göre rûhunu nûra

<sup>277</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 48 (3/9).

<sup>278</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 181.

<sup>279</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 264.

<sup>280</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 829.

<sup>281</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 209, 210 (105/7-12).

garketmek isteyen insan, nefsin hile ve düzenbazlıklarından yüz çevirmeli ve kalbini her dâim Allah'a yöneltmelidir.

Sen demi kalb-i selîme ermedin ey Sâlih'â  
Arz edersen ol canânın rü'yet-i dîdârını<sup>282</sup>

Zâhidler ve ilk sûfiler dinî ve ahlakî açıdan kalbin önemi, kalb temizliği, bunun sonucu olan ibadet ve iyi davranışlar üzerinde yoğunlaşmış, Allah (c.c.)'ın huzuruna kalb-i selimle çıkmanın uhrevî kurtuluşun şartı olduğunu vurgulamışlardır. Hâris el-Muhâsibî kalb temizliği, kalbin huşûu ve kalble işlenen günahlar konusuna dikkat çekmiş; kalbin çeşitli hallerini, uğradığı değişimleri, buna etki eden hususları ve bunların sonuçlarını inceleyerek kalb ve nefisle ilgili çok önemli psikolojik tahliller yapmış, Allah (c.c.)'a kalble yakınlaşılacağını belirtmiştir.<sup>283</sup> Sâlih Baba da *Dîvân*'ında "Kalbini temizle ki Hak'tan sana misafir gelsin"<sup>284</sup>, "Kalbini temizle ki irfan doğsun senden"<sup>285</sup> gibi ifadelerle kalb temizliğinin önemine vurgu yapmıştır. Sâlih Baba'ya göre seyr ü sülûk yolunun nihaî hedefinde rü'yetullah vardır. Bu yola giren sâliklerin arzusu Hakk'ın güzelliğini temaşa'a etmektir. Bu arzunun bidâyetine ermek ise elbette ki kolay olmayacaktır. Zîrâ, bu yolun nihâyetinde Hak ile vuslat vardır. Bu sebeple sâlik öncelikle kalbini temizlemeli ve ibadet ve taatlerle kalb-i selîme ulaşmalıdır. Nitekim Allah (c.c.)'a yakınlaşmanın yolu kalb vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Sâlih Baba yukarıdaki dizelerinde kendisinin sevgilinin rü'yetini murâd ettiğini ancak henüz kalb-i selîme ulaşamadığını belirtmektedir. Sâlih Baba, *Dîvân*'ında buna erişebilmenin yollarına da açıklık getirmiştir: Ona göre kalb-i selîme erişmek için öncelikle masîvâdan vazgeçmek, hatta bu uğurda kendi benliğini bile mahveylemek ve ölmeden evvel ölmek, evlâd ü ıyâlin fayda vermediğinin bilincinde olmak, şöhret ile şân sevdasından vazgeçerek aradan kendi benliğini

<sup>282</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 285 (151/12).

<sup>283</sup> Uludağ, "Kalb", *TDVİA*, C. 21, 2001, s. 231.

<sup>284</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 202 (102/64).

<sup>285</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 232 (119/1).

çıkarmak gerekmektedir. Ayrıca kalb-i selimi arzulayan sâlik edepli olmalı, gaflet uykusunu terkederek Hakk'a yakınlığa erişenlerden olmalıdır.<sup>286</sup>

Bir tabîb-i hazık Lokmâna yürü  
Cân u ten derdine dermâna yürü  
Pîr-i Sâmî gibi sultâna yürü  
O'dur kalbimizi eyleyen ıslâh<sup>287</sup>

Kalp temizliğinin yolu, işinin ehli meşâyih intisâb etmekten geçmektedir. Meşâyih önce ahlakı değiştirmekle uğraşmak yerine, kalbin kötü sıfatlarının boşaltılması ve kötü huyların terk edilmesi üzerinde dururlar. Kalpte istenilen temizlenme ve tasfiye gerçekleştiğinde, o kalb artık Hak Teâlâ'nın feyzini alma kabiliyetine erişir. Bu feyzin bereketiyle, uzun zaman riyâzât ve mücâhede ile hâsıl olamayan pek çok kötü sıfatın bir zaman sonra kendiliğinden düzeldiği görülür.<sup>288</sup> Sâlih Baba'ya göre meşâyih müridlerin mânevî hastalıklarını tedavi etmede hazık tabip gibidir. Nitekim O, feyziyle müridlerin kalblerini hasta eden olumsuz sıfatları kalplerinden boşaltıp temizleyerek orayı ilahî feyizlerin seyir mahalli hâline getirir. Şâirimize göre Pîr-i Sâmî, hasta gönüllerin derdine dermandır ve müridlerin kalblerini ıslah eyleyen de yine O'dur. "Ayrıca şeyh kalb sarayını aydınlatarak derûnun derdine derman olandır."<sup>289</sup>

Mutasavvıflara göre tasavvufta kalp önemli bir yere sahiptir. Zîrâ hadislerde *Vücutta bir et parçası vardır; o iyi olursa bütün beden iyi, o kötü olursa bütün beden kötü olur; bu et parçası kalptir.*<sup>290</sup> buyurulmuştur. Buna göre kalp, bedende kilit noktası mâhiyetindedir. O halde bedenın mânevî illet ve zilletlerden kurtulması kalbin de mânevî hastalıklardan kurtularak ıslah edilmesiyle doğru orantılıdır.

<sup>286</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 152 (74/2), s. 170 (87/2), s. 280 (147/3), s. 290 (154/14).

<sup>287</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 77 (21/3).

<sup>288</sup> Baltacı, *Necmedîn Dâye Râzî*, s. 315.

<sup>289</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 79 (23/3).

<sup>290</sup> Buhârî, *İman*, 39; Müslim *Müsâkât*, 107.

Yalnız nâ-tüvân cismim değil masum u kalb hasta  
Ki rûz u şeb budur zâr ile vâhım sen safa geldin<sup>291</sup>

Sâlih Baba'ya göre yalnızca hasta olan bedeni değildir. Zirâ onun günahsız olan kalbi de hastadır. Kalbin hastalıkları bedene sirâyet ettiği gibi beden hastalıkları da kalbe sirâyet etmektedir. Bu ikisi arasında bağlantı vardır. Nitekim beden işlediği günahlar kalbi de kirletmektedir. Esâsen imanın tanımında da dil ile ikrar, kalb ile tasdik vardır. Dilin söylediğini kalben de tasdik etmeyen insanın imanında sıkıntı vardır. O halde denilebilir ki tasavvuf, beden ile kalbin koordinasyonunu sağlama sanatıdır. Kalb günahsız olsa, beden de günahsız olmalı, beden günahsız olduğunda kalp de temiz olmalıdır. Sâlih Baba kendisinin bedenî yönünün eksik olması hasebiyle tasavvufî mânada tekâmülünü henüz tamamladığını düşünmekle birlikte; gece ve gündüz durmaksızın pîrine bu konudan dolayı âh u zâr eylemekte, O'na çektiği ızdırâbını bu şekilde dile getirmektedir.

Sana bildirür nefsin ile Rabbin  
Bu yolda gün-be-gün artırur hubbin<sup>292</sup>

Zuhûr etsin senin kalbinde irfân  
Otursun şehr-i dil tahtında sultân<sup>293</sup>

Kalb tasavvufta bilgi (mârifet) kaynağı olması bakımından da önemlidir. Sûfilere göre dînî hakikatler ve ilahî sırlar hakkında bilgi edinmenin en güvenilir yolu kalbtir. Akıl bu alanda yetersizdir. Mutasavvıflara göre vahiy gibi ilham da kalbe gelir. Kalbin gayb âlemine bakan bir penceresi vardır. Buna kalb gözü denir. Üzeri günah kiri ve bilgisizlik pası ile örtülü olan bu göz ancak mücâhede ve riyâzet denilen bir usulle temizlendiği takdirde mânevî âlemi ve oradaki gerçekleri görebilir. Bu yolla kazanılan bilgilere “mârifet, irfan, ilham, batınî ve ledünnî ilim” gibi isimler

---

<sup>291</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 172 (88/4).

<sup>292</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 296 (158/37).

<sup>293</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 296 (158/38).

verilmiştir.<sup>294</sup> Sâlih Baba'ya göre Pîr-i Sâmi, sâliklere verdiği mücâhede ve riyâzetle onların kalplerinden nefislerinin hevâ ve isteklerini söküp atarak onların kalp gözünü açar ve kendilerini Rabbin bilgisini elde etme şerefine eriştirir. Nasıl ki her şehrin bir âmiri varsa dil şehrinin âmiri de kalbdır. Zîrâ nefsin isteklerinden ve günah kirlerinden arınan sâlikin kalbinde irfan güneşi doğar ve bundan sonra sâlikin dilinden dökülen her bir kelâmı artık kalbten gelir.

## II.6. Gönül-Kalp-Dil-Derûn-Sîne

*Gönül* Farsça “dil, derûn”; Arapça “kalb, hâtır”; Türkçe “yürek” kelimeleriyle ifade edilen ve dînî-tasavvufî edebiyatta en çok işlenen konularından biridir. Sıfâtın zuhûra geldiği, zâtın tecellî ettiği mânevî âleme denilmektedir.<sup>295</sup>

Kabe inşâ-yı Halil'dir sendedir beyt-i Celil  
Sensin Allah'ın delili rûh-ı sultân el-meded<sup>296</sup>

Gönül; kalb ve rûhun bir hâli, temiz ve saf şekli mânâsında kullanılır. Tasavvufta ise, insan maneviyyâtı, dünya ve kötülüğe meylederse buna *nefis*, Hakk'a ve Hakk'ın tavsiye ettiği iyiliğe meylederse buna da *gönül* denilmiştir. Gönül hakîki Kâbe'dir. Çünkü Allah (c.c.) buraya tecellî edecektir. Âdem atamıza meleklerin secde etmesinin sebebi, bu gönül Kâbesi dolayısıyladır. Zîrâ Sâlih Baba'nın yukarıdaki beyitleri de bu hakîkati dillendirmektedir.<sup>297</sup>

Sil *gönül* put-hânesinden mâsivânın nakşını  
Pâk edip beyt-i Celil'i rü'yet-i Mevlâ'ya gel<sup>298</sup>

Allah (c.c.)'a kulluk için kurulan ev nasıl Kâbe ise Allah (c.c.)'a iman için insanın özünü teşkil eden yönü de kalp olmuştur. Gönül Allah (c.c.)'ı sever; kadın, altın, para, şöret, ev, çocuk ,araba, villa gibi putlara itibar etmezse Kâbe olur; bunun

---

<sup>294</sup> Uludağ, “Kalb”, aynı yer.

<sup>295</sup> Kurnaz, “Gönül”, *TDVİA*, C.14, 1996, s. 150 ; Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, s. 128.

<sup>296</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 80 (24/5).

<sup>297</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 335.

<sup>298</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 175 (90/6).

tersi durumda gönül Kâbe (Allah (c.c.)'ın evi) değil, put evi olur.<sup>299</sup> Sâlih Baba da *Dîvân*'ında bu husûsa temas ederek sâliklere gönüllerini put evine çeviren mâsivâ kirlerini silip atıp orayı temizleyerek kalplerini Kâbe'ye dönüştürmelerini tavsiye etmekte ve bundan sonra da müridleri Hakk'ın rü'yetini seyretmeye davet etmektedir.

Cemâli var Celâl kahrında ara  
Hayâtı var semûm bahrinde ara  
Dilârâyı *gönül* şehrinde ara  
Muhabbet güllerin görmek dilersen  
Hakikat meyvesin dermek dilersen<sup>300</sup>

Gönül tasavvuf edebiyatında birçok teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Bunlardan memleket, iklim, il, vilâyet, şehir gibi unsurlar sevgilinin gönül ve aşk ülkesinin sultânı olması esâsına dayanır.<sup>301</sup> Sâlih Baba'ya göre de sevgili ancak gönül şehrinde aranmalıdır. Zîrâ sevgilinin ana vatanı gönüldür. Sevgili orada tahtına oturmuş bir sultan gibidir.

Gâh *gönül* bahri coşup ağzım döker dürdâneler  
Gâh olur bildiklerim nisyân oluram kime ne<sup>302</sup>

Gönül, her tarafı kaplaması, uçsuz bucaksız ve sınırsız oluşu gibi özellikleriyle denize teşbih edilir.<sup>303</sup> Sâlih Baba'ya göre bazen gönülden gelen Hak aşkı kalbten dillere dökülür ve gönül de dalgaların gelip denizin taşması gibi coşar bazen de sâlikin yine Allah (c.c.) aşkıyla dili lâl olur ve bütün bildiklerini unutup verir. Zîrâ gönül öyle bir şeydir ki; renkten renge girer ve su gibi bulunduğu kabın şeklini alır. Tıpkı bunun gibi seyr ü sülûk yolunda yolculuk eden dervişler Hak aşkıyla

<sup>299</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 179.

<sup>300</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 222 (113/4).

<sup>301</sup> Kurnaz, "Gönül", s. 150.

<sup>302</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 242 (126/13).

<sup>303</sup> Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998, s.589 ; Cemal Kurnaz, "Gönül", *TDVİA*, C.14, İstanbul, s.152.

yandıklarında, mürşidler de onların gönüllerine tevhid denizinden su serperler ve onlar da tevhid dalgaları geldikçe coşarlar.

Andelîbin işi âh u zâr olur  
O nasıl güldür ki tezce hâr olur  
Bir gönül kul olur gâh hünkâr olur  
Ben bu sırra eremedim ne çâre<sup>304</sup>

Sevgili gönül tahtının sahibi, gönül sarayında misafir kalan bir sultan şeklinde düşünülerek gönül de kul, saray, taht, Dîvân, padişah meclisi olarak ele alınmaktadır.<sup>305</sup> Sâlih Baba'ya göre gönül tahtının sahibi Allah (c.c.)'tır ve gönül de sevdiğine olan aşkının uğruna sürekli bülbül gibi feryâd edip ağlayıp inlemekte; bazen kul, bazen de hünkâr olmaktadır.

Berzahda kalır ermez ise bu garîb insân  
Envâr-ı Muhammed ile enfâs-ı Mesîhâ  
Âh eyle *gönül* belki Hüdâ eyleye ihsan  
Envâr-ı Muhammed ile enfâs-ı Mesîhâ<sup>306</sup>

Sürekli feryâd edip inleyerek nağmeler çıkarması, boğumlardan meydana gelmesi ve menşesinde sîr ile ilgili rivâyetin yer alması gibi özelliklerinden dolayı yüz parça olan gönül de çıkardığı seslerle sırları ifşâ etmekte, bu feryâd ve inlemeler göklere kadar yükselmektedir.<sup>307</sup> Sâlih Baba'ya göre mânevî cezaya mâruz kalan kimsesiz insan, gönlündeki Hak aşkıyla inleyip feryâd eyledikçe, Muhammed (a.s.)'in nûrları ve İsâ (a.s.)'nın nefeslerinin de hürmetine, Allah (c.c.) tarafından belki bağışlanabilir.

Gitti gam geldi ferah Sâlih'e şâd oldu *gönül*  
Bülbül-i cân olalı gonca-i hamrâya harîs<sup>308</sup>

<sup>304</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.238 (124/3).

<sup>305</sup> Kurnaz, "Gönül", s. 150,151.

<sup>306</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 61 (11/1).

<sup>307</sup> Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, s. 235.

<sup>308</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 140 (64/7).



Gönül, sevgilinin cefâsı, ona karşı hasret çekmesi ve gamzesi ve oklarından dolayı gamlıdır, hastadır ve yaralıdır. Gonca, kırmızı rengi dolayısıyla içi kan dolu bir gönlü hatırlatır. Gönlün hasta, bîmar, yaralı oluşu aşk derdinin tabîbi olan sevgilinin gelmesini sağlamak içindir. Çünkü hasta ziyâreti âdettir. Böylece gönül, ilaç, tiryâk, şifâ ve tabip olan dudaklarla yani vuslatla tedavi edilecektir.<sup>309</sup> Sâlih Baba, Hak yolunda, goncanın aşkıyla yanıp tutuşan, ona kavuşamadığı için gamlanan bir bülbül gibidir. Onun bu gâmlı ve kederli gönlü ancak Hakk’a yakınlaştıktan sonra ferâha ererek şâd olacaktır.

## II.7. Mahabbet ve Aşk

Mahabbet, “*hbb*” kökünden gelmektedir. “*Hubb*”, ise saf sevgiye denir. Kaynamak üzere olan suyun üstüne çıkmaya başlayan kabarcıklara da “*habâb*” denilmektedir. Buna göre mahabbet, susamışlıktan (fazla arzudan) kalbin kaynaması, taşması, sevilene ulaşmak için çırpınmasıdır. Mahabbet de kalpteki düşüncelerin en baskını olduğundan “*hbb*” ile ifade edilmiştir.<sup>310</sup>

Aşk ise, Arapça asıllı bir kelimedir ve “*aşaka*” kökünden gelmektedir. “*Aşaka*” Türkçe’de “*sardı*” demektir ki sarmaşık bitkisinin anlamı da buradan gelmektedir. Yani bir nesnenin bir nesneyi sarması, sarmaşığın bir ağacı sarması, ona dolanması gibi; mâşuk da âşıkını sevgisiyle iç âleminde, vücuduyla da dış âleminde sarmaya başlar. Sarmaşık, sarmaya başladığı ağacın öz suyunu emmek suretiyle gelişmeye başlar. Bir süre sonra ikisi bir fizik, bir beden olmaya başlarlar. Bu yakınlaşma ve birbirini sarma, birbirini örtme neticesinde, âşık artık maşukuyla, fizikî âlemde de bir vücûd olmaya doğru yol alır.<sup>311</sup>

Kur’an ve sahih hadislerde aşk kelimesi geçmez; “sevgi” çoğunlukla “*hub*” ve “*muhabbet*”, bazen de “*meveddet*” kelimeleri ile bunların müştaklarıyla elde edilir. Allah (c.c.) korkusuna ağırlık veren ilk zâhidler aşktan söz etmemişler; Râbiatü’l-Adeviyye, Beyazid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallac-ı Mansûr gibi sevgi

---

<sup>309</sup> Kurnaz, “Gönül”, s. 151.

<sup>310</sup> Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 464, 465.

<sup>311</sup> Kılıç, *Sûfi ve Şiir*, s. 171-172.

temasını işleyen ilk sūfîler genellikle “aşk, âşık ve mâşuk” yerine “hub, muhabbet, habîb, mahbûb” kelimelerini kullanmayı tercih etmişlerdir.<sup>312</sup>

Bil emânettir muhabbet sana Mevlâ'dan gelir  
Doğru Mecnûn oldun ise bil ki Leylâ'dan gelir  
"Küntü kenz" in mebdeidir arş-ı a'lâdan gelir  
"Akl-ı küll" sensin gönül "levlak" senin şânındadır  
Her ne var a'lâ vü esfel cümle dîvânındadır<sup>313</sup>

Mutasavvıflarca meşhur olan “*Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim, mahlûkâtı yarattım.*”<sup>314</sup> şeklindeki “kenz-i mahfi” hadisinin delâletine göre, muhabbet başlangıçta Hak’tan zuhûr etmiş ve bütün âlemin icâdına sebep olmuştur. Nitekim *Allah onları onlar da Allah’ı severler*<sup>315</sup> âyetinde de muhabbetin önce Hak’tan zuhûr ettiği teyid edilmektedir. Mutavavıflara göre, âlemler içinde aşka yabancı bir zerre bile yoktur. Fakat her yaratığın aşkı kendi istidâd ve kabiliyetine göredir.<sup>316</sup> Sâlih Baba’ya göre, muhabbet bizler için ancak Hak’tan gelen bir emanet niteliğindedir. Zîrâ Hakk’ın bilinme isteğinin (küntü kenz) ana kaynağında muhakkak ki muhabbet ve aşk vardır. Aynı zamanda da küntü kenz’in başlangıcı da bu aşkın esâsıdır.<sup>317</sup> Ancak her mahlûk aşk sermayesini kendi becerileri sayesinde kazanabilmektedir. Burada önemli olan nefis ile ne ölçüde mücedele edilebildiğidir. Nefsi ile savaşta gâlip gelen sâlik, eninde sonunda aşk yoluna erişecektir. Nitekim nefse galebe çalarak aşk iline seyahat eden âşık, sonunda doğru Mecnun olabilecek ve bunun sonunda da muhabbet hazinesinin kendisine Leylâ’sından gelen bir armağan olduğu hakîkatini terennüm edebilecektir.

<sup>312</sup> Uludağ, “Aşk”, *TDVİA*, C. 4, s. 11,12.

<sup>313</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 112 (45/4).

<sup>314</sup> Aclûnî, *Keşfu'l Hafâ*, C. 2, s. 132.

<sup>315</sup> Mâide Sûresi, 5/54.

<sup>316</sup> Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 207.

<sup>317</sup> Zîrâ Sâlih Baba, *Dîvân*’ında bu hususta şöyle buyurmuştur:

“Ahsen-i takvîm” rumuzun anlamına zâhidâ  
Küntü kenz” in mebde’i bu aşka olmuştur esâs” Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 134  
(59/4).

Muhabbetten murâd ancak Muhammed hâsıl olmaktadır

Muhammed'den murâd şahım visale vâsıl olmaktadır<sup>318</sup>

Mutasavvıflara göre Allah'ın sevgiyle tecellî etmesinden âlem meydana gelmiştir. Bu ilk tecellîye “hakikat-i Muhammediyye” de denir. Âlemin var olma sebebi Peygamber'in (a.s.) hakikati yani Allah (c.c.)'in ona olan ezeli aşkıdır. Bu telakkîye göre Allah (c.c.), Muhammed'e (a.s.), Muhammed (a.s.) de Allah (c.c.)'a âşıktır. Mutasavvıflar ve velîler Peygamber'in (a.s.) bu hâlini örnek almışlar, kendilerinin de Hakk'ın âşığı ve mâşuku olduklarına inanmışlardır.<sup>319</sup> Sâlih Baba'ya göre muhabbet ile kastedilen Muhammed gibi olmaktadır. Çünkü Muhammed Rabbi'nin en sevdiği kuludur. Bütün âlemin yaratılışının temelinde O vardır ve âlemdeki her nesne de bu aşkın izlerini taşımaktadır. Zîrâ yaratılmış olan her varlık Allah (c.c.)'in isim ve sıfatlarının tezâhüründen ibârettir. Bundan dolayı Hakk'ın sevgisine tâlip olan kimseler de aşk yoluna adım attıktan sonra bu yolda nefsânî arzularını ve benliklerini yaktıktan sonra, tıpkı Muhammed (a.s.) gibi Hakk'a vâsıl olabileceklerdir. Zîrâ Muhammed'in gönlünde mâsivâyâ ait hiçbir şey yoktur; orada yalnızca Hak aşkı hâkimdir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı Peygamber (a.s.), mutasavvıflar için âşıklık yolundaki en iyi örnektir.

Yok ümîdim vuslat-ı dîdârına ey meh-likâ

Bir muhabbet-nâmenize râzıyım etme firâğ<sup>320</sup>

Tasavvuf tarihinde aşk kavramını ilk defa muhabbetten ayırarak ciddi bir şekilde inceleyen sûfî Ahmed el-Gazzâlî'dir.<sup>321</sup> O'nu bu yolda başarılı bir şekilde takip eden öğrencisi Aynü'l-Kudât el Hemedânî'ye göre ise âşıkların din ve mezhebi âşktır. Onların dini mâşûkun cemâlidir. Allah (c.c.)'in âşığı olan kimseler için cemâl-i likâullah onların mezhebidir ve bu kimseler Allah (c.c.)'in dini ve mezhebi (mezheb-i hudâ) üzeredirler. Bunlar Allah (c.c.)'in ve aşkın mezhebini takip ederler. Aşk mezhebi ise kısaca şöyle tanımlanır: “Aşk yoldur, mâşûkun müşâhedesi

<sup>318</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 119 (49/1).

<sup>319</sup> Uludağ, “Aşk”, s. 13.

<sup>320</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 151 (73/1).

<sup>321</sup> Uludağ, “Aşk”, s. 12.

cennettir. Ayrılık ise ateş ve azaptır.” Buna göre Allah (c.c.) aşkı âşığın dini ve mezhebidir. Mâşuku görmek onun cenneti, maşuktan uzak kalmak ise onun cehennemi olmaktadır.<sup>322</sup> Sâlih Baba da aşk mezhebini takip edenlerdendir. Ancak Hakk’ın ay yüzlü cemâline kavuşmak konusunda kendisini ümitsiz hissetmektedir. Zîrâ O, aşk yolunda kendisini henüz tekâmülünü tamamlayamamış olarak kabul etmektedir. Bu sebeple mâşukunu göremese bile kendisine O’nun tarafından gelen bir muhabbet mektubu bile onu sevindirmektedir. Çünkü bu mektup, O’nun Hak’tan ayrı olmadığını gösteren bir vesîka niteliğindedir.

Başını top eyleyip gir vahdetin meydânına  
Kıl kazâ-yı Kerbelâ’yı gir kendi nefsin kanına  
Seyr kıl uşşâk-ı Mevlâ nice kıyar cânına  
Terk-i cân etmektir ancak aşk u sevdâdan garaz<sup>323</sup>

Sâlih Baba’ya göre insan canını terk etmediği müddetçe canânını bulamaz. İnsan, dünyayı ve mâsivâyı terkederse ahireti kazanır; ahireti terk eden ise Cemâlullah’ı kazanır. Cismine ve canını terk ettiğinde ise ölmeden evvel ölmenin sırrına ererek kendi varlığından kurtulur ve sonunda cânânını bulur. Esâsen Sâlih Baba’ya göre de “Ölmeden evvel ölmenin sırrı” bütün âşıkların bayramıdır.<sup>324</sup> Zîrâ bu şekilde kim yok olursa çıktığı yolun bid’ayetinde gerçek varlık sahibini bulacaktır. Aşk ise, insanda bulunan Allah (c.c.) sevgisi, Resulullah sevgisi ve meşâyih sevgisinin insanda tecellî etmesi ve bu sevgilerin zamanla şiddetini artırması sonucu kişinin terk-i cân etmesidir. Terk-i cân etmek ise, insanın gönlündeki dünyaya ait olan bütün maddî varlıkları yakması ve gönlünde yalnızca Hakk’ın sevgisini barındırmasıdır. Elbette ki bunun için de öncelikle meşâyih sevmesi gerekmektedir. Zîrâ onlar, insanı Hakk’a ulaştıracak olan bir vâsıtalardır. İnsan nasıl ki dünyaya anne ve baba gibi bir vâsıta ile gelmişse, Hakk’a ulaşması da yine bir vâsıta ile olacaktır. Hiç şüphesiz ki bu vâsıta ise meşâyihdir.

<sup>322</sup> Baltacı, *Âşıklar Sultânı Aynü'l Kudât El-Hemedâni'nin Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Y. 1. Bs., İstanbul, 2016, s. 142.

<sup>323</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.141 (65/5).

<sup>324</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 199 (102/30).

Kâmil insân Pîr-i Sâmi Hazretini bulmuşam  
Sâlih'em Mecnûn-sıfat Leylâ'ya düştüm gel yetiş<sup>325</sup>

Allah (c.c.)'a ulaşmak insan için farz olduğu gibi Allah (c.c.)'a ulaştıran her vâsita da farz olur. Bu vâsitalardan biri de aşktır. Leylâ ve Mecnun hikayesinde, Mecnûn Leylâ'ya âşık olmuş ve Leylâ sayesinde beşerî aşktan ilâhî aşka erişmiş ve sonunda Mevlâ'sını bulmuştur. Leylâ'ya olan aşkı nasıl ki Mecnûn'u Allah (c.c.)'a ulaştıran bir vâsita ise, Sâlih Baba'ya göre de meşâyih insanı Allah (c.c.)'a ulaştıran vâsitalardan biridir. Esâsen meşâyih aşk yolunun rehberidir. Zirâ onlar bu yolu daha önce geçtiklerinden dolayı Allah (c.c.)'ın zât, sıfat ve esmâ nûrlarının tamamına sahiptirler ve inâyetleriyle de kendilerine intisâb eden sâlikleri aşk yolunun bid'ayetine sonuna kadar erdirmişlerdir. Bu sebeple, aşk iline seyahat etmeyi murâd eden sâlik, bu yolda öncelikle kendisine kâmil bir insan bulmalı ve aşk yolunun inceliklerini ondan öğrenmelidir. Sâlih Baba da aşk yolunda kendisine Pîr-i Sâmi (k.s.) gibi bir mürşidi bulmuştur. Pîr-i Sâmi, O'nun gönlüne Allah (c.c.) sevgisini doldurduktan sonra Sâlih Baba ilâhî aşka düçar olmuştur. O, Leylâ'nın adını duyduğunda bile can verebilecek şiddette onu sevmektedir ve o Mecnûn sıfatlıdır. Her insan Mecnûn-sıfat olamaz. Muhakkak ki ona bu kâbiliyeti bahşeden de pîridir. Sâlih Baba da şiiirinde aşk ateşiyle yandığından dem vurmakta ve bu derdini pîrine arzetmektedir.

Her bir âşık vâsıl olmaz yârına  
Berdâr olmayınca vuslat dârına  
Pervâne-veş düşüp aşkın nârına  
Mansûr gibi yanıp kül olmayınca<sup>326</sup>

Allah (c.c.)'a ulaşma konusunda aşk yolunu benimseyen kimselerin varacağı menzil, kaçınılmaz olarak fenâ hâlidir. Aşkın derinliklerine dalan âşığın ulaşacağı son merteye de âşık-mâşuk birliğidir. Âşık, ulaştığı mertebeye mâ'suka can vermek suretiyle gerçek bir varlık elde eder. Bu durum tasavvufî aşkın anlatıldığı hemen bütün metinlerde Hallâc-ı Mansûr'dan alınan şem-pervâne sembolünde ifadesini

<sup>325</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 138 (62/9).

<sup>326</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 62 (12/3).

bulur.<sup>327</sup> Tasavvuf tarihinde aşkı ilk defa ızdırıp ve elem şeklinde tarif eden Hallâc'a göre, pervânenin mum ışığını görmesi "ilme'l-yakîn", ona yaklaşıp harâretini hissetmesi "ayne'l-yakîn", ateşin içinde yanıp kül olması "hakka'l-yakîn" dir. Aşkın en son gâyesi ise yana yakıla yok olmaktır.<sup>328</sup> Sâlih Baba da *Dîvân*'ında, âşık-mâşuk birliğini anlatabilmek için pervâne-ateş sembolizmine yer verilmiştir. Sâlih Baba'ya göre her âşığın vuslata erebilmesi mümkün değildir. Zîrâ vuslat yolunun da kendine özgü bazı incelikleri vardır. Vuslata tâlipli olan insan mumun etrafında dönen pervâne gibi olmalıdır. Pervâne nasıl ki mumun etrafında dönüyorsa, âşık da mâşukunun etrafında işte o şekilde dönmelidir. Pervânenin gıdası mum ateşinden, âşığın gıdası ise aşk ateşindedir. Sâlih Baba'ya göre pervâne (âşık), mumu (mâşuku) gördüğünde , kendi özünü o ateşte mahveyley ve kendisini mumun ateşine atıp yanınca, bu yangından geriye sadece külleri kalır ve sonunda pervâne de tamamıyla mum ve ateşten mürekkebe hâle gelir.<sup>329</sup> Esâsen pervânenin kendisini mum ateşinin içine atmasının sebebi, mumun kendisine âşık olduğunu sanmasıdır. Aşk ateşi pervâneye yönelince, mâşuk pervâneyi kendisine çeker. Zîrâ aşta öyle güçlü bir çekim kuvveti vardır ki, bu kuvvet âşık ve mâşuku birbirlerine iter. İşte bu çekim kuvvetinin de etkisiyle âşık (pervâne) kendisini ateşin içerisine atar. Âşık, aşk ateşinde kendi varlığını yakıp, sonunda kendisinden geriye hiçbir şey kalmayıp, mâşukuyla bir olunca da fenâ hâline kavuşur ve sonunda da Hallâc-ı Mansûr gibi vuslatın darağacına çıkar.

Ezelden âşıkız aşkın belâsın inkıyâd ettik

Ki biz abdâl-ı âşıkız derd gibi dermânımız vardır<sup>330</sup>

"Aşk öyle bir şûledir ki, parlayınca mâşuktan başkasını yakar, mahveder" denilmiştir. Hakîkî aşk, öyle bir hastalıktır ki, onun devâsı derdindedir. Aşkın ızdırâbı, onun tabiî kânunudur. Zîrâ sevenler için, sevilenin cefâsı da, vefâsı da

<sup>327</sup> Baltacı, *Âşıklar Sultânı*, s. 131.

<sup>328</sup> Uludağ, "Aşk", s. 12.

<sup>329</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 249 (130/8).

<sup>330</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 97 (36/2).

hoştur.<sup>331</sup> Sâlih Baba da ezelden beri Hakk'ın âşığıdır ve âşıklık yolunda aşk belâsına bağlanmıştır. Bu sebeple Sâlih Baba, kendisini ve yanındaki diğer sâlikleri aşk dervişi olarak nitelendirmektedir. Aşk dervişleri aşkın elemi ve ızdırâbını çekerler ancak bu dert ve ızdırâp onlar için en tatlı şeydir aynı zamanda da. Zîrâ Sâlih Baba, *Dîvân*'ında “kendisini ten yuvasına kavuşmayı bekleyen bir kuşa benzeterek kendisinin aşk belâsını çekmekte olduğunu ve sevgiliye kavuşamadığı için de gam elbisesini giydiğinden bahsetmiştir.”<sup>332</sup> Sâlih Baba gam elbisesini giymiştir, ancak onun derdinin dermânı yine aşktadır. Nitekim o, aşk belâsına tutulmakla aşkın ızdırâbına katlanmayı da en baştan göze almış demektir. Sâlih Baba, *Dîvân*'ında “derd-i aşk” ile alâkalı olarak şöyle buyurmuştur: Aşk derdi kişiye büyük bir sermâyedir. Hakk'a vuslat ancak yokluk, hor görülme ve derd ile elde edilebilir. Aşk derdi aynı zamanda onun devâsıdır da. Âşıkların yürekleri derdli olur, vuslat yolu da zaten derd demektir. Sâlih Baba derdinden memnundur ve bu derdine dermân da istememektedir. Sâlih Baba derd ehli âşıklara, fâni olan dünyaya fazlaca değer vermemelerini ve mâşukun cefasından da kaçmamalarını tavsiye etmektedir.<sup>333</sup> Âşık olan kimse için aşk ateşinin acısı bile zevk vericidir. Zîrâ Hakk'ın lutfü da hoş kahır da hoştur. Bu sebeple de O'na ulaşma yolunda çekilen cefâlar da aslında kişi için en büyük sefâdır.

Sâlih Baba ilâhî aşka düçâr olduktan sonra, Hak aşkı onu dervişlik makâmına erdirmiş ve bu hâle erişinceye kadar da kendisinde bazı haller zuhûra gelmiştir: Sâlih Baba asıl vatanı olan elest bezminden ayrı düşmüş ve tekrar oraya kavuşmak istemiş ve bu emelle Allah (c.c.) aşkı ile yanıp tutuşmuştur. Hak O'nu ayrılık ateşinin içine bırakmış ve zülfünün darağacına onu asmıştır. Sâlih Baba'da öyle bir aşk vardır ki, bu aşkın uğruna şan ve şöhetinden dahi vazgeçmiş; Hakk'a olan özlemi, Yâkub (a.s.)'in oğlu Yusuf (a.s.)'a olan hasretinden ve bu aşkta çektiği cefâlar da Eyüp (a.s.)'in çektiği belâ ve dertlerden daha da şiddetli bir hâle gelmiştir. Sâlih Baba, tutulmuş olduğu aşk derdinin acısından, gözünden ırmaklar ve coşkun akan sular gibi

<sup>331</sup> Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 204.

<sup>332</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 77 (21/4).

<sup>333</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 45 (2/9), s. 61 (11/3), s. 128 (55/7), s. 193 (100/12), s. 220 (112/1).

yaş akıtmıştır. Sâlih Baba dünyada iken yuvasız bir kuş gibidir ve nihâî arzusu da yuvasına kavuşmak ve Hak ile bâkî olmaktır. O tutulmuş olduğu bu sevdânın da etkisiyle, bir gün Allah (c.c.)'a kavuşacağı ânın hayalini kurarak hayranlıkla kendinden geçmiştir. Sâlih Baba bu aşkın ateşinde kor gibi yanmıştır. Hem de öyle bir yanmıştır ki, mangalın üzerinde pişmekte olan bir et gibi onun gönlü de bu aşkın alevlerinden yanıp kebâb olmuştur. Pişerken kalbinden akan kanları da bu aşkın şarabı olmuş, sonunda cisminde geriye hiçbir şey kalmamıştır. O, ayrılık acısını çok çekmesine rağmen, gönlünde Hakk'a kavuşup kavuşamayacağı hususunda hiçbir merak kalmamıştır. Çünkü O, Hakk'a ulaşacağından emindir. Zîrâ aşkı onun için, onu Allah (c.c.)'a ulaştıracak olan bir buraktır. Ayrıca Hak, kendisini vuslata eriştirecek bir vasıtâ ve can derdinin dermânı olan Pîr-i Sâmi gibi bir sultanı da O'na ihsân etmiştir.<sup>334</sup>

Şerî'at ilmiyle âmil olan bir mürşidi ara  
Fenâ gülzârına bakma saâdet hürşîdin ara<sup>335</sup>

Pîr-i Sâmi'ye var kardaş *hakikat cemşîdin* ara  
Bu asrın muktedâsıdır eriştirir seni yâra<sup>336</sup>

*Sâlih Baba Dîvânı* incelendiğinde aşkın kaynağının daha çok sıfatlardan hareketle Allah (c.c.), O'nun yeryüzündeki halîfesi olan insan-ı kâmil, pîr yada mürşid-i kâmiller olarak resmedildiği görülmektedir. Sâlih Baba'nın şeyhine olan muhabbeti âdetâ aşka dönüşmüştür. Şâirin neredeyse bütün şiirlerinde mutlaka şeyhin adını zikretmek, bütün güzellikleri ona bağlamak, kendindeki bütün güzel vasıfları ve hakîkate dâir herşeyin kaynağını mürşidinden bilmek konularında neredeyse mübalağa denilecek bir tavrın takınıldığı görülmektedir. Dîvân'da dile getirilen mürşid tasavvuruna göre Sâlih Baba'nın mürşidi Pîr-i Sâmi “mahrem-i esrâr-ı Hazret, hakikat kenzinin miftâhı, simurg-i kâf, kibrî-i ahmer, hakikat cemşîdi,

<sup>334</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 273, 274 (143/1-10).

<sup>335</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 110 (44/10).

<sup>336</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 111 (44/11).



kutb-i zamân, server-i kutb-ı cihân, enfâs-ı İsâ” mesabesinde<sup>337</sup> Sâlih Baba, *Dîvân*’ında ayrıca aşk yolunun rehbersiz katedilemeyeceğini de belirtmiş ve bu hususta şöyle söylemiştir:

Pîr-i Sâmî’ye var kardaş akıtsın gözlerin kan-yaş  
Sana olmazsa ol yoldaş olursun derbeder yâ Hû<sup>338</sup>

Sâlih Baba ateşler içindedir, mâşûkunun aşkı ile yanıp tutuşmaktadır. Bu aşk onu ihâta etmiş, kendi benliğinden geçirerek muhtemelen fenâ ya da bekâ makamına ulaştırmıştır. “Nitekim XVI. yy. şâirlerimizden Fuzulî de su kasîdesinde Hak aşkıyla yanarak gözünden yaş akıtıp, heryere gözyaşlarının arkasından baktığı için, baktığı herşeyi su renginde gördüğünü belirtmektedir.”<sup>339</sup> Tıpkı bunun gibi Sâlih Baba da kendisi yangının içinde olduğundan dolayı, baktığı herşeye alevin ardından bakmakta ve kendisiyle birlikte kâinattaki herşeyin de yanmakta olduğunu terennüm etmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse *Sâlih Baba Dîvânı*’nda aşk; alevler içinde yanmak, baktığı herşeye de ateşin içinden bakmak demektir. *Zîrâ Dîvân*’ında geçen “yangın var” redifli gazeli bu yangını müthiş bir biçimde resmetmektedir. Yine bu gazelinde de kendisini bu aşka giriftâr edenin mürşidinin inâyeti olduğuna vurgu yapmaktadır.

Sâlih Baba gazelinin ilk cümlesinde mürşidine “Yetiş ey kaptanım! “diye seslenmekte ve Hak yolunda kendisini bir gemi, mürşid-i kâmil’ini de kaptanı olarak kabul etmektedir.<sup>340</sup> Nitekim O (gemi), maddî âlemden ruhlar âlemine pîri (kaptanı) vasıtasıyla ulaşmıştır. Şiirinde denizde de yangın olduğunu söylemektedir. Burada deniz ile, Allah (c.c.)’ın rahmetine ulaşmaya vâsıl olduğunu ve orada da yangın olduğunu belirtmektedir. Aşk denizine ulaşp da orada yüzen Allah (c.c.)’ın âşik kulları, âlemde de kâinatta da her yerde hep aşkı ve muhabbeti görmektedirler.

<sup>337</sup> Baltacı, “Erzincan’da Ârif-i Ümmî İki Şâir”, s. 873.

<sup>338</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 234 (121/5).

<sup>339</sup> “Ab-gündür günbed-i devvâr rengi bilmezem  
Ya muhit olmuş gözümden günbed-i devvâre su” *Fuzulî/ Su Kasîdesi*.  
(Bilmiyorum, dönen kubbe (gökyüzü) mi su rengindedir,  
yoksa gözyaşlarım mı gökyüzünü kaplamıştır?)” Necmeddin Halil Onan, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Antolojisi*, Sosyal Y., İstanbul, Ağustos 1998, s. 64, 65.

<sup>340</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 102 (39/1).

Allah (c.c.)’in teklik bağının gülleri açıldığında, bülbüller o gülü koklayarak ve görerek mest olmakta; Allah (c.c.)’tan başka kimsenin olmadığı yerde (bağda) O’nu görerek müridler de mest olmaktadır. Sâlih Baba’ya göre yerde de gökte ve içlerindeki bütün eşyâda yangın ve aşk vardır. Nitekim kâinattaki ilkbahar nasıl ki bütün ölüleri canlandırıyorrsa evliyâullahın nûru da insanların gönüllerini öyle diriltmektedir. Bu sebeple ruhlar evliyâullahı gördükleri zaman feryâda başlarlar. Yalnız ağlayan bülbül değil, gül de ağlamaktadır. Burada gül hem Allah (c.c.) hem de peygamberimizdir. Bülbül efendimiz de olabilir Allah (c.c.) âşıkları da olabilir. Nasıl ki ilkbahar geldiğinde bülbüller feryada başlarsa, Allah (c.c.)’ın velî kullarını gören müridler de öyle heyecanlanmakta, Allah (c.c.) da âşıklar da hep birlikte yanmaktadır. Müridin Allah (c.c.)’in tecellisini evliyâullahın yüzünde seyrediyor olduğunu daha önce belirtmiştik. Sâlih Baba, burada mecaz ve kinâye yaparak O’nu mest edenin mürşidinin gözleri değil, Allah (c.c.)’in tecellisine mazhâr olan vücûdu olduğuna vurgu yapmaktadır. Zîrâ ilâhî tecellî, mürşidin gönlünden vücûduna yansımakta; müridler de evliyâullahın mübârek vücûdundan sebeplenmektedirler. Sâlih Baba burada pîrinin yüzüne baktığı zaman Allah (c.c.)’in cemâlini seyrettiğinden dolayı onu görünce dayanamadığına vurgu yapmaktadır.<sup>341</sup>

Sâlih Baba Allah’a “Ya Rabbi! Cihânı yarattıktan sonra bana mutlu bir ânını göster” diye duâ etmektedir. Nitekim hem kâinatta hem de Allah (c.c.)’ta yangın vardır. Ruhların efendisi peygamberimizdir. Erzincan’dan kast ise Muhammed Sâmî’nin gözyaşlarıdır. Muhammed Sâmî Erzincan’da, Veysel Kâranî de Yemen’de ağlamıştır. Sâlih Baba’nın rengi bilinmez. Zîrâ evliyâullahın rengi yoktur, onlar her boyaya boyanabilirler. Sâlih Baba’nın bu beyitlerinde sürekli bize Allah (c.c.) aşkı duyulmaktadır. Nefisle savaş Kerbelâ cengi gibidir. Esâsen aşkın yolu da nefsin öldürülmesinden geçmektedir. Bu sebeple, aşk yolunda olanlar her dâim nefisleriyle ciddi bir kavgada savaştıkları ve her an şehit olmaya adaydırlar.<sup>342</sup>

---

<sup>341</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 102 (39/ 2-4).

<sup>342</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 102, 103 (9-11).

## II.8. Sır-Esrâr

Sır kelime anlamı olarak “gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh, bir şeyin halisi, efdali” gibi mânâlara gelmektedir. Çoğulu “*esrâr* ve *sirâr*”dır. Tasavvufî mânâda ise, “Allah ile kul arasında saklı ve gizli kalan hallerdir.” Sır, müşâhede yani ulûhiyeti seyr ve temaşâ mahallidir. Bazen sülûktan önce bazen sülûktan sonra bulunan ilahî cezbedir. Sır, gönül ehlinde ve keşf sahiplerinden başkasının idrâk edemediği hususlar, tasavvufî duygular ve bilgilerdir. Sırların açığa çıkarılmaması ve saklanması konusunda mutasavvıflar “Sırrımı düğmem bilse onu koparır atarım.” demişlerdir.<sup>343</sup>

Pîrimi anladım bir şâh imiş ol

Hakikat sırrına âgâh imiş ol<sup>344</sup>

Açıklanması mümkün olmayan şeylerdeki hakikat sırları Hakk’ın hakikati olarak nitelendirilmektedir. Sâlih Baba’ya göre, Pîr-i Sâmi hakikat sırlarından yani Hakk’ın hakikatinden haberdardır.

Ehl-i hikmet zerre denli bilmedi ahvâlini

Kimseye bildirmedi sırrını pinhânî adem<sup>345</sup>

Tarîkat sırlarını, ağyâr olana söylememek gerekir. Zîrâ bu kişiler, tasavvufî hakikatlara vâkıf olamadıkları için söylenenleri yanlış anlayıp yorumlayabilirler. İşte bu tür sırların saklanması konusunda, “Sırrımı sırredene aşk olsun, fâş edene yûf” denir.<sup>346</sup> Sâlih Baba’ya göre tarîkatta gizlilik esastır ve sâlik tarîkat sırlarını kendinden bile saklamalı, kimseye bildirmemelidir. Sâlikin hâlini ve ahvâlini şeyhinden başkası bilmemelidir. Zîrâ tarîkatta ehil olmayan kimseler onun sırlarından haberdâr olduklarında bunları yanlış anlayıp yorumlayabilirler. Sâlikin bu

<sup>343</sup> Ebu Nasr Serrâc, *el-Lüma İslam Tasavvufu*, haz. H. Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996, s. 233-234; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 182; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 436; Nurettin Bayburtlugil, “*Fahreddin Irâkî Istilâhât-ı Ehl-i Tasavvuf*”, s. 348; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1996, s. 469-470.

<sup>344</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 297 (159/4).

<sup>345</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 197 (102/15).

<sup>346</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay, İstanbul, 2005, s. 436.

gizli tutumu hasebiyle, hikmet ehlinin bile onun ahvâlinden zerre miktarı haberdar olabilmesi mümkün değildir.

Gör nice Mansûr'u zülfün dârına bend eyledin  
Sen de bir kez dâra çık sırrın ayân olsun da gör<sup>347</sup>

Sırrını fâş eyleme/açıklama hususunda Hallâc-ı Mansûr'a telmihte bulunulur. Bu yolda “Ser (baş) verilir ama sır verilmez.” denir. Eğer sır açıklanacak olursa, sırrını verenin başının gideceği yani sırrı anlamayanlar tarafından öldürüleceğine işâret edilir.<sup>348</sup> Sâlih Baba bu beyitlerinde, Hâllâc-ı Mansûr gibi nice âşıkların sevgilinin saçlarının darağacına bağlandıklarını ve onların sırlarının yalnızca Hakk’ın mahremi olduğundan bahsetmektedir. Bununla birlikte, sırların Hak’tan başkasına yani halka ve ehil olmayanlara açıldığında âşıkların âkıbetlerinin de tıpkı Hallâc-ı Mansûr gibi darağacına asılarak idâm edilmek olacağına vurgu yapılmaktadır.

Pîr-i Sâmi Hazretine sıdk ile biat eden  
Keşf olur sırr-ı hakikat mazhar-ı esrâr olur<sup>349</sup>

Sır sâhipleri ahfiyâ olan kimselerdir. Bunların inceliği, buldukları yerde Allah (c.c.)’ın hazîneleri onlar olup, bu sırların sıfatlarına nazar ederler. Sır üç kısımdır: İnsanın sırrı; ruhtan daha latîf bir emânettir; ruh da kalbden daha latiftir. İkincisi, eşyânın sırrı; isimlerin mazhârının vechidir. Üçüncüsü olan Allah (c.c.)’ın sırrı ise, O’nun sadece enbiyâ ve evliyânın büyüklerine muttalî kıldığı sırdır.<sup>350</sup> Pîr-i Sâmi, Allah (c.c.)’ın hazinesidir ve eşyânın sırlarına vâkif olmuştur. Sâlih Baba mürşidi Pîr-i Sâmi’ye doğrulukla biat edenlere de Hakk’ın hakikatının sırlarının keşf olunacağını ve onların da Hak katından nice esrâra mazhâr olacaklarına dikkatleri çekmiştir.

Benliğin şehrin harâb et lâ-mekân şehrine gir  
Sırr-ı Hakk'ın mahremi ol eyle seyrânı adem<sup>351</sup>

<sup>347</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 120 (50/3).

<sup>348</sup> Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, s. 190.

<sup>349</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 108 (42/6).

<sup>350</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 909.

<sup>351</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 197 (102/17).

Dîvânlarda “sırr-1 Hak”, “sırr-1 İlâh”, “sırrullâh” gibi terkiplerle Hakk’ın sırrından söz edilmektedir.<sup>352</sup> Sâlih Baba da, *Dîvân*’ında “sırr-1 Hak” terkipleriyle Hakk’ın sırrına işâret etmektedir. Sâlih Baba’ya göre en büyük put benliktir ve bu putun başını kesmek gerekmektedir.<sup>353</sup> Bu sebeple Hakk’ın sırrına vâkıf olmak isteyen sâlik bu uğurda öncelikle benlik şehrindeki putun başını kesmeli, benlik putunu yıktıktan sonra da mekansızlık şehri olan lâ-taayyün makamına ulaşmalıdır. Lâ taayyün şehrine varan sâlik ise burada vuslat köşküne varır ve orada Hakk’ın güzelliğini temaşa’ eder.

Bil tasavvuf Hak seni benlikten âzâd eyleye  
"Alleme'l-esmâ" ya mazhar eyleyüp şâd eyleye  
Keşf olup sırr-1 hakikat gönlün âbâd eyleye  
"Akl-1 küll" sensin gönül "levlak" senin şânındadır  
Her ne var a'lâ vü esfel cümle dîvânındadır<sup>354</sup>

Şâh Ni‘metullâh-1 Velî sırrı; “tasavvuf yolunun başında riyâdan kaçınmak için ilmî ve mânevî hâli gizlemek, yolun sonunda ise Allah (c.c.)’ta fâni olmak” şeklinde açıklamıştır.<sup>355</sup> Sâlih Baba’ya göre tasavvuf, öyle bir yoldur ki sonunda insanı kendi benliğinden kurtararak Hak’ta fâni olmasını sağlar. Bu yolun sonunda sâlik, “Alleme’l-esmâ’ya”<sup>356</sup> (isimlerin bilgisine) mazhâr olarak şâd olur ve sâlikin gönlü Hakk’ın hakikatinin keşf mahalli haline gelerek abâd olur. Ancak bütün bunların meydana gelebilmesi, sâlikin keşf, ilham, tecellî, cezbe gibi ilmî ve manevî hallerini, yani sırlarını gizlemesiyle mümkün olabilmektedir.

<sup>352</sup> Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, s. 188.

<sup>353</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 60, (10/6).

<sup>354</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 112 (45/3).

<sup>355</sup> Necdet Tosun, “Sır”, *TDVİA*, C. 37, s. 115.

<sup>356</sup> “Alleme’l-esmâ”: “Ve Âdem’e isimlerin hepsini öğretti, sonra onları meleklerle gösterip: “Haydi davanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin” dedi.” Bakara Sûresi; 1/31. Âyetine atıf.

Sâlihîm kimseye açmam *râzımı*  
Koluma kondurdum şâhin-bâzımı  
Yârdan gayrı çeken yoktur nâzımı  
Yine bütün arzuhâlim yâredir<sup>357</sup>

Farsça tasavvufî eserlerde sır yerine râz kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Meselâ buna iyi bir örnek Mahmûd Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* isimli eseridir.<sup>358</sup> Sâlih Baba da *Dîvânı*'nda yeri geldiğinde bu kavramı kullanmaktadır. Yukarıda zikredilen beyitlerinde sırrını kimseye açmadığına vurgu yapmakla birlikte nâzımın ve niyâzımın ancak şeyhi Pîr-i Sâmi'ye olduğunu belirterek kendisinin yalnızca onunla görüşüp dertleşip hasbihâl ettiğini belirtmiştir.

*Sâlih Baba Dîvânı*'nda bahsi geçenlerden başka bazı kavramlara sır olarak remzen ve atfen temas edilmiştir. Bu manada “küntü kenz”<sup>359</sup>, “men aref”<sup>360</sup>, “kün fekân”<sup>361</sup>, “mûtû kable en temûtü”<sup>362</sup> gibi kavramlar da sır olarak işlenmiştir. Aynı zamanda “Fedhulî”<sup>363</sup>, “Semme vechullâhi”<sup>364</sup>, “Mâ evhâ”<sup>365</sup>, “Nefahtü”<sup>366</sup>, “er-

<sup>357</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 96 (35/9-10).

<sup>358</sup> Necdet Tosun, “Sır”, aynı yer.

<sup>359</sup> “Küntü kenz sırrı ve esrârı” için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 48 (3/6), s. 89 (31/5), s. 95 (34/10), s. 209 (105/6), s. 237 (123/3), s. 255 (133/19), s. 270 (141/8).

<sup>360</sup> “Men aref sırrı” için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 52 (5/7), s. 60 (10/3), s. 79 (23/4), s. 85 (28/8), s. 119 (49/5), s. 145 (68/6), s. 153 (75/2), s. 176 (91/4), s. 255 (133/13), s. 267 (140/23).

<sup>361</sup> “Kün fekân sırrı” için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 192 (100/3), s. 279 (146/1).

<sup>362</sup> “Mûtû kable en temûtü sırrı” için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 151 (73/7).

<sup>363</sup> “Fedhulî”: “Haydi gir kullarımın içine, gir cennetime...” Fecr Sûresi 89/29-30 âyetine atf. Ayrıca “Fedhulî sırrı için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 100 (38/4).

<sup>364</sup> “Semme vechullâhi”: “Bununla beraber, doğu da Allah'ın batı da! Nerede yönelseniz, orada Allah'a durulacak yön vardır! Şüphe yok ki Allah'ın rahmeti geniştir ve O, her şeyi bilendir.” Bakara Sûresi 1/115. âyetine atf. Ayrıca “semme vechullâhi sırrı” için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 108 (42/3).

<sup>365</sup> “Mâ evhâ”: “Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.” Necm Sûresi 53/10. âyetine atf. Ayrıca “Mâ evhâ sırrı” için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 130 (56/12).

<sup>366</sup> “Nefahtü”: “Onu tavsiye edip, düzeltip de rûhumdan ona üfledim mi derhal ona secdeye kapanın.” Sad Sûresi 38/72. âyetine atf. Ayrıca “Nefahtü sırrı” için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 148 (70/3).

Rahmân ale'l-arşistevâ"<sup>367</sup> gibi Kur'an-ı Kerîm'deki bazı ayet-i kerîmelerde geçen lafızlar da *Sâlih Baba Dîvânı*'nda sır olarak nitelendirilmiştir.

## II.9. Firâk-Vuslat

Firâk kelime anlamı olarak "ayrılık", ıstılahî mânâda ise "vahdet (birlik) makâmından uzak kalmak" demektir.<sup>368</sup> Vuslat ise, kelime mânâsı olarak "ulaşmak, varmak, kavuşmak, erişmek" anlamlarına gelmekte olup, tasavvufî mânâda ise "gâib olan Hakk'a kavuşma ve sıkıntıda, rahatta, gizli ve açık birlikte olunan vahdet makâmı" anlamlarında kullanılmaktadır. Vuslat manevî bir haldir ve rûhen Hakk'a ulaşmanın sonucunda kendinden geçmeyi ifade etmektedir.<sup>369</sup>

Cefâdan kaçmaz âşıklar senin hüsnün visâlinden  
Firâk-ı infisâlidir ciğer-sûzânıma bâis<sup>370</sup>

Tasavvufta esas olan Zât Cennetidir. Kul Rabb'ına âşıktır, O'nunla olduktan sonra her şey âsûdedir, O'na sevdalı olanlar için O'nun lûtfu da kahrı da hoştur. O'ndan ayrı kalmak hicran, O'nun rahmetinden uzak düşmek hüsrandır.<sup>371</sup> Sâlih Baba'ya göre âşıklar cefâdan kaçmazlar. Zîrâ onlara Hakk'a vuslat yolunda çekilen cefâlar bile lezzet vermektedir. Manevî hâllerin meydana gelmesi, çekilen cefâlar ve bunlara karşı gösterilen sabırla doğru orantılıdır. O halde, rûhun Allah (c.c.)'a kavuşana kadar kendisine gelen her türlü cefâyâ katlanması gerekmektedir. Zîrâ çekilen her bir cefânın sonunda elbette bir sefâ vardır. Bu sefâ da hiç şüphesiz Hakk'ın güzelliğini temâşadır. Âşığın ciğerini yakan şey ayrılık acısıdır. Ne zaman ki

<sup>367</sup> "er Rahman alel arşistevâ": "Er-Rahmânu alel-arşistevâ, "Rahman arşa istivâ etti." Tâhâ Sûresi 20/5. âyetine atıf. Ayrıca "er Rahman alel arşistevâ sırrı" için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 220 (112/9), s. 245 (128/5).

<sup>368</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2005., s. 166.

<sup>369</sup> Ebû Nasr Serrâc, *el- Lûma İslam Tasavvufu*, haz. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996, s. 349; Kaşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 585; Bayburtlugil, s. 358; Mahir İz, *Tasavvuf*, İstanbul, 1997, s. 170; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 558; Ömür Ceylan, *Tasavvuf Şiir Şerhleri*, İstanbul, 2000, s. 288.

<sup>370</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.72 (17/3).

<sup>371</sup> Kadir Özköse, "Mevlânâ Düşüncesinde Firkat ve Vuslat", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2005, Y.6, S. 14, s. 242.

ayrılık biter de Hakk’a vuslat gerçekleşirse işte o zaman âşığın gönlündeki sönmek bilmeyen harlı ateş söner ve âşığın gönlü Hakk’ın nûruyla feraha erer.

Firâk-ı yâr ile âh u enîn ol  
Ayaklar altına zîr ü zemîn ol  
Sözünde sâdiku'l-va'du'l-emîn ol  
Muhabbet güllerin görmek dilersen  
Hakîkat meyvesin dermek dilersen<sup>372</sup>

Sûfimize göre ilâhî muhabbetin güllerini görmek ve hakîkat meyvesini dermek isteyen dervişler, yârimden ve vatanından ayrıldıklarından dolayı sürekli ağlayıp inlemelidirler. Zîrâ insan da dünyaya gelmeden önce elest bezminde hep Hak ile birlikteydi ve dünya onu sevgilisinden ayırdı. Bu nedenle derviş ahireti istemekte ve ayrılık acısından sürekli ağlayıp inlemektedir. Esâsen ayrılık ateşine tutulanların gönüllerindeki ilâhî aşk ateşini sular söndüremez; bunu ancak dervişin gözyaşları dindirebilir. Sâlih Baba’ya göre muhabbet güllerini görmek ve hakîkat meyvesini toplamak isteyen dervişlerin uygulaması gerekli olan şeylerden biri de ayaklar altında çiğnenen bir toprak gibi tevâzû sahibi ve alçakgönüllü olması; doğru sözlü ve güvenilir olmasıdır.

Senin vuslat firâkından eğer bir sayha eylersem  
Yıkar hep ber ile bahri eritir seng-i hârâyı<sup>373</sup>

Salih Baba’ın gönlünde Hakk’a kavuşamadığı için öyle şiddetli bir ayrılık acısı vardır ki; bu acıyla şöyle bir nâra atsa, onun bu bağırması bütün deniz ve karaları yakar; taş ve kayaları eritir. Sâlih Baba’nın attığı bu nâranın gücü ve şiddeti hiç şüphesiz onun rûhunun birlik denizine dâhil olma çabalarından ileri gelmektedir.

Ehl-i aşkın derdinin dermanı vuslattır begim  
Sen benim derdime derman olamazsın ey hekîm  
Öyle bir sultâna hadim olmuşam âlemde kim  
Bir nefesi ayrı değildir Hazret-i Mevlâ ile<sup>374</sup>

<sup>372</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 222 (113/5).

<sup>373</sup> Kuyumcu, *Salih Baba Dîvânı*, s. 264 (139/4).

<sup>374</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 245 (128/2).



İnsanın Allah (c.c.)'a kavuşması iki yolla olur; birincisi, ömrünü tamamlayarak, ölümle Allah (c.c.)'a kavuşmak. İkincisi, dünyada iken bir mürşide intisâb ederek, onun inâyeti ile kendi özünün farkına varması yoluyla Hak ile fâni olmak. İşte o zaman insan Allah (c.c.)'ı önce dış dünyada, sonra da kendi içinde bulur. "İlahî varlığın insan içinde hissedilir hale gelmesinin adı tecellîdir. Tecellîye eren insan ise, Allah (c.c.)'ın nazarı ile bakan ve baktığı her yerde Allah (c.c.)'ı görme sırrına eren insan demektir."<sup>375</sup> Sâlih Baba'ya göre aşk ehli dert ehlidir<sup>376</sup> ve hiç şüphesiz dertlerinin dermanı da Hak ile vuslattır. Bu öyle bir derttir ki hiçbir hekim bu derde derman bulamaz. Çünkü bu derdın dermanını ancak bir nefesi bile Mevlâ'dan hâlî olmayan pîri bulabilir. Mürşid-i Kâmil olan Pîr-i Sâmi müridini uyandırır ve onu ilâhî tecellîye mazhâr kılar.

Karârım kalmadı hergiz senin aşk-ı hayâlınden  
"Visâl-ender-visâl" eyle alıp benden bu sevdayı<sup>377</sup>

Vâsıl (ulaşan, kavuşan), makamların hizmet ve hâllerin itâat ettiği visâl mertebesindeki ittisâl sâhibi kimsedir. İttisâl ise, kalbleri keşfetmek ve sırları müşâhede etmektir.<sup>378</sup> Sâlih Baba'nın Allah (c.c.) aşkı ve hâyaline artık dayanacak gücü kalmamıştır ve o visâl mertebesine kavuşmak ve Hak ile fenâ bularak vuslâta ermek istemektedir. Onun pîrinden isteği gönlünde yanan sevda ateşini söndürerek, kendisini Hak'tan başkasını görmeyecek hale getirmesidir.

Şeb-i zulmette yürü vuslat-ı cânânı dile  
Doğar ol şems-i hakikat şeb-i yeldâsı geçer<sup>379</sup>

Sâlih Baba'ya göre Hakk'a vâsıl olamayanlar karanlık gecede yürür gibidirler ve hedeflerini tam olarak göremezler. Bu sebeple karanlıktan kurtularak aydınlığa

<sup>375</sup> Özköse, "Mevlânâ Düşüncesinde Firkat ve Vuslat", s. 242.

<sup>376</sup> Sâlih Baba bu hususta başka bir beytinde şöyle buyurmuştur:

"Sâlih'â âşıkların bâr-ı girânı derd-durur  
Râh-ı vuslat derd imiş bu derde dermân istemem" Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 193, (100/12).

<sup>377</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 264 (139/3).

<sup>378</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1220.

<sup>379</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 115 (47/7).

ulaşmak gerekmektedir. Bu da ancak visâl ile mümkün olabilmektedir. Rûhun beden elbisesini giymesi onun karanlığa girmesidir. Ruh beden karanlığından kurtularak aydınlık olan asıl vatanına dönmek için sürekli bir hasret duymaktadır. Ne zaman ki ruh bedenden ayrılır ve beden karanlığının zulmetinden kurtularak özgürlüğüne kavuşursa o zaman visâl gerçekleşmiş olur. Sonunda Hakk'a vuslat gerçekleştiğinde hakikat güneşi doğar, karanlık biter. Zîrâ bu güneşin ışığı o kadar güçlüdür ki; ışığının şiddeti en uzun gecenin zifiri karanlığını bile aydınlatmaya yeterlidir.

Bu cihan hûblarının vuslatına can verenin

Erişir vakt-i hazan aşk ile sevdası geçer<sup>380</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında dünyanın geçici güzelliklerine kavuşmak isteyenlere de değinmiştir. O'na göre dünyanın süsü ve güzellikleri için canını verenlerin aşk ve sevdası, tıpkı güz gelip de yapraklarını döken bir ağaç gibidir ve gelip geçicidir. Bunun gibi insanın yaprak dökümü olan ölüm gelip de kapıya dayandığında dünyaya ait bütün malâyanî şeyler gibi, geçici sevgiler de yok olup gitmekte ve fenâ bulmaktadır. Aynı zamanda bu fâni nimetler insan ile Hak arasında birer perdedir. Bu sebeple fâni olanı değil, bâki sevgiyi istemek yani Hakk'a vuslatı talep etmek gerekmektedir. Zîrâ vuslat Hak ile aradaki perdeleri yok etmektir.

Himmet-i evliyâ bize yâr iken

Şâh-ı Nakşibendî ser-hünkâr iken

Seyyid Tâhâ Sıbgatullâh var iken

"Kâbe kavseyn"e dek seyrânımız var<sup>381</sup>

Muhyiddin İbnü'l-Arabî vuslatı; "kaybolanı, bulunmayı elde etmek" diye tanımlamıştır. Vuslat ontolojik manada değildir. Hz. Muhammed bile, Miraç gecesinde Allah (c.c.) ile ontolojik manada vuslata erememiş, Allah (c.c.) ile arasında "kabe kavseyn" mesafesi kalmıştır. Peki, Allah (c.c.) ile birleşseydi ne olurdu? Haşâ Allah (c.c.) olurdu. Bu da mümkün değil, muhaldir.<sup>382</sup> Sâlih Baba'ya göre evliyâların himmeti her dâim sâliklerle beraberdir. Ayrıca, Bahâeddin

<sup>380</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 115 (47/6).

<sup>381</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 85 (28/9).

<sup>382</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2005, s. 52.

Nakşibend gibi büyük bir zâtın tarikatının başı olması, Seyyid Tâhâ Sıbgatullah Arvasî gibi zâtların varlığı sayesinde Hakk’a murâkabe mümkündür. Zîrâ onlar seçilmiş yüce zâtlardır ve Hakk’a yakındırlar. İşte bu yetkinlikleriyle de müridlerine inâyet ederler ve Hakk’a vâsıl olma yolunu onlara da açarlar. Ancak bu kavuşma, “Kabe kavseyn” mesafesiyle sınırlandırılmıştır ve daha ötesi mümkün değildir. Hakk’ı seyir ancak ve ancak bu iki yay arası mesafeden mümkün olabilmektedir.

Kesretten erip vahdete mir’ât olupsun Hazrete  
Bizi eriştir vuslata hem peyk-i Rahmân sendedir<sup>383</sup>

Sâlih Baba’ya göre mürşidi Pîr-i Sâmi kesrette vahdeti, vahdette de kesreti görebilmektedir ve bu özelliklerinden dolayı kâmil ve mükemmil sınıfına dâhildir. O, Hak ile bekâ bularak Hakk’ın aynası olmuştur. O, Allah (c.c.)’ın habercisidir ve müridlerini de vuslata eriştirmeye muktedirdir. Sâlih Baba bu dizelerinde pîrinden kendisini de vuslata kavuşturmasını talep etmektedir.

Sâlih Baba, *Dîvân*’ında vuslata hangi vâsıtalarla ulaşılabileceğine de değinmiştir:

Vuslat iç, batın ile yani gönül ile aranmalıdır.<sup>384</sup> Vuslatın menzili kalptir. Çünkü kalp insan vücudunun merkezidir ve aşk, sevgi, nefret gibi duygular kalpten doğar. Vuslat aynı zamanda yokluk ile, hor görülme ile, dert ile aranmalıdır.<sup>385</sup> Bu özellikler Hakk’ın birer imtihânıdır ve insanı olgunlaştırmaktadır. Allah (c.c.) dertli kulunu daha çok sevmektedir. Allah (c.c.)’ın bir kuluna ayrılık derdini vermesi onun kavuşmanın değerini anlaması içindir. Vuslat; Tevrat, İncil, Zebur ve Kur’an-ı Kerim ile aranmalıdır.<sup>386</sup> Visâle ulaşmak isteyen sâlik, Hakk’ın emir ve yasaklarını ihtivâ eden ilâhî kitapların emir ve yasaklarına uygun hareket etmeli ve ibadet ve taatlarını yerine getirerek her hareketinde Hakk’ın rızâsını elde etmeye çalışmalıdır. Nitekim ibadet ve zikirle geçirilen zamanlar, sâlikin gönlünde bir müddet sonra ilâhî tecellîleri meydana getirecektir. Vuslat aynı zamanda ayrılık derdine giriftâr olan

<sup>383</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 87 (30/5).

<sup>384</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 61 (11/3).

<sup>385</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 61 (11/3).

<sup>386</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 61 (11/4).

âşıklar topluluğu ile birlikte aranmalıdır.<sup>387</sup> Aşk denizi uçsuz bucaksız bir denizdir ve bu denizde insan sadece bir katedir. Ancak katreler bir araya gelince deryâyı oluşturur. Bu sebeple Mevlâ'nın sohbetinde bütün âşıklar bir araya gelerek aşk ve vuslat ateşiyle yanıp tutuşmaktadırlar Sâlih Baba'ya göre yâre kavuşmak ancak Muhammed'in nurları ile İsâ'nın nefesleri sayesinde mümkündür.<sup>388</sup>

## II.10. Fenâ-Bekâ/Cem-Fark

Fenâ kelime anlamı olarak “yok olmak, yokluk, geçip gitmek; bekâ ise “devam, sebat, evvelki hâl üzere kalmak” demektir. Istilâhi mânâda ise; fenâ kişinin kötü sıfatlardan arınması; bekâ ise, güzel sıfatların insanda bulunmasıdır.<sup>389</sup>

Sâlih Baba'nın, *Dîvân*'ında fenâ ve bekâ kavramlarını birlikte kullandığı şiirleri olduğu gibi<sup>390</sup> bu iki kavramı ayrı ayrı olarak kullandığı şiirleri<sup>391</sup> de mevcuttur.

Fenâdan çek elin iste bekâyı  
Bir el dönderemez iki dolabı<sup>392</sup>

Fenâ, kişinin kendinde bulunan kötü sıfatlarından temizlenmesi; bekâ ise, insanın güzel vasıflarla donanmasıdır. Aynı zamanda, fenâ ve bekâ zıt unsurlardır ve iki zıttın bir insanda aynı anda baskın bulunması aklen muhal değildir. Bir kimsede kötü huylar yok olursa, onda güzel vasıflar peydâ olur; bunun tersi kötü vasıfların ziyâdeleştiği kimsede ise, güzel hasletler yok olup gider. Dünya sevgisinde fâni olanların, zühdü bakî olur; cimriliği fâni olanların cömertliği bâkî kalır; kibri fâni olanın tevâzuu bâkî olur. Bu zıt unsurlar bir insanda bir arada bulunamaz. Yani bir

<sup>387</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 61(11/ 4).

<sup>388</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 61 (11/1-5).

<sup>389</sup> Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, s. 43.

<sup>390</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 157 (77/13), s. 160 (80/4), s. 197 (102/13), s. 199 (102/36), s. 290 (154/11).

<sup>391</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 51 (4/17), s. 57 (7/12), s. 97 (36/3), s. 109 (43/5), s. 117 (48/3), s. 120 (50/8), s. 121 (51/6), s. 151 (73/9), s. 157 (77/13), s. 170 -171 (87/1-11), s. 176 (91/10), s. 197-199, 202 (102/13, 23, 30, 36, 69), s. 208 (104/6), s. 210 (105/19), s. 216 (108/2), s. 222 (113/1), s. 227 (117/11), s. 258 (134/8), s. 278 (145/13), s. 290 (154/11), s. 295-296 (158 /16, 49), s. 302 (162/9).

<sup>392</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 290 (154/11).

insanın hem cimri hem cömert, hem kibirli hem alçakgönüllü olması mümkün değildir. Mutlaka bunlardan biri bir insanda gâlip gelmektedir.<sup>393</sup> Sâlih Baba'ya göre sâlik fenâdan vazgeçerek bekâyı istemelidir. Sâlih Baba yukarıdaki dizelerinde tıpkı bir elle iki dolabın döndürülemeyeceği gibi, bir insanda da hem fenâ hem de bekânın aynı anda hâkim olamayacağına işâret etmektedir ve müridlere fenâyâ karşı kendileri için daha hayırlı olan bekâyı tercih etmelerini tavsiye etmektedir.

Senin bu benliğin çıksın aradan  
Fenâfillâh olup gitsin irâden<sup>394</sup>

Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre fenâ kulun beşerî varlığını unutması, Hakk'ın varlığında kendi ferdî varlığının eriyip kaybolmasıdır. Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre fenâ'nın üç mertebesi vardır.

1. Birinci mertebede fenâ, kulun Hakk'ın emirlerini ve irâdesini kendi şahsî istek ve arzularına tercih etmesidir.

2. İkinci mertebede fenâ, Hakk'ın iradesine uyup tamamıyla O'na bağlanan kulun ibadetlerdeki haz ve zevklerden fâni olması, Hak ile kendisi arasına hiçbir vasıtanın girmemesidir.

3. Üçüncü mertebede fenâ, Hakk'ın tecellîleriyle kendinden geçen kulun içinde yaşadığı hakîkati de görmemesidir. Bu durumda kul nefsinden fâni, Hak ile bâkidir, şekil olarak vardır, ancak isim olarak yoktur.<sup>395</sup>

Sâlih Baba'ya göre fenâ'fillah'a erişmek isteyen sâlik, Allah (c.c.) ile arasındaki engellerden olan benliğinden ve kendi irâdesinden vazgeçmelidir. Sâlik, fenâ'fillah'a ulaşabilmek için dünya sevgisini gönlünden tam anlamıyla çıkararak yüzünü yalnızca Hakk'a çevirmelidir. Kendi irâdesini Hakk'ın iradesinde eriten insan fenâ'fillah'a ulaşır.

---

<sup>393</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 160-161.

<sup>394</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 296 (158/49).

<sup>395</sup> Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", *TDVİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 120.

Eriş kalb-i selîm içre huzûra  
Seni mahv et erem dersen sürûra  
Ölümden evvel öl gel gir kubûra  
Bu berzah âlemin geçmek dilersen  
Bekâ gülşânına göçmek dilersen<sup>396</sup>

Fenâ'fillah makamına ulaşmak isteyen sûfî, tıpkı bir ölünün dünyayı terketmesi gibi bu uğurda her şeyini terk eder. İşte buna “ölmeden evvel ölmek” denir. Ölen kişi nasıl ki Allah (c.c.)’a rücû ederse bu makama gelen kişi de Allah (c.c.)’a vâsıl olmuş, O’na rücû etmiştir.<sup>397</sup> Sâlih Baba’ya göre sâlik, berzah âleminde olduğu için üzgündür ve onu sevindirecek olan yegâne şey ise Hakk’a kavuşmaktır. Buna ulaşmak için ise sâlikin herşeyinden, kendi varlığından dahî vazgeçmesi gerekmektedir. İşte o zaman sâlik, samimî bir kalbe sahip olacak ve kendisine yük olan unsurları üzerinden atmanın verdiği rahatlık da onu iç huzuruna kavuşturacaktır. Ölü de öldüğü vakit dünya ve dünyaya ait herşeyi geride bırakır. Tıpkı bunun gibi fenâ'fillah makamına varmak isteyen sûfî de kendisine fazlalık olan her şeyi bu yolda terk eder. İşte ölmeden evvel ölmenin hakîkati budur.

Bulam dersen eğer ayn-ı îmânı  
Çalış ki olasın şeyhinde fânî<sup>398</sup>

Mürîd, her şeyden önce kendi kişisel irâdesini şeyhinin irâdesinde yok etmeye isteklidir (*fenâ fi 'ş-şeyh*). Bunun sonucunda da mürîd, Cenâb-ı Hakk’ın kendisi için irâde ettiğinden başka bir şey istemeyip, O’nun irâdesi önünde ve karşısında kendi irâdesinin bir hiç olduğunu anlama (*fenâ'fillâh*) mertebesine yükselir. Böylece mârifet ve hikmet semâsının kapıları mürîde açılır ve mürîd o yolun sonunda Cenâb-ı Hakk’a vuslatı gerçekleştirir.<sup>399</sup>

<sup>396</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 170, (87/2).

<sup>397</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 162.

<sup>398</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 171 (87/7).

<sup>399</sup> Abdurrezzâk el-Kâşânî, *Letâifü'l-A'lâm fi İşârâti Ehli'l-İlhâm-Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul, 2004, s. 499; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 136-137, 353; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 526-527.

Kim şeyhini Hak bilmedi Hakk'ı dahi bilmez

Yok eylemeyen varını maksûduna ermez<sup>400</sup>

Müridin her bakımdan şeyhini taklit ederek irâdesini ona teslim etmesine şeyhte fâni olmak (fenâ fi'ş-şeyh) denir ve bu Allah (c.c.)'ta fâni olmanın ilk basamağı olarak kabul edilir.<sup>401</sup> Sâlih Baba'nın şeyhinden bahsettiği hemen her dizesinde bu hâl mevcuttur. Zîrâ o kendi benliğini aradan çıkarır ve her şeyi şeyhinin irâdesine bağlar.

Pîr-i Sâmi şeyhimizdir ben bir ednâ Sâlih'em

Sayesinde vâsıl-ı cânân oluram kime ne<sup>402</sup>

Fenâ fi'ş şeyh düşüncesine göre; müride göre şeyhi, gözü önünde görmekte olduğu en olgun Müslüman tipidir. Mürid, onun bütün söz ve hareketlerini taklit edip kendini ona benzetmeye çalışarak, onun şeklinden hareketle sahip olduğu manaya ulaşır.<sup>403</sup> Zîrâ Sâlih Baba, *Dîvân*'ındaki hemen her şiirinde şeyhinden sitayişle bahseder, kendini güçsüz olarak atfeder ve gücünü şeyhinden aldığını beyan ederek kendi benliğini aradan çıkarır ve sahibi olduğu her lûtfu şeyhine bağlar. Müridi fenâ'fillaha eriştiren basamaklardan bir diğeri de fenâ'firresûldür. Bunun ileriki aşaması ise fenâ'fillahtır.

Varlığın sonu *fenâdır* yokluğun sonu *bekâ*

Her kemâle irgürür bil cümle noksanı adem<sup>404</sup>

Mutasavvıflara göre bütün kâinat, Allah (c.c.)'ın ezeli düşüncelerinin görüntüsünden ibârettir. Her şey Allah (c.c.)'tan gelmiştir. Allah (c.c.)'tan gelen üstün varlık insan, kendinde ilâhî bir özellik taşımaktadır. Allah (c.c.) insanı, kendi sûretinde, yani zâtının aynası olarak yaratmıştır. Zîrâ insan dünyaya gelmeden önce, Allah (c.c.)'ın bilgisi olarak Allah (c.c.)'ta yaşamaktaydı ve soyut bir ruhtan ibâretti.

---

<sup>400</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 244 (127/6).

<sup>401</sup> Öngören, "Şeyh", C. 39, 2010, s. 51-52.

<sup>402</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 342 (126/14).

<sup>403</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 62.

<sup>404</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 199 (102/36).

Dünyaya gelerek beden içine girdikten sonra ise, dünyevî zevkler onu, ilâhî yaşantısından ayırdı, ıstıraplara düşürdü. Ayrılık acısıyla yanan insan ancak riyâzet, ibadet ve taatle, zikir ve aşk ile beşerî varlığını unutup Allah (c.c.)'ın varlığına geçebilir ve ilk hayatını yaşayabilir. İşte bu beşerî varlıktan ilâhî varlığa geçiş fenâ'fillah (Allah (c.c.)'ta yok olma), Allah (c.c.) ile yaşamaya da bekâ'billah (Allah (c.c.) ile bâki olma) denir. Bu halde insan, kendisi de dâhil her şeyi unuttur. İnsan vardır, kâinat da vardır ama kendisi bunun farkında olmaz.<sup>405</sup> Sâlih Baba'ya göre, Âdem Allah (c.c.)'ın yarattıklarının en üstünüdür ve bu özelliği sayesinde de her kemâle erişmeye muktedirdir. Ancak bu kemâlâta erişmek için de varlığından kurtularak adem (yokluk) denizine dalarak fenâ hâlini yaşaması gerekmektedir. Sâlih Baba'ya göre insan, ezelde kendinde var olan ilâhî sıfatların ona verdiği güçten dolayı her noksanı kemâlata çevirmeyi de başarabilmektedir. İşte bu şekilde insan, beden elbisesini soyunup tekrar ruh boyutuna erişerek beşerî varlığını unutup ilâhî varlığına geçer, kendi varlığına son verir ve böylece fenâ gerçekleşir. Şâirimize göre yokluğun (adem) aslî mânâdaki sonu ise Allah (c.c.)'ın varlığına kavuşmak ve Allah (c.c.) ile yaşamaktır. İşte bunun adı da bekâ'dır. Sâlih Baba burada “adem” kelimesinin sözlük anlamı olan “yokluk”u kastetmektedir. Varlığından kurtularak Allah (c.c.)'ta fâni olmak anlamına gelen fenâ insanın bütün noksanlıklarını her türlü kemâlata eriştiren bir unsurdur. Çünkü insan yokluk sayesinde cismânî varlığından ve sıfatlarından kurtularak Hak'ta da var olan ilâhî sıfatlarla zinetlenir ve yokluk yolunun sonunda Hakk'a (bekâ) kavuşur. Bu yok olma aslında geçek anlamda bir yok oluş değil; ebedî bir var olmadır.

Fenâ hali, bekâ halinin varlığıyla sona erer. Buna “fenâ'l-fenâ” denir. Cüneyd-i Bağdadî'ye göre fenâ'fillah; “Allah (c.c.)'ın kulunu kendinde yok etmesidir.” Fenâ, Allah (c.c.)'ın sevdiği kulunda gösterdiği bir haldir, çalışmayla elde edilmez.<sup>406</sup>

Fenâ'fillah'a erişen insanın varacağı bir sonraki makam ise bekâ makamıdır. Sâlih Baba burada “bekâ gülşanı” tamlamasıyla cennet bahçesini kastetmiştir.

<sup>405</sup> Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 545-546.

<sup>406</sup> <http://www.zamandayolculuk.com/html-1/tasavvuf.htm> (08.06.2019).



Herşeyi terkederek fenâü'l-fenâ'ya erişen sâlik bu yolun sonunda bekâ'billah'a ulaşarak Hakk ile bâkî olacak, aynı zamanda da cennet bahçelerine kavuşacaktır.

Ledünnî ilmi deryâdır balık nefsidir ey kardaş  
Bekâbillah bu menzildir hayât buldu nihâyetten<sup>407</sup>

Fenâ'dan sonra gelen bekâ, nefse ait olan şeylerden fâni, Allah (c.c.)'a ait olan şeylerle bâkî olmaktır. Hak ile bakî, nefsenden fâni olan kimsenin bir ameli yaparken maksadı ve niyeti nefis için fayda temin etmek veya onu zarardan korumak değildir. Çünkü nefsinin haz ve arzuları yok olmuştur. Kul, yaptığı şeyi sadece Allah (c.c.) için yapar, Allah (c.c.)'ın rızâsına muvafakât ettiği için sevabı arzular.<sup>408</sup> Sâlih Baba bu beyitlerde nefsi balığa, ilm-i ledünü ise denize teşbih ederek, nefsin uçsuz bucaksız ilm-i ledün denizinde küçücük bir balık olduğuna vurgu yapmıştır. Bundan çıkaracağımız mânâ şudur ki; gayb ve sır ilmi olan ve elde edilişinde kul ile Hakk arasında herhangi bir aracı bulunmayan ledün ilmi (deniz) nefis (balık) ile kıyaslandığında balık denize nisbetle hiçbir şeydir. Kul, ledün ilminin (denizin) uçsuz bucaksız derinliğine daldığı zaman orada nefis balığını yakalar ve nefsinin dizginlerini eline alır. Nefsenden fâni olan için geçici olan şeyler nihâyet bulur ve bundan sonra da yeni bir doğuş gerçekleşir. Bunun adı da bekâ'billah'tır. Hak ile bekâ bakî kalınca, kul her davranışında Allah (c.c.) için hareket eder.

Zü'l-cenâheyndir bekâ-ender-bekâ olmuş-durur  
Gir kanadı altına fevka'l-ulâ seyrâna bak<sup>409</sup>

Tasavvufî gelişim seyri içerisinde peygamberlerin ve bazı evliyâullah'ın yükseldiği makamlardan biri de bekâ'ü'l-bekâ'dır. Bekâü'l-bekâ, bekâdan daha kâmilidir; bu bekânın sahibi hidâyette olup, takvânın kemâline varmıştır. Bekâ makâmı cem' makâmını, bekâü'l-bekâ ise cem'ü'l-cem' makâmını içine alır. Cem' cem'iyetten başkadır. Cem' nûrun vahdâniyetini görmektir. Cem'iyet ise huzûrda gaybettir. Cem'iyet Hak'la beraber olurken halktan gaybettir. Cem' ise Hakk'ı halksız müşâhede etmektir. O hâlde cem'iyet makâmı cem' makamından daha

<sup>407</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 227 (117/11).

<sup>408</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 244-245.

<sup>409</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 157 (77/13).

kâmildir.<sup>410</sup> Sâlih Baba'ya göre, Pîr-i Sâmi zâhir ve bâtin ilimleriyle âlim olan bir müşid-i kâmildir. O bekâü'l-bekâ'dadır. O Hakk'ı halksız müşâhede etmektedir ve tecrübe ettiği bu müşâhedenin sonucunda da Allah (c.c.)'ın isim, sıfat ve zât nurlarıyla nurlanmıştır. O'nun kanadı altına giren sâlikler de onun bu ilmi ve kemâlatı sayesinde pek yükseklerden Hakk'ı seyran etme şerefine nâil olabileceklerdir.

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında geçici olan berzah âleminden (dünya) vazgeçerek bekâ gülşenine (cennet bahçesi) ulaşmak isteyen sâliklerin ne yapmaları gerektiğine de açıklık getirmiştir:

Sâlih Baba'ya göre derviş, Allah (c.c.)'ın ilmiyle cezbeye tutularak yanıp tutuşmalı, aklını başına toplayarak mahviyetinin farkına varabilmelidir. Samimi bir kalp ile huzura ermeli ve sevince ulaşmak için Hak yolunda kendi benliğini dâhi mahv etmeli, ölmeden evvel kabre girebilmelidir.<sup>411</sup>

Bu zulmet âleminden yani dünya hayatından vazgeçerek bâki olan ahiret hayatına yönelmeli, bu yönelişin sonunda nurlara erişerek kendi benliğinde ateşten bir eser kalmamalı, bu yöneliş onun kötü olan tabiatını düzeltmelidir. İşte bütün bunların sonucunda da derviş, ruhlar âleminden haberdar hâle gelebilecektir.<sup>412</sup>

Bekâ gülşenine varmak isteyen derviş, haset, kibir ve gurur gibi özelliklerden uzak durmalı; her davranışında, kabre ne götüreceğinin ve Hakk'ın huzûruna ne yüzle varacağıнын hesabını yaparak hareket etmelidir.<sup>413</sup> Benzer şekilde hakîki imânı bulmak isteyen derviş, öncelikle şeyhinde fâni olmak için çalışmalıdır. Zîrâ fenâ fi'ş-şeyh, dervişi fenâ'fillaha götüren bir basamaktır ve Hakk'ı tanımak isteyen kimse irâdesini şeyhine teslim etmeli ve kendi benliğini şeyhinde eritebilmelidir. Derviş bu uğurda, kendi ile Hak arasında perde olan şöhretini, adını ve sânını bırakmalı ve benliğini aradan çıkararak hakîkat şehrine varabilmeli; dünyadaki rütbesinin düşme

<sup>410</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 147.

<sup>411</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.170 (87/1, 2).

<sup>412</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.170 (87/3).

<sup>413</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.170 (87/6).

ve yükselmesi kaygısından fenâ bulmalı ve yalnızca Hak ile âşina olmayı istemelidir.<sup>414</sup>

Derviş dünyâ sevgisini ve nefsinin hevâlarını bırakarak kendisine Pîr-i Sâmî gibi yol gösteren bir mürşidi arayıp bulmalı ve Hakk'a vuslat yolunda o evliyâ zâtı da kendisine vekil tayin etmelidir. Hakk'ın huzuruna varmak için öncelikle bütün işlerini pîrine teslim etmeli, daha sonra da aşk ateşiyle varlığını yakarak rûhen nûra karışmalıdır.<sup>415</sup> Sâlih Baba'ya göre dervişin ancak bu şekilde, berzah âleminde geçerek bekâ gülşânına varabilmesi mümkündür.

### II.11. Havf-Recâ

Kelime mânası olarak havf “korku”, recâ ise “ümit” demektir. İstilahî mânâda ise “havf” gelecekte vuku bulacak kötü bir olaydan korkarak kalbin yanması, rahatsız olmasıdır. Vuku bulacak olay, sevilmeyen bir şey ise bunu beklemekten korku doğar. Bu bekleyişe *havf* denir. Havf'ın karşıtı olan *recâ* ise, “gelecekte vuku bulacak bir şeyi beklemekten ve ummaktan duyulan lezzettir.”<sup>416</sup>

Hudâ mahfûz edip âşıklarını

Bular "Lâ havf" ile şâdân değil mi<sup>417</sup>

Tasavvuf ilk dönemleri olan Hicri I. ve II. asırlarda tasavvuf korku ve hüznün üzerinden ifade edilirken daha sonra Râbiatü'l-Adeviyye ile tasavvufa sevgi unsuru dâhil olmuştur. Râbiatü'l-Adeviyye'nin temsilcisi olduğu bu tasavvufî anlayış, Allah (c.c.)'ı zâtından dolayı severek dünyadan el etek çekmek ve yalnız O'nun cemâlini tamâşâyâ gönül vermektir.<sup>418</sup> Gazzâlî havf hususunda şöyle söylemiştir: “Allah (c.c.)'tan korkunun iki makâmı vardır: Biri azâbından korkmaktır ki kamu mü'minlere âit olan bu korku, cennet-cehenneme; bunların itaat ve isyânın karşılığı olduğuna inanmaktan doğar. Bu korkunun zayıflaması gafletten ileri gelmektedir.

<sup>414</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.170 (87/7, 9).

<sup>415</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.170 (87/10, 11).

<sup>416</sup> Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 450,453.

<sup>417</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 267 (140/18).

<sup>418</sup> Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 104-105.

Daha yüksek olan ikinci korku ise korkulanın, bizzat Allah (c.c.) olmasıdır. Yani Allah (c.c.)'a yakın olmayı uman kulun, O'ndan uzak kalmaktan korkmasıdır.” Zu'n-Nûn el Mısıri bu hususta şöyle demiştir: “Ayrılık korkusu karşısında cehennem korkusu, denizde bir damla su gibi kalır. İşte bu âlimlerin ve Allah (c.c.)'ın sıfatlarını bilenlerin korkusudur.”<sup>419</sup> Sâlih Baba'ya göre Allah (c.c.) aşkıyla yanıp tutuşan ve O'nun korunmuş kulları olan Evliyâullah'a korku yoktur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de “İyi biliniz ki, Allah'ın velilerine korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir de.”<sup>420</sup> buyurulmuştur. Bu âyet cennetliklere verilen bir müjde mâhiyetindedir. Bu sebeple, evliyâullah da Allah (c.c.)'ın korunan kulları olduklarından dolayı cennetle müjdelenmişlerdir ve cehennem korkusu onlarda yoktur. Esâsen onların korkusu Gazzâlî'nin yukarıda bahsetmiş olduğu ikinci tip korkudur. Yani Allah (c.c.)'ın velî kullarının tek korkusu Allah (c.c.)'tan uzak kalmaktır. Ancak bu korku olumsuz anlamda bir korku değildir, zevk vericidir ve kulun Allah (c.c.)'a olan sevgisinden ileri gelmektedir. Bu korku Allah (c.c.)'tan korkanları yine kendisine yönelten bir korkudur. İşte Sâlih Baba da bu dizelerinde Allah (c.c.)'ın velî kullarının haşyetlerine dikkat çekerek, onların Allah (c.c.)'ın korunan kullarından olduklarına, cehennem korkusundan uzak olduklarına ve cennetle müjdelendikleri için de sevinç içinde olduklarına işâret etmektedir.

Sûre-i Seb'ul-Mesânî'dir yüzü hem şübhesiz

Oku "Lâ havf" âyetini sûret-i insâna bak<sup>421</sup>

Allah (c.c.)'ın murâdına uygun bir havf ve recâ, yine ancak O'nun lutûf ve keremiyle; zikir, fikir, tenbih (uyarma), Allah (c.c.)'ın âhiretteki gazâbını (öfkesini), can yakan azâbı ve hesap gününü hatırlamakla elde edilir. Allah (c.c.), kendi velîlerinin bunları, kendisinin lutûf ve keremiyle elde ettiklerini belirtmiştir.<sup>422</sup> Sâlih Baba bu beyitlerinde “Lâ Havf” ayeti nitelemesiyle yine Yunus Suresi 62. ayetini kastetmekte ve yine evliyâullahın korkudan münezzehten olduklarına ve hiçbir sûrette

---

<sup>419</sup> Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 452.

<sup>420</sup> Yûnus Sûresi 62. Ayet.

<sup>421</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 157 (77/14).

<sup>422</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 337-338.

üzülmeyeceklerine vurgu yapmakta ve evliyâullahın yüzünde Fâtihâ Sûresi (Seb’ul-Mesânî)’nin okunduğunu belirtmektedir. Zîrâ evliyâullahın yüzü Hakk’ın aynasıdır ve Hakk’ın haşyet ve heybetinden dolayı nurlanmıştır. İşte onların yüzünde Kur’an’ın özü olan Fâtihâ Sûresi’nin okunmasının hakîkati budur. Çünkü onlar havf ve recâyâ Allah (c.c.) sevgisi ile ve kendi lutûf ve keremleriyle erişmişleridir. Velf kulların dışındakilerin korkması ve ümitlenmesi ise bundan farklıdır ve diğer kullar havf ve recâyâ ancak bekâ âlemindeki âkıbetlerini düşünmekle ulaşabilirler. Kul mâsivaya meyledip dünya işlerine dalarak gaflete düşerse, onda havf ve recâ hali meydana gelemez. Çünkü gaflet âhiretle kul arasında bir perdedir ve bu perde varoldukça da orada ne korku ne de ümit meydana gelir. Bu sebeple kulun yapması gerekli olan şey gaflet perdesini yırtmak; Allah (c.c.)’ın cennet ve nimetlerini; cehennem ve onun can yakıcı âzabını temâyül etmektir. Bu da ancak zikir, fikir, tenbih gibi vâsıtalar sayesinde gerçekleşebilir.

Recâ kulun kendi irâdesi dâhilindeki işleri yerine getirdikten sonra, arzu ettiği sonucu beklemesidir. Ondan sonra sonuç, Allah (c.c.)’ın lutûf ve irâdesine bağlıdır. Kul, iman tohumunu ekip onu ibadet suyu ile sular, kalbi kötü ahlak dikenlerinden temizler de Allah (c.c.)’tan mağfiret beklerse o bekleyişi gerçekten recâdır.<sup>423</sup>

İbn Hubeyk, “Recânın (recâ konusunda insanların) üç çeşit olduğundan bahsetmiştir: Bir adam güzel bir amel işler ve bu amelin kabulünü Allah (c.c.)’tan ümit eder. Bir adam kötü amel yapar, sonra tevbe eder, affa nâil olacağını ümit eder. Üçüncüsü yalancı adamdır, günaha devam eder ve: “Ben affa nâil olacağımdan ümitvârım der” demiştir.<sup>424</sup>

Recâm senden hemân ancak rızâdır

Bu abdi âcize hem nâ-sezâdır

Atâ-yı lutf u ihsânın gözedir

Zaîf abdem ki gaffârım sen oldun<sup>425</sup>

---

<sup>423</sup> Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 453.

<sup>424</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 223.

<sup>425</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, haz. Berk Ayvaz, Litera Yay, İstanbul, 2015, s. 185 (83/3). Bu beyitler *Dîvân’ın* 1. baskısında bulunmamaktadır.

Sûfimiz bu beyitlerinde kendisini Hakk'ın katında âciz bir kul olarak nitelendirmekte; aynı zamanda da kendisinin buna lâyık olmadığını düşünmesine karşın yine de Hakk'ın rızâsından ümit duymaktadır. Sâlih Baba kulluğun gerektirdiği amel ve ibadetlerini yapmakta olduğu halde yine de sonuç Allah (c.c.)'ın lütûf ve ihsânına bağlı bulunduğundan dolayı, onun rızâsına uygun olmayan bilip bilmediği kusurlarından dolayı Allah (c.c.)'tan bağışlanmayı dilemektedir. Çünkü o zayıf bir kuldur ve yegâne bağışlayıcı ancak ve ancak Allah (c.c.)'tır.

Budur recâsı âsînin göster yüzün leylâsının

Sâlih dâim Mevlâ'sının hem kulu hem kurbânıdır<sup>426</sup>

Sâlih Baba'nın ve diğer bütün sâliklerin seyr ü sülûk yolundaki yegâne amacı rü'yetullahtır. Nitekim Sâlih Baba, *Dîvân*'ında bu hususta şöyle buyurmuştur: Âşık olanın maksadı ve isteği rü'yettir.<sup>427</sup> Ancak rü'yetin doğduğu yer fuaddır ve bu sebeple de rü'yete ancak kalb-i selimle ulaşılabilir. Bundan dolayı âsî kulların gönüllerini insanı kötü ahlâka sürükleyen şeytandan ve mâsivânın kirlerinden arındırarak kalb-i selîme ulaşmaları gerekmektedir. Nitekim gönüllerini şeytana verenler ebediyen cemâlullahtan mahrum kalacaklardır. Sâlih Baba'ya göre, derviş olan şeytana gönül vermez. Yine cemâlullah'ı talep eden sâliklerin kulluğun gerektirdiği vazîfeleri hakkıyla yerine getirmeleri ve bu yolda Hakk'ın hem kulu hem de kurbanı olmaları gerekmektedir. Bundan sonra da varını yoğunu Hakk'ın yolunda sarfetmeleri gerekmektedir. Sâlih Baba'nın duası Pîr-i Sâmî hürmetine Hakk'ın cemâlinin rü'yetine<sup>428</sup> nâil olmaktır. Sâlih Baba henüz kalb-i selîme ulaşamamış olduğunu belirtmesine rağmen yine de cemâlullah'ı görmek konusunda ümitlidir ve recâ hâlinedir. Zîrâ Hakk'ın tecellîgâhı olan gönül ümit ile hayat bulur. Çünkü Sâlih Baba'nın yolu Hak yoludur ve pîrinin irfan sohbetleri sayesinde eninde sonunda mutlaka kalb-i selîme ulaşacak; bu yolun sonunda (elest bezminde) Mecnûn (Sâlih Baba) Leylâ'sına (Mevlâsı'na) kavuşacaktır ve Sâlih Baba da bekâ âleminde Hakk'ın cemâlini seyre mazhâr olacaktır.

<sup>426</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 91 (32/10).

<sup>427</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.243 (127/ 4).

<sup>428</sup> Rü'yetullah için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 243 (127/4), s. 285 (151/12), s. 175 (90/6), s. 226 (116/4), s. 285 (151/6), s. 303 (162/20), s. 140 (64/4).

## II.12. Dört Kapı (Şerî'at-Tarîkat-Mârifet-Hakîkat)

Sûfilere göre Hakk'a ulaştıran yollar yaratıkların nefesleri sayısındadır. Bu yollar sayıca çok olmakla birlikte, hepsini üç grupta toplayabilmek mümkündür:

1. *Tarîk-i ahyâr*: İbadet ve amel-i sâlih sahiplerinin yoludur. Bu yola giren sâlikler, oruç, namaz, Kur'an okumak, hacca gitmek vb. zâhirî ibadetleri çokça yaparlar.

2. *Tarîk-i ebrâr*: Mücâhede ve riyâzet sahiplerinin yoludur. Bunlar ise iyi huylar edinmek, gönlünü tezkiye ve kalbini tasfiye etmek, gönül âlemini berraklaştırmak ve iç dünyanın imâr ve ihyâsı için gayret gösteren kimselerdir.

3. *Tarîk-i şüttâr*: Aşk, cezbe ve muhabbet sahiplerinin yoludur. Bu üçüncü yol Yüce Mevlâ'ya doğru seyr ve seyahat edenlerin yoludur.<sup>429</sup>

Mutasavvıflar bahsi geçen dervişlik yolunun şerî'at, tarîkat, mârifet ve hakîkat olmak üzere dört kapısından söz etmişlerdir.<sup>430</sup> Sâlih Baba şiirlerinde çoğu zaman bu kavramları birlikte kullanmıştır; ancak bu kavramlar *Dîvân*'ında "dört kapı" şeklinde kullanılmamış olup şerî'at, tarîkat, mârifet, hakîkat şeklinde zikredilmiştir. Sâlih Baba, *Dîvân*'ında bu kavramlardan şu şekilde bahsetmiştir:

*Şerî'at* râhına girip *mârifet* meyvesin derüp  
*Hakîkat* güllerin görüp lâl olmuştur dili dervîş<sup>431</sup>

Sâlih Baba bu beyitlerinde şerî'atı bir yol, mârifeti meyve ve hakîkati ise gül olarak nitelendirmiş ve birine uğramadan diğerini görebilmenin mümkün olamayacağına dikkat çekmiştir. Sâlih Baba'ya göre dervişliğe tâlip olanlar bir tarîkate girdikten sonra öncelikle şerî'at yolunu tutarlar ve bu yolda mürşidlerinin kendilerine görev olarak verdiği şerî'at kurallarını uygularlar. Şerî'at yolunun sonunda ise mârifet denilen meyveyi toplayıp bundan sonra da hakîkat güllerini görürler ve bu manzara karşısında dervişlerin dili tutulur. Tasavvuf bir yol ise;

<sup>429</sup> Necmüddin Kübra, *Usûlu Aşere , Risâle İle'l- Hâim Fevâihu'l Cemâl-Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, Dergah Yay, 1. Bs., İstanbul, Temmuz 1980, s. 38-44.

<sup>430</sup> Kaplan Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, s. 139.

<sup>431</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı* , s. 137 (61/2).

şerî'at, tarîkat, mârifet ve hakîkatın her biri de tasavvuf yolundaki birer duraktır ve bu yolda bir durağa uğramadan diğer uğrak yerine geçebilmek mümkün değildir.

### II.12.1. Şerî'at-Hakîkat

Şerî'at ve hakîkat kavramlarını Sâlih Baba, *Dîvân*'ında genellikle birlikte kullanmıştır. Esâsen şerî'at hakîkatın zâhiri; hakîkat ise şerî'atın bâtınıdır. Bu nedenle Sâlih Baba, *Dîvân*'ında hem dinin zâhiri boyutuna hem de bâtinî boyutuna birlikte temas etmiştir.

*Şerî'at* sözlükte “açık yol, su kaynağı, hayatın kaynağına giden yol, kanun, doğru yol” gibi anlamlara gelmekte olup; tasavvufî manada ise, “ubûdiyyete (kulluğa ve ibâdete) sınımsız sarılmak hakkındaki emirdir”. *Hakîkat* ise kelime anlamı olarak “bir şeyin aslı ve esâsı, mâhiyyeti; gerçek, doğru, sadâkat, doğruluk, bağlılık, kadirbilirlik, mecaz karşılığı, esas olarak kullanılan” gibi mânâlara gelmekte olup; istilâhî manada ise, “rubûbiyeti temâşa (müşâhede) etmektir”.<sup>432</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında şerî'atı Allah (c.c.)'ın bir lütfu ve ihsânı olarak nitelendirmiş ve bütün hastalıkların ilacının o olduğunu vurgulamıştır. Şerî'at, aynı zamanda Allah (c.c.)'ın insanlara kendisini bildirme isteğinin (küntü kenz)<sup>433</sup> nurânî şekil almış hâlidir.<sup>434</sup> Allah (c.c.) âlemi ve insanları kendi güzelliğini seyretmek için yaratmıştır. Bu güzelliği seyredeceği ayna ise insandır. Bu sebeple insan, her dâim Hakk'ın aynası olduğu bilinciyle hareket etmelidir. İnsanın Allah (c.c.)'ı bilmesi de hiç şüphesiz nefsinin dizginlerini ele almasıyla mümkündür.<sup>435</sup> Nefis düşmanı yenildikten sonra şerî'atın hükümlerine riâyet etmek ve sonunda Hakk'ı bilmek de aynı nisbette kolaylaşacaktır. “Şerî'at Allah (c.c.)'ın ‘Hayy’ (diri, ölümsüz) ismiyle

<sup>432</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 176; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 308-314.

<sup>433</sup>“Ben gizli bir hazine idim, bilinmekliliğini sevdim, bilineyim diye mahlûkâtı halkettim.” Aclûnî, *Keşfu'l Hafâ*, C. 2, s. 156.

<sup>434</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 64 (14/1).

<sup>435</sup> Şüphesiz ki “ Men afere nefsehû fe men arefe rabbehû-Nefsini bilen Rabbini bilir.” Ebü'l-Mevâhib Şarânî, (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısırî (ö. 973/1565); *Tabâkâtü'l Kübrâ*, Kahire 1993, C. 1, s. 226. Bilinmenin yolu budur. Sâlih Baba bu hususa başka bir beytinde şöyle yer vermiştir:

"Men aref surrına vâkif olmuşam  
Nefsim ile hem Rabbimi bilmişem" Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 85, (28/8).



şerefleştirmiştir ve ruhların anası odur.”<sup>436</sup> Şerî’at Allah (c.c.)’in koyduğu ölümsüz kurallardır; Kur’an-ı Kerim’de bildirilmiştir ve kâinat var oldukça da var olacaktır. Ruhlara şifâ veren şerî’attır. “Şerî’at, Allah (c.c.)’in “Müdebbir” (tedbir alan) isminin özüdür.”<sup>437</sup> Kulun, ibâdete sınıksız sarılması cehenneme karşı bir tedbirdir, kul şerî’at sayesinde cehennem ateşinden halâs olur ve cennet yolu kendisine açılır. Şerî’atın ilim ve hikmetinden kalem ortadan ikiye yarılmıştır ve şerî’atın bütün renk ve çeşitleri, levh-i mahfûz (Allah (c.c.)’in olmuş ve olacak her şeyi yazdığı levha)’ya baştanbaşa, açık bir şekilde tamamen yazılmıştır. Allah (c.c.) Musa’ya ağaçtan konuşmuştur ve şerî’at (Allah (c.c.)’in emri) asa ile denizi yarmıştır. İsmail kurban edilmek için boyun eğince şerî’at kurbanının koçu yetişmiştir. Şerî’at Mustafa’nın nûrunun sırlarıdır; Kur’an’ı meydana çıkaran şerî’attır. Şerî’at Allah (c.c.)’in insanlara nurlu birer hitâbıdır. Bu hitaba kulak verilip, ilahî emirlere uyulduğu takdirde Allah (c.c.) ile kul arasındaki örtüler kalkar ve nur üstü nur olur.<sup>438</sup> Kul ile Allah (c.c.) arasındaki nikap kalkınca da hakikat ortaya çıkar ve bundan sonra Hakk’ı temâşaa husûle gelir. Şerî’at olmadan hiçbir zaman bir peygamber meydana çıkmaz. Peygamberin (Mûsâ’nın) asası elindeyse (peygamberliğinin) delili de şerî’attır.<sup>439</sup> Yine bunun gibi Mûsâ’ya ve diğer bazı peygamberlere de şerî’at emirlerini kapsayan ilahî kitaplar gönderilmiştir. Muhammed’e gönderilen Kur’an şerî’atın ta kendisidir.

Hakikat rûhudur hem evliyânın

Dahi ecsâm ile cânı şerî’at<sup>440</sup>

Allah (c.c.)’in emri ile vâcip olması bakımından her şerî’at aynı zamanda bir hakikattir de. Aynı şekilde (âriflerin Allah (c.c.) hakkındaki) mârifetleri de Hak Teâlâ’nın emri ile vâcip olduğu için, her hakikat aynı zamanda bir şerî’attir. Hakikat tarafından teyit edilmeyen hiçbir şerî’at makbul değildir. Şerî’atla mukayyet olmayan

---

<sup>436</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 64 (14/3).

<sup>437</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 64 (14/4).

<sup>438</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 64 (14/5-12).

<sup>439</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 68 (14/13).

<sup>440</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 67 (14/17).

hiçbir hakikat da makbul değildir.<sup>441</sup> Sâlih Baba'ya göre şerî'at ve hakikat iç ve dış, öz ve kabuk gibidir ve bu iki kavramı birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Hakikat iç ve öz ise, şerî'at dış ve kabuk gibidir. Dinin dünyevî hükümleri şerî'at, ruh ve âhiretle ilgili hükümleri ise hakikattir. Hakikat evliyânın rûhu ise, bedeni ve cismi de şerî'attır. Nasıl ki insan bedeninde ruh ve beden ayrılmaz bir bütün ise hakikat ile şerî'at da ayrılmaz bir bütündür. Şerî'at, Allah (c.c.)'ın emrettiği ilahi emir ve yasaklara riâyet etmekse, hakikat de O'nu müşâhede etmektir. Evliyâ ancak şerî'atın emirlerini uyguladığı müddetçe cisim ve candan öteye geçer ve ismine hakikat denilen ibadetlerin özüne ve rûhuna ulaşır. O halde denilebilir ki; şerî'at esaslarını uygulamanın amacı; dinin özüne inerek dinin rûhuna, yani hakikatine ulaşmaktır.

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında şerî'at ve hakikatten birbiriyle ilintili ve mukayeseli olarak da şu şekilde bahsetmiştir;

Hakikat insanı taşlanmış şeytandan kurtarır, şerî'at ise insanı berzahtan<sup>442</sup> alır ve onu arada kalmaktan kurtarır.<sup>443</sup> Şerî'at, din konusunda örnek alınıp, kendisine uyulan ve önde gelen hakikat ehlinin ve bütün iyilerin imânının adıdır. Hakikat ise Hakk'ın kelâmının sırlarının özüdür, onu ortaya çıkaran ise yine şerî'attır.<sup>444</sup> Çünkü Hakk'ın kelâmı şerî'attan mürekkeptir.<sup>445</sup> O halde, şerî'at hükümlerine riâyet etmek demek, hakikate yani sırların özüne ulaşmak demektir.

---

<sup>441</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 176-177.

<sup>442</sup> “*Berzah*: Cisimler âlemi ile mânalar âlemi arasında bulunan şehâdet âlemidir. Buna “misâl âlemi” de denir. Yani o, cesetlerle ruhlar âlemi arasındaki, dünya ve ahiret arasındaki engeldir.” Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 150-151.

<sup>443</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 68 (14/ 14).

<sup>444</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 68(14/15,16).

<sup>445</sup> Bu hususa Sâlih Baba başka bir şiirinde şu şekilde temas etmiştir:

“Olmak istersen hakikat serveri  
Cân u dilden Hazret-i Kur'ân'a bak” Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 158, (78/6)

Sâlih Baba'ya göre hakikat serveri olmak isteyen bir kul, şerî'at emirlerini ihtivâ eden Kur'an'a uymalıdır.

Hakikat, Allah (c.c.)'ın zât isminin ortaya çıktığı yerdir; şerî'at ise Allah (c.c.)'ın sıfatlarının hepsinin birer delilidir.<sup>446</sup> Allah (c.c.)'ın sıfatlarından yola çıkarak zâtına ulaşılabilir. Bu sebeple öncelikle Allah (c.c.)'ın sıfatlarının birer delili olan şerî'ata sarılmak icâb etmektedir. Şerî'attan sonra hakikate geçince bundan sonra da "Hakk'ın zâtını müşahedeye"<sup>447</sup> sıra gelmektedir.

Hakikat, Allah (c.c.)'ın güneşi ise; şerî'at o güneşin parlayan ayıdır.<sup>448</sup> Nitekim şerî'at ile hakikat gece ve gündüz misâli birbirini tamamlayan iki kavramdır. Zirâ nasıl ki gece ay görünüp onu müteâkib gündüz güneş geliyorsa, bunun gibi şerî'attan sonra da hakikat ortaya çıkmaktadır. Güneş gündüzü aydınlatıyorsa, ay da geceyi aydınlatmaktadır. Şerî'at da hakikat da Hak katında önemli bir yere sahiptir. Bunların birini diğerine üstün tutmak mümkün değildir. Her ikisinin de kendi vakitlerinde belirli bir hükmü ve önemi vardır.

Şerî'at, Allah (c.c.) tarafından kulları için sınırları belirlenmiş olan ve kulların bu sınırlar dâhilinde Allah (c.c.)'ın irâdesini gerçekleştirmek hedefiyle ilerlemiş olduğu bir yoldur. Bu ilâhî sınırlar dâhilinde hareket ettiği müddetçe kulun hakikat yoluna varması hiç de zor değildir. Denilebilir ki, seyr ü sülûk yolundaki mürid hakikate ulaşmak için öncelikle hem kale, hem muhafız hem de anahtar konumunda olan şerî'at yoluna adım atmalı ve bu yolun gerektirdiği vazîfeleri usûlüne uygun olarak tatbik etmelidir.

Hakikat âlemi gizli bir hazinedir, bu hazineyi meydana çıkarana ise şerî'attır.<sup>449</sup> Şerî'at bütün âşıkları hakikat semtine ulaştırır. Âşıkların yegâne arzusu mâşukuna kavuşmaktır. Ona bu yolda yârenlik edecek yegâne rehber ise şerî'attır. Âşik zât, rehberinin kılavuzluğunu dikkate alarak bu yolda onun kendisine salık ettiği emirleri harfiyyen uygularsa, şerî'atın rehberliğinde çıkılan yolun sonu muhakkak ki onu Hakk'a ulaştıracaktır.

---

<sup>446</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 68(14/18).

<sup>447</sup> "Hakikat, gözü ve gönü, eşyâdan yaratanına çevirmektir. Hakikatü'l hakâik (hakikatlerin hakikati) bütün hakikatleri içine alan Ahâdiyyet (Taayyünsüzlük, Zât) makâmıdır. Bu makâma cem' makâmı (hazret-i cem') ve vücûd makâmı denir." Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 314.

<sup>448</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 68 (14/ 19).

<sup>449</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 69 (14/ 24).

Şerî'at hem Rahmân'ın arşını hem de bütün âlemleri kuşatmıştır. Şerî'at, Hakk'ın emri ve fermanıdır ve hükmünü bütün doğuya ve batıya yürütür. Evliyâullaha şerî'atın tüm yapılacak işleri âşikardır.<sup>450</sup> Bu sebeple hakikat onların hâlleridir. Şerî'atın evi evliyânın kalpleridir ve şerî'at burada tahtına oturmuş bir sultandır.<sup>451</sup>

Şerî'atı geçici sanarak nefsin arzularına tâbî olmamak gerekmektedir. Şerî'at hakikatın beyanı, açıklaması ve şerhidir ve ondan nice manaları açıklar.<sup>452</sup> Hakikat bir şiirse, şerî'at onun şerhidir ve hakikate renk ve ahenk veren de odur. Şerî'at, aynı zamanda Sâlih Baba'ya göre şeyhi Muhammed Sâmî'nin dilinden dökülen sözlerdir.<sup>453</sup> Zîrâ O, Hak yolunda bir önderdir ve O'nun sözü, gözü, özü ve hâli hep Hâk iledir.<sup>454</sup> Sâlih Baba'nın pîrinden arzusu, şerî'atın emirlerini Allah (c.c.)'in emrettiği şekilde yerine getirmektir."<sup>455</sup>

### II.12.2. Tarîkat

Şerî'at emirlerini Hakk'ın emrettiği kâidelere uygun şekilde yerine getirebilmenin yolu da bir tarîkata girmekten geçmektedir. Nitekim tarîkat, Hakk'a giden yolların en kestirmesidir.

Bahr-ı aşkın katresi ol sohbet-i Mevlâ ile  
Katreler derya olur cem'iyet-i kübrâ ile<sup>456</sup>

<sup>450</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 69 (14/ 26-29).

<sup>451</sup> Sâlih Baba başka bir şiirinde şöyle söylemiştir:

“Hakikat şemsi râhıdır  
Velîler cilvegâhıdır” Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 93, (33/10).

Sâlih Baba'ya göre hakikat, tarîkat yolunun güneşidir ve bu güneşin tecellî yeri ise velîlerdir.

<sup>452</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 69 (14/ 31,34).

<sup>453</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 69 (14/ 35).

<sup>454</sup> Zîrâ Sâlih Baba başka bir şiirinde şöyle buyurmuştur:

“Fi'li şerî'at hâli hakikat  
Sırrı hüviyyet Pîr-i Sâmî'nin” Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 168, (86/5).

<sup>455</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 69 (14/36).

<sup>456</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 245 (128/1).

Allah (c.c.) için bir araya gelen cemiyette rahmet ve bereket vardır. Esâsen tarîkat da bir cemiyettir ve müridler bu cemiyette Hak sohbeti yaparlar. Sâlih Baba'ya göre insan tek başına aşk denizinden sadece bir damla iken, damlalar bir araya gelip de kalabalıklar deryâyı oluşturursa işte Allah (c.c.) için bir araya toplanıp sohbet eden böyle bir toplulukta Allah (c.c.) aşkı gönüllere nakşolunur ve istenilen hedefe daha kolay ulaşılır.

Hem şerî'at hem tarîkat hem hakikat kâmilî  
Hak ile icrâ edip eyler bu yolda gayreti<sup>457</sup>

Şeyhler tarîkat yolunda kilit taşları gibidirler. “Tarîk”ten kasıt, Allah (c.c.)’a sülûk yoludur ki, bu da sûfîlerin ileri gelenlerinin yani şeyhlerin yoludur. Şeyhler mârifetin kemâline ve her hâl ve hareketinde, her nefes ve ânında Hakk’ın murâkebesine ulaşmışlardır. Onlar sayesinde Hakk’ın hâkimiyeti kalplere yerleşir.”<sup>458</sup> Sâlih Baba'ya göre şeyhi şerî'at, tarîkat ve hakikat alanlarında tam bir kemâlata ulaşmış olan yetkin bir kişidir ve müridleri “sırât-ı müstakîm” olan vahdet yoluna ulaştırma görevini hakkıyla yerine getirmektedir.

Şâh-ı Nakşbend (k.s.) buyurmuştur ki; “Bu yol (tarîk) ahlak yoludur. Kötü ahlakı değiştirip yerine iyi huylar koymak içindir.” Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (k.s.)’nin halîfesi Süleyman Bağdâdî (k.s.) de bu hususta şöyle der: “Bir inanan insana (mü'mine namaz, zekat, oruç, hac ve kelime-i şehâdet) farz-ı ayn ise, tarîkat-ı aliyyeye (yüce tarîkata) girmek de tıpkı bunlar gibi farz-ı ayndır. Çünkü tarîkatla ahlak değişikliği olur. Mâdem ki kötü ahlakı iyi ahlaka çevirmek her insana farzdır, öyleyse onun çaresi ve ilacı da ancak tarîkattır”.<sup>459</sup>

Tarîkat rütbesin giydir hevâmız Hû'ya tahvîl et  
Kılalım seyr-i lillah sen gibi Lokmân'ımız vardır<sup>460</sup>

<sup>457</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 44, (1/17).

<sup>458</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1005.

<sup>459</sup> Tuygun, *Pîr-i Sâmî Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri*, Kervan Y., Erzincan, 1997, s. 129.

<sup>460</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 97, (36/9).

Tarîkatın başlangıcı kalbin gafletten uyanması, nefis mücadelesi, mücâhedeşi ve riyâzetle vuslata ermek, vâsıl-ı ilallah olmaktır. Tarîkat vuslattır, yani Hak Tealâ'ya giden yoldur. Mürid, Yüce Yaradanı çağıra çağıra manevî kavuşma (vuslat) meydana gelir.<sup>461</sup> Ancak vuslata erişebilmek için de öncelikle nefsin isteklerine gem vurmak gerekmektedir.

Hevâ-yı nefisine tâbi olup gaflette mi kaldın  
Firâk-ı hasret ile sararıp soldun mu sen Sâlih<sup>462</sup>

Sâlih Baba'ya göre tarîkat rütbesini şeyhinin elinden giyen dervişler, seyr ü sülûk yolunda öncelikle nefislerini yenmelidirler. Zîrâ hevâ nefisten ileri gelmektedir.

Hevâyı nefisine tâbi olanların kalpleri gaflette kalmıştır. Çünkü hevâ hakîkatın önüne çekilmiş kalın bir perdedir ve Hakk'a ulaşmaya mânidir. Tarîkata girenler öncelikle bu kalın perdeyi Allah (c.c.) zikriyle açarak, kalplerindeki hevâlarını "Hû"ya dönüştürmelidirler. Zîrâ zikrin nûruyla aydınlanan kalp tecellilere açık olacak ve burası artık Hakk'ın seyir mahalli olmaya müsait hâle gelecek ve sonunda ancak böyle bir kalp ile Hakk'a vuslat mümkün olabilecektir.

İşbu nefsim merd-i şâbımdır benim  
Bu nefis bir asiyâbımdır benim  
Hem tarîkat kâm-yâbımdır benim<sup>463</sup>

İnsanın gelişim seyrinde çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemleri olduğu gibi nefsin de bazı dereceleri vardır. Bu dereceler nefis-i emmâre, nefis-i levvâme ve nefis-i mutmainne'dir. Bunları insanın gelişim dönemlerine göre sıraladığımız takdirde; nefis-i emmâre çocukluk dönemine, nefis-i levvâme gençlik ve delikanlılık dönemine, nefis-i mutmainne ise yaşlılık ve olgunluk dönemine denk gelmektedir. Sâlih Baba bu şiirinde nefisini genç bir delikanlıya teşbih etmiştir. O kendi nefsinin henüz nefis-i levvâme derecesinde olduğunu, kalbinin ise yalnızca gaflet uykusundan uyanacak

---

<sup>461</sup> Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 312; Tuygun, *Pîr-i Sâmi Hazretleri*, s. 154.

<sup>462</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 76, (20/2).

<sup>463</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 128, (55/8).

kadar nurlandığını belirtmektedir. Ancak onun asıl amacı, olgunluk dönemine yani nefs-i mutmainne'ye erişebilmektir. Bunun yolu da tasavvufun geçmesidir. O'na göre, insan nasıl olgunlaşıp geliyorsa bunun gibi nefis de tasavvuf sayesinde olgunlaşarak belirli bir kıvama gelebilmektedir. Esâsen tasavvufun nihâi hedefi de nefis eğitimidir. Bu bağlamda Sâlih Baba, şu anki nefisini ıslah ederek, kendine mahsus olan kötü sıfatlardan kurtularak güzel ahlâkla donanmak için kalbinin tamamen nurlandığı nefis mertebesi olan nefs-i mutmainne'ye ulaşmak istemektedir. İşte tarikat, onun bu arzusuna ulaşma halinin adıdır.

### II.12.3. Mârifet

Şöhret-i dünyâyı terk et *mârifet* kenzini bul

Sür çıkar hubbu gönülden ekl ü melbûsâ gibi<sup>464</sup>

Tasavvufun ve tarikatların ana gayesi Hakk'ı bilmektir. Rabbini bilmek için ise, kişinin önce kendi nefisini (kendini) bilmesi lâzımdır. Gerçek mârifetin meydana gelmesi, insanın dışında olan şeyler ile kendisinde olanların mârifeti arasını cem etmekle mümkündür. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de '*Âfakta (ufuklarda) ve onların enfüsünde (kendi nefislerinde) insanlara âyetlerimizi göstereceğiz, O'nun Hak olduğu iyice belli olsun*'<sup>465</sup> buyurulmuştur.<sup>466</sup> Sâlih Baba için mârifet çok değerli bir hazine mesâbesindedir. "Öyle ki hazineler arasında mârifetten daha üstün bir şey yoktur. Mârifet, Allah (c.c.)'ın insanı diri kılan kalp hayatıdır."<sup>467</sup> Bu hazineye ulaşmak için öncelikle kalp hayatına çeki düzen vermek ve kalpten dünya nimetleriyle ilgili bütün sevgileri çıkarmak gerekmektedir. Yine aynı şekilde bu uğurda dünyaya ait olan şan, şöhret gibi hasletlerden de yüz çevirmek lâzımdır. Çünkü bunların tamamı nefse ait isteklerdir ve nefisini bilmeyenin Rabbini bilmesi kat'î sûrette mümkün değildir. "Mârifetullah, nefsi, arzularından ve maddî âlemden alıkoymaktır. Mâ'rifet-i hakka'l-yakîn, mâ'rifet-i nefis (nefsin mârifeti) diye bilinir.

<sup>464</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 272, (142/14).

<sup>465</sup> Fussilet Sûresi 41/53.

<sup>466</sup> Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 316.

<sup>467</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 624.

Nefsin mârifeti, mücâhede yoluyla rûhun arındırılması ve nefsin tezkiye edilmesiyle gerçekleşir.”<sup>468</sup>

*Mârifetden* dem urursun belde zünnârın durur  
Kesmeden zünnârını eylersin îmân ile bahs<sup>469</sup>

“Şerî’at olmadan tarîkat, hakîkat ve mârifet olmaz. Her şeyin başı, şerî’atı, yani İslam dinini iyi yaşamaktır. İslamı yaşama ve anlamada, takvâ boyutunda derinleşme sonucu, bu mertebeler teşekkül etmiştir.”<sup>470</sup> Mârifet, kişinin takvâ ve verâ boyutlarında titizlikle yaşamasının sonucunda gelişen ve bu yaşama biçiminin mânâ açısından kişide ifade ettiği bilginin sonucu olarak ortaya çıkan bir durumdur. Mârifetten bahsetmek için İslam dininin esaslarına yani şerî’at ilkelerine tam anlamıyla riâyet etmek gerekmektedir. Sâlih Baba şiirinde zünnâr<sup>471</sup> takanlara işâret etmektedir. Sâlih Baba’nın burada zünnâr takanlardan kastı, cismi ve rûhu farklı farklı olan, ortama göre hareket eden şahıslardır. O’na göre hem mârifetten dem vurup hem de böyle davranışlara devam etmekte olan birinin imandan bahsetmesi abesle iştigaldir. Sâlih Baba da bu beyitlerde mârifetullahı ulaşmak isteyen ancak belinde Hristiyanların taktığı kuşakla gezmekte olanların, İslam dinini şeklen ve mânânen tam anlamıyla yaşamadıklarından dolayı bu amaçlarına ulaşmalarının mümkün olamayacağından bahsetmektedir. Mârifete ulaşmak isteyen sâlik, öncelikle dininde riyâkar davranışlardan kaçınmalı, içi ile dışı bir olmalıdır. Sâlik ihlâslı olmalı; şerî’at kurallarını tam manasıyla tatbik etmeli ve İslam dinini ruhen, bedenlen ve fikren tam manasıyla yaşayabilmelidir. Çünkü dinin takvâ boyutu bütün bunların sonunda hâsıl olabilmektedir. Mârifete de muhakkak ki takvâ boyutunun sonunda ulaşılabilir.

<sup>468</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 626.

<sup>469</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 71, (16/4).

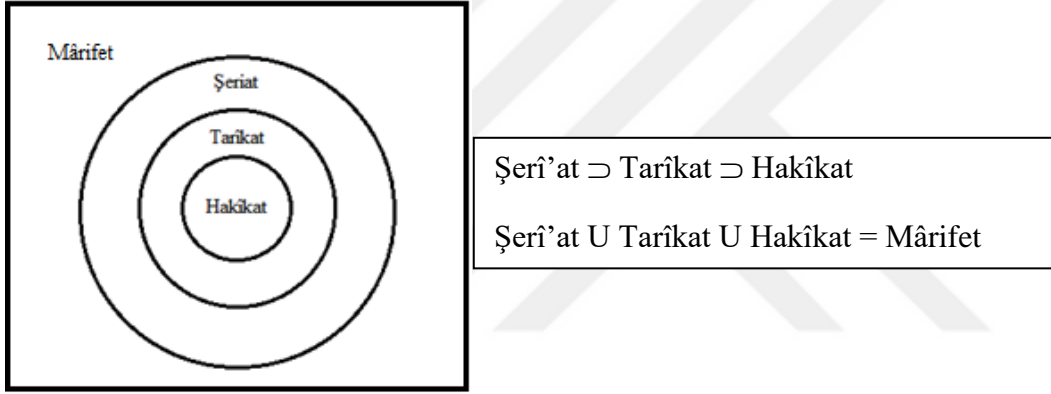
<sup>470</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2005, s. 319.

<sup>471</sup> *Zünnâr*: Mecûsî ve Hristiyan rahiplerinin kuşandıkları on iki düğümlü papaz kuşağının adıdır. “Zünnâr bağlamak veya zünnâr koparmak/kesmek” kavramları Türk İslam edebiyatının eski sembollerinden birisidir ve özellikle horasan tasavvuf mektebi kullanır.” Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz, Berikan Yay, Ankara, 2013, s. 441.



Şerî'at, mârifet için temel esastır; mâ'rifet şerî'atla gerçekleşir. Mârifet ve hakikat bâtın ilmi ve şerî'at onun zâhiridir. Tarîkat, şerî'atle mârifete ulaşma egzersizidir. Mârifet kalbin hayat ilmidir; mâ'rifet sahibi olmayan insanların kalbi ölüdür. Tarîkat şerî'atın sırrı, hakikat de tarîkatın sırrıdır. Mârifet ise, bütün bunların neticesidir. İnsanın yaratılışından maksat ise mârifettir.<sup>472</sup>

Dört kapıyı matematikteki kümeler konusuyla ilişkilendirdiğimiz takdirde, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Kümeler sisteminde şerî'at, tarîkat ve hakîkati kapsamakta; tarîkat de hakîkati kapsamaktadır. Mârifet ise bütün bunların birleşiminden ibarettir.



Şekil 2. Şerî'at-Tarîkat-Hakîkat-Mârifet ilişkisi.

Bil şerî'at emr ü nehyi bilmek imiş ey gönül  
Hem tarîkat râh-ı Hakk'a gelmek imiş ey gönül  
Mârifet Hak ile meşgul olmak imiş ey gönül<sup>473</sup>

Sâlih Baba'ya göre şerî'at, levh-i mahfûz'a yazılan Hakk'ın emir ve yasaklarını bilmekten ve uygulamaktan ibaretken; onun devamı niteliğinde olan tarîkat, kişiyi Allah (c.c.)'a ulaştıran en kestirme yoldur ve Allah (c.c.) yoluna başkoymaktır. Mârifet ise bütün bunlardan daha üstünüdür. Çünkü onda Hak ile meşguliyet artık bir yaşama biçimi hâline gelmiştir. Mârifet, Allah (c.c.)'a giden yolları kolaylaştıran

<sup>472</sup> Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 315, 317.

<sup>473</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 112, (45/2).

hususlardan biridir. Zîrâ mârifette bilmek vardır ve bir şeyi bilmek O'na ulaşmayı da kolaylaştırır. Hak'ı bilen ise, bütün hallerinde ve işlerinde Allah (c.c.) için hareket eder, her işinde yönelişi O'na olur, kötü huy ve özelliklerinden O'nun için temizlenir ve nefsinden uzaklaştığı ölçüde de Allah (c.c.)'ı isim ve sıfatlarıyla bilir. İşte bunun adı da mârifetullahtır.

### II.13. Ârif

Ârif kelime anlamı olarak “tanıyan, bilen, âşinâ olan, halden anlayan” gibi mânâlara gelmektedir. Ârifin bilgisine ise “mârifet” denir.<sup>474</sup>

Ârif olan bu dünyaya sarılmaz

Her kimi sevdiyse eyledi berbat<sup>475</sup>

Ârif, Cenâb-ı Hak'ı keşf ve müşâhede yoluyla bilen kişidir. Ârifler için “ehl-i yakîn, ehl-i dîn, velî, kutb” ve genel olarak “ârif-i billah” tabiri kullanılır.<sup>476</sup> Sâlih Baba da *Dîvân*'ında “ârif-i billah” tamlamasını birkaç gazelinde kullanmıştır.<sup>477</sup> Sâlih Baba'ya göre ârifin gözünde zerre miktarı kadar bile dünya sevgisi yoktur; zîrâ ârif mârifetiyle bilir ki, dünyayı her kim severse sonunda berbat olmuştur. Çünkü dünyaya ifrât derecesinde sarılmak âhireti perdeler. Ârifin ma'rûfu yalnızca Hak'tır. Bu sebeple O, Hak'tan başka bir şeyle kesinlikle meşgul olmaz.

Ârif ölmekten kaçır mı canını cânân alır

Kurtarır ağyar elinden anı şîrânî adem<sup>478</sup>

Sâlih Baba'ya göre ölüm ârifler için birer nimettir ve bitiş değil aksine bir başlangıçtır. Zîrâ onun sonunda sevgiliye kavuşmak vardır. Ölüm, ârifi dünya ve dünyaya ait olan meşgalelerden kurtarır ve O'nu cânânına yani Allah (c.c.)'a kavuşturur. Ayrıca ârifler, âhireti ve âhirete dâir nimetleri de istemezler. Hatta ârifler

<sup>474</sup> Uludağ, “Ârif”, *TDVİA*, C. 3, s. 362.

<sup>475</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 81 (25/4).

<sup>476</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 52.

<sup>477</sup> “Ârif-i billah” tabirinin geçtiği beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 139 (63/7), s. 150 (72/4), s. 160 (80/5), s. 233 (120/7), s. 243 (127/3).

<sup>478</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 198 (102/29).

sonunda sevgilinin cemâline kavuşmak olmasa, cenneti bile istemezler. Nitekim Yunus Emre bu konuda şöyle demiştir:

“Cennet cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri  
İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni”<sup>479</sup>

Bu beşer nefsin elinden kurtaramazsın özün  
Bir velînin gönlüne gir mekteb-i irfân ara<sup>480</sup>

Sâlih Baba bu beyitlerinde müridlere nefisleriyle tek başına baş edemeyeceklerini tenbih ederken aynı zamanda da ârifliğin bir velînin gönlüne girerek irfân mektebinde ders almakla mümkün olabileceğine işâret etmiştir.

Ehl-i nefsin sözleri akl-ı meâşdan gelir  
*Ehl-i irfânın* kelâmı dürr ü mercandan leziz<sup>481</sup>

İnsanlarda iki çeşit akıl vardır. Sûfiler âhireti düşünen akla “akl-ı ma’âd”, sadece dünyayı düşünen akla da “akl-ı ma’âş” adını vermişlerdir.<sup>482</sup> Akl-ı ma’âş dünyayı kazanmak için, akl-ı ma’âd âhireti kazanmak içindir. İnsan hem dünyayı hem de âhireti kazanmak için her iki aklını da kullanmak durumundadır. Akl-ı ma’âş nefsin akı, akl-ı ma’âd rûhun akıdır. Nefsin gıdaları yemek, içmek, gezmek gibi hallerken; rûhun gıdası Allah (c.c.)’tan başkası değildir. Bu bakımdan ârif yaşantısında akl-ı ma’âd’a yer verir. Zîrâ O’nun nazarında dünya ve dünyaya ait menfaatlerin hiçbir önemi yoktur. Şâirimiz bu beyitlerde nefis sahiplerinin sözlerinin menfaate bağlı akıllarından geldiğini, irfân sahiplerinin (âriflerin) her bir kelâmının ise mercanın içinde bulunan inciden bile daha değerli olduğuna vurgu yapmıştır. Zîrâ nefis sahiplerinin hemen her konuşmasına dünya sevgisi hâkim olurken âriflerin katında dünya sevgisinin zerre kadar önemi yoktur. Ârif sadece Hakk’ı ister, ondan başka bir şeyi istemez. Çünkü ârif kendi benliğini yok etmiş ve Allah (c.c.)’la bütünleşmiştir.

<sup>479</sup> Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, s. 484.

<sup>480</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 60 (10/2).

<sup>481</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 82 (26/4).

<sup>482</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 39.

*Ârifin* her bir kelâmı bir mücevher-gâmdir

Canlara verir hayâtı âb-ı hayattan leziz<sup>483</sup>

Sûfimize göre ârifin her bir kelâmı mücevher madeni gibi değerlidir. Zîrâ onunla Allah (c.c.) arasında perde yoktur. İlahî âlem O'na ayan beyan görünür. Ârifin bakışı Hak ile, konuşması Hak iledir. Kendisi sussa dahi hâl dili konuşur ve onun diliyle muhakkak ki Hak konuşur. Ârif her bir sohbetinde müridlerin ruhlarına hitap eder ve bu sohbet onlar için “âb-ı hayat” mesâbesindedir. Ârifin her sözü müritlere can bağışlar. Zîrâ bu sözler yalnızca Hak'tan geldiği için müridlerin de direkt olarak kalplerine hitâb eder.

Şöhret-i dünyâyı terk et *mârifet* kenzini bul

Sür çıkar hubbu gönülden “ekl ü melbusâ”<sup>484</sup> gibi<sup>485</sup>

Sâlih Baba bu dizelerinde ârifin bilgisi olan mârifetin önemine vurgu yaparak; nefsin gıdaları olan şan, şöhret, yiyecek, içecek, giyecek gibi şeyleri gönülden çıkarmayı tavsiye etmiştir. Zîrâ O'na göre ancak bu şekilde mârifet hazinesi bulunabilecektir. “Sûfilere göre mârifet ehli, kalbine Allah (c.c.)’tan başkasına çağırın bir düşüncüyü koymaz. Nefsinin vesveselerini keser, bitirir. Kişi, nefsinin âfetlerinden uzaklaştığında, sırrında münâcatını Allah (c.c.)’la birlikte yaptığında, her an O’na rücûu gerçekleştirdiğinde, Hakk’ın mâlik olduğu kader tasarruflarındaki sırlarını anlatan ilhâmına mazhar olduğunda ‘ârif’, hâli de ‘mârifet’ olarak isimlendirilir.”<sup>486</sup>

Bilinmez âlemin sırrı- nihândır

Dört şâhin hükmüyle döner cihândır<sup>487</sup>

*Ârif* olanlara özge seyrândır

Kâmile her eşyâ olmuş bir evrâd<sup>488</sup>

<sup>483</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 82 (26/3).

<sup>484</sup> *Ekl ü melbusâ*: “Yiyecek ve giyecek” demektir.

<sup>485</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 272 (142/14).

<sup>486</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 121.

<sup>487</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 81(25/7).

Sâlih Baba bu beyitlerde âlemin işleyişine yani bedenimizin ve rûhumuzun sırrına bile aklımızın ermediğine temas etmektedir. İnsanın da kalbiyle ve aklıyla bir dünya olduğuna dikkat çeken Sâlih Baba, insan bedeninin anâsır-ı erbaa<sup>489</sup> denilen dört unsurdan yaratıldığına işâret etmektedir ve insan denilen bu dünyanın da tasavvufta dört unsur olan teslimiyet, muhabbet, ihlâs ve âdab sayesinde düzen bularak devam ettiğini vurgulamaktadır. İşte tasavvuftaki bu dört şah, insanı beşerî sıfatlardan melekî sıfatlara geçirecek âriflik mertebesine eriştirir. Sâlih Baba'ya göre ârifin eşyâyı farklı bir görüşü vardır. Bu görüş, bizim görüşümüz gibi noksan değildir. Zîrâ insanda bulunan eksiklikler eşyânın ardındaki hakîkati görmeye mânidir. İnsan ancak eksikliklerini yok edebilirse âriflik mertebesine erişir ve ârif sınıfına geçince de eşyânın hakîkatine mâlik olur. Ârifler eşyâda (yeryüzündeki canlı ve cansız her şeye) Allah (c.c.)'ın varlığını seyrederek. Ondan sonra da “insan-ı kâmil mertebesine erişirler.”<sup>490</sup>

İnsân-ı kâmil şerî'at, tarîkat, hakîkat ve mârifet alanlarında tam ve ergin olan kişidir. Kâmil insanın sözleri doğru, işleri iyi, ahlâkı güzeldir, O mârifet sahibidir. Esâsen sülûkün amacı da söz konusu dört hususu kemâle erdirmekten ibârettir. Kâmil insan, bunlar sayesinde eşyâyı ve ondaki hikmetleri gereği gibi bilir.<sup>491</sup> Ârifin özge seyrân etmesi demek, kalbini günah kirlerinden arındırıp temizlemesi sonucu, eşyânın kendisi için ayna mahiyetinde olması demektir. Ayna temizlendiğinde nasıl görüntüyü daha net aksettiriyorsa, temizlenen kalp de ilahî tecellilere o kadar açık hâle gelecektir. Bu açıdan ayna ile kalp arasında da bir tenâsüp kurulabilir. “Hak Teâla mümkünlerin sûretinin aksettiği yerdir. Ârif kişi de Hak ile beraber kâinâtı

---

<sup>488</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 81 (25/8).

<sup>489</sup> “*Anâsır-ı Erbaa*: İnsan bedeni su, toprak, hava ve ateş adındaki dört maddeden yaratılmıştır. Birbirine zıt bir tabiatta olan bu maddelerin aralarındaki zıddiyet giderilince, ruh bedene hâkim ve âmir olur. Su Allah'ın feyzine; toprak tevâzû ve mâhviyete; hava hakîkate; ateş de aşka tebdil olunca, nefsin âletleri kaybolup ruh makamına kavuşur.” Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 314.

<sup>490</sup> “Son dönem mutasavvıfları, ilk sûfilere ârif hakkındaki görüşlerini geliştirerek “insan-ı kâmil” fikrine ulaştılar. İbnü'l Arabî, Mevlânâ gibi bazı sûfilere göre ârif, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarıyla kendisinde tecelli ettiği insan-ı kâmidir.” Uludağ, “Ârif”, s. 362.

<sup>491</sup> Mehmet S. Aydın, “İnsan-ı Kâmil”, *TDVİA*, C. 22, s. 331.

değil, ancak Hak'ta kâinâtı görendir.”<sup>492</sup> Sâlih Baba'ya göre kâmil insan, kâinattaki her şeyde Allah (c.c.)'ı görebilen insandır. İşte kâmil insana her eşyânın bir evrâd olmasının hakîkati de budur. Kamil insana göre âlemdeki canlı ve cansız tüm varlıklar sürekli Allah (c.c.)'ı zikretmektedirler.

Âşıkların sevdâsıdır âriflerin me'vâsıdır  
Sâlihlerin Leylâsıdır kâmillerin seyrânıdır<sup>493</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında tasavvuftaki “âşık, ârif, mürid ve kâmil” gibi tasavvufî kişiliklerin Allah (c.c.) ile ünsiyet dereceleri hakkında da yorum yapmıştır. Nitekim bu yorumlar âriflik makâmının ve çalışmamızda bahsi geçen ve geçecek olan diğer makamların Hak ile münâsebetlerinin keyfiyyetini göstermesi açısından dikkate değerdir. Sâlih Baba yukarıdaki dizelerinde âşıkların sevgiliye (Hakk'a) kavuşmalarının onlar için birer sevdâ olduğundan bahsetmiştir. Zîrâ âşığın tek maksûdu mâşûkuna kavuşmaktır. Bu maksûd, hiç şüphesiz onun için bir sevdâdır. Ârifler için ise, Hakk'a kavuşmak bir makamdır.

Ârif, mârifetiyle Hak ile bekâ bulmuş kişidir. Ârif, âriflik mertebesine kavuşunca Hak ile bir olur, Hak katında kendine yer edinir. Bundan sonra, ârifin her işi, her hareketi, her münasebeti artık Hak ile olur. Esâsen ârif, Hak ile “ârif-i billah” olan kişidir. Sâlih Baba, *Dîvânı*'nın neredeyse tamamında kendisini Hakk'a kavuşmayı murâd eden bir mürid olarak vasıflandırmış ve yine kendi şahsında diğer müridlere de bu yolla mesajlar vermeye çalışmıştır. O'na göre, kendisinin ve seyr ü sülûk yolundaki diğer müridlerin de nihâî hedefi Hakk'a vuslat, yani sevgiliye kavuşmaktır. Nasıl ki Mecnun çöllerde canla başla biricik sevgilisi Leylâ'yı arıyorsa, mürid de işte böyle dâima Hakk'ı arayıp durmaktadır. Tasavvufta “insan-ı kâmil” ise, çeşitli hâllerden ve makamlardan başarıyla geçerek mânevi tekâmülünü tamamlamış kimseye denilmektedir. Onların Hak ile münasebeti ise Hak'tan gayrı değil aynıdır, hatta O'nunla iç içedir. Zîrâ ayna nasıl görüntüyü karşı tarafa mükemmel

<sup>492</sup> Mahmut Erol Kılıç, “Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, İstanbul, 1995, s. 218.

<sup>493</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 91 (32/4).

aksettiriyorsa kâmil insan da Cemalullah'ı o aynada aynıyla seyreder. Hatta O, her eşyâda ve O'nun tecellî ettiği her şeyde de Hakk'ı görebilen insandır.

Sâlih Baba'nın diğer gazellerinde de ârif hakkında şu bilgilere rastlamaktayız:

Ârifin Hak iledir Hak'tır sözü  
Anların kıblesidir şeyhin yüzü<sup>494</sup>

Ârif özünde, sözünde, yemesinde, içmesinde ve her hareketinde dâima Hak iledir ve O'nunla bütünleşmiş ve bir olmuştur.

Ârif ölmekten kaçır mı canını cânân alır  
Kurtarır ağyar elinden anı şîrânî adem<sup>495</sup>

Ârif ölüm korkusunu yenmiştir. Çünkü O'nun için ölüm sevgiliye kavuşmaktır. Hatta bu sebeple ölümü bile sevmektedir.

Âriflerin kıyâmeti dâimdir  
Kulûbü hep mâsivâdan sâimdir  
Biz gaflette isek pîrim kâimdir  
Bırakmaz berzah-ı süflâyâ bizi<sup>496</sup>

Döner çarh-ı felek asla yorulmaz  
Sâni'in sun'una akıllar ermez<sup>497</sup>

Ârif olan bu dünyâyâ sarılmaz  
Her kimi sevdiyse eyledi berbâd<sup>498</sup>

Âriflerin kıyâmeti dâimdir ve onların kalpleri dünya sevgisinden arınmıştır. Onlar bu dünyaya ve dünyaya ait menfaatlere sarılmazlar. Zîrâ onlar bilirler ki; dünya sevgisine meyledenler, sonunda berbât olup dâima hüsrâna uğramışlardır.

---

<sup>494</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 190 (99/2).

<sup>495</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 198 (102/29).

<sup>496</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.261 (137/6).

<sup>497</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 81 (25/3).

<sup>498</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 81 (25/4).

"Lâ" ile "illâ" rumuzun fehm eden ârifleriz  
Biz şühûd-ı vahdetiz kesretde hayrân bekleriz<sup>499</sup>

Ârif “Lâ ilâhe illallah” zikrinin ardındaki hakîkati kavrayabilen kimsedir. O eşyânın ardındaki gizli mânâyâ vâkıf olandır. Ârif vahdet-i şühûd ehlidir; çoklukta birliği görebilme meziyetine sahiptir. Halkın arasında olsa bile, gönlü dâima Hak iledir ve O’nunla meşguldür.

#### II.14. Kutub-Gavs

Sözlükte *kutb* kelimesi (çoğulu aktâb) “değirmenin mili, eksen demiri, eksen; gökyüzünün kuzey yarım küresinde bulunan yıldız; bir topluluğun yöneticisi” gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise “veliler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin mânevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî” mânasında kullanılmıştır.<sup>500</sup>

Bu asr üzre cihânın *kutb-ı* şahı  
Pîr-i Sâmi Erzincân değil mi<sup>501</sup>

Sâlih Baba bu beyitlerde Pîr-i Sâmi-yi Erzincânî’nin bu cihânın kutbu olduğunu açıkça belirtmiştir. Aynı zamanda Sâlih Baba “cihânın kutbu” tamlamasıyla şeyhinin “kutbü’l aktâb” olduğuna işâret etmiştir.

Vaktin imâmı Sâmiyâ  
Kutb-ı zamânı Sâmiyâ<sup>502</sup>

Kutub, gavs ve kutb-ı zaman gibi tasavvufî kişilikler dünyanın mânevî direkleri olarak kabul edilir. Her zamanın sahibi olan kutba “kutb-ı zaman”, kendisine sığınılan ve manevi yardım istenilen kutba da “gavs” denilmiştir.<sup>503</sup> Sâlih Baba, *Dîvân*’ında “kutb-ı zaman” tabirini sıklıkla kullanmıştır.

<sup>499</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 130 (56/10).

<sup>500</sup> Ateş, “Kutub”, *TDVİA*, C. 26, s. 498.

<sup>501</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 268 (140/30).

<sup>502</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 57 (7/14).

<sup>503</sup> Abdürrezzak Kaşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul, 2004, s. 456.



Zümre-i uşşâkın şâh-ı merdânı  
Âlem-i ekvânın kutb-ı zamânı<sup>504</sup>

Hucvirî'ye göre kutub; zâhir ve bâtın, maddî ve mânevî bütün varlıkların eksenidir, yani her şey onun üzerinde ve çevresinde döner, ona dayanır. Onun her şeye feyiz veren bir özelliği vardır. Allah (c.c.) âlemi ve âlemdeki düzeni onun aracılığı ile devam ettirir.<sup>505</sup> Sâlih Baba da bu beyitlerde Pîr-i Sâmî'nin âşıklar zümresinde mertlerin şâhı olduğundan, O'nun aynı zamanda da varlıklar âleminin "kutb-ı zamanı"<sup>506</sup> olduğundan bahsetmekte ve âlemdeki bütün varlıkların O'na dayandığına işâret etmektedir.

*Gavsü'l-a'zam* Pîr-i Şâh Sıbgatullah  
Çoktur kapısında Ârif-i billah  
Kâim-makâmıdır hasbetenlillah  
Haktır her işleri Pîr-i Tâğî'nin<sup>507</sup>

Kutub derecesine eren en büyük veliye, kendisinden mânevî yardım istendiği zaman gavs da denilir.<sup>508</sup> Sâlih Baba bu beyitlerde Sıbgatullah Arvasî'nin en büyük gavs olduğunu haber vermekte, aynı zamanda da O'nun Allah (c.c.)'ın vekîli olduğundan ve kapısında çok ârifler bulunduğundan bahsetmektedir. Son beyitte de Pîr-i Tâğî (ks.)'nin bütün işlerinin Hak üzere olduğundan bahsetmektedir. Abdurrahman Tâğî'nin, Sıbgatullah Arvasî'nin halîfesi; Muhammed Sâmî-i Erzincânî'nin de Abdurrahman Tâğî'nin halîfesi olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu sebeple Sıbgatullah Arvasî, Hâlidîlikte "Gavs-ı Hizânî", "Gavsü'l Âzam" ve "Gavs" lakapları ile anılmaktadır.

<sup>504</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 269 (141/5).

<sup>505</sup> Ateş, "Kutub", s. 498.

<sup>506</sup> "Kutb-ı zaman" tabirinin geçtiği diğer beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 47 (2/25), s. 98 (37/7).

<sup>507</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 160 (80/5).

<sup>508</sup> Ateş, "Kutub", aynı yer.

## II.15. Pîr-Şeyh-Mürşid

Farsça, ihtiyar, yaşlı kimselere *pîr* denir. Tasavvuf liderine de *pîr* adı verilmiştir. Bu kelime üstad, mütehasıs gibi anlamları da ihtivâ eder: "O, bu işin pîridir" gibi. Büyük adamlar için kullanıldığı da olmuştur. Eskiden tarikat kurucusu şeyhlere de, pîr denirdi.<sup>509</sup>

Sâlih Baba için "pîr" kavramı ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim *Sâlih Baba Dîvânı*'ndaki onlarca şiir pîr, şeyh ve mürşid için yazılmıştır. Sâlih Baba, *Dîvân*'ında "Pîr" kavramının tanımını da yapmış; pîrin özelliklerinden de şu şekilde bahsetmiştir:

Vahdet sarayından gelen pîr, hasta olan kalplerin her birine şifâ olan bir nurdur. O'nun aklı burç-i saâdetten doğan Cebrail'in (meleklerin) aklı gibidir. O'nun rûhu Allah (c.c.)'in yüksek sırlarına ulaşan tertemiz bir rûhtur. O "cemi'den farka" gelerek "cemü'l cem'e" varmış ve eşyâyı Hak'la görmeye başlamış ve sonunda Hakk'ı eşyâsız olarak idrâk etmiştir. Böylece "fenâ'dan" sonraki "bekâ"ya ulaşmıştır. Pîr'in sözü arş-ı âzam'dan gelen yemindir, kelâmı ise "ledünnî'dir"<sup>510</sup>; O vaktin müceddididir, yani imamıdır ve başkanıdır. Pîrler dâima kalû belâ anında, rûhlarını Allah (c.c.)'a verdiklerini hatırlayarak geçici şeylere meyil vermezler; nûrlarını âşıkların kalplerine verirler. Onlar dil mektebinde okuyan, "her gülden koku alan"<sup>511</sup>

<sup>509</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 388.

<sup>510</sup> "*İlm-i Ledün*: Allah tarafından öğretilen ilimdir. Şer'î ve zâhirî ilimleri, melek ve resul aracılığı ile gelir. İlham ise direkt Hak'tan gelir. Bu sebeple, ilhama, ilm-i ledün denmiştir. Zâhirî ilim konuşarak, kitap, kalem, defterle tahsil edimesine rağmen, Kehf Suresi'nin 60-82. ayetlerine göre ilm-i ledün, susarak ve yaşamakla (kâl ile değil hâl ile) öğrenilir." Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 239.

Sâlih Baba da dudak sırrını bilmeyenin ilm-i ledün'den habersiz olduğunu ifade etmiştir. Zîrâ bir şiirinde şöyle buyurmuştur:

"Bilmeyen sırr-ı lebin ilm-i ledünden bî-haber

Ol sebebdan mekteb-i aşk içre irfan bekleriz" Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 129 (56/7).

<sup>511</sup> "*Büy*:Güzel koku demektir. Gönlün aslında var olan, alâka ve bağlılıktan haberdar olmasına denir." Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera Yay, 2017, İstanbul, s.65. "Gül ise tasavvufi sembolizmde gönülde meydana gelen bilginin neticesi ve meyvesi, kesret, ilahî güzellik, Hz. Muhammed ve keşf gibi anlamlarda kullanılmaktadır." Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, s. 292. "Ayrıca tarikat taçlarının tam üstüne (kubbesine) dikilen ve bir çuha üstüne işlenen şekillere de gül denir." Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp ve Anka Y., 1977, İstanbul, s.140.

velîlerdir. Bu bağlamda Sâlih Baba'ya göre pîr, ilgi ve alâkalarının farkındalığı sayesinde kesretten vahdete ulaşmayı bilen seçkin kimselerdendir. Bunlar “dâru'l emân”<sup>512</sup>dırlar. Yani kendilerine sığınanları ve yönelenleri rehberlikleriyle mânevî makamlara eriştirirler. Bunların hepsi Allah (c.c.)'ın birliğini gösteren birer kutb-ı zamândırlar. Kapısına gelenleri ümitsizliğe düşürmek onların şânlarına aykırı bir durumdur ve gelenleri cömertliğiyle kabul ederler. Sâlih Baba son beyitlerinde pîrinin ve rehberinin Muhammed Sâmî olduğunu zikretmekte ve O'nun yüzünü kuşluk güneşine benzetmektedir. Sâlih Baba, pîrinin kendisine el verip onu dergâhına kabul ettiğinden bahsederken; son beyitte yine pîrinin vasıflarına dikkat çekerek onun sözünün doğru, vaadinin sağlam olduğundan, sözünde durduğundan ve hayâ ve vefâ sahibi olduğundan söz etmektedir.<sup>513</sup>

Sâmî gibi var serverim

Pîrim delîlim rehberim<sup>514</sup>

Pîr, Hak yoluna sülûk eden müritlere tehlikeli ve korkulu yerleri bildiğinden dolayı, onlara faydalanacağı veya zarar göreceği şeyleri gösterir, himmetiyle onları terbiye ve idare eder.<sup>515</sup> Tasavvufta mürşid, veli ve şeyh ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu kullanıma göre pîr, sâlike rehberlik yapan kimsedir.<sup>516</sup> Sâlih Baba yukarıdaki dizelerinde Muhammed Sâmî'nin pîri ve rehberi olduğunu açıkça belirtmektedir.<sup>517</sup>

---

<sup>512</sup> “*Dâr'ul-Emân*: Kelime anlamı olarak emin olunan yer, emniyetin bulunduğu ülke, diyar, tecavülden saldırıdan masum, sığınılacak yer demektir. Bektaşî tabiridir. Meydan kapısının bir başka adıdır. Başta baba olmak üzere tüm dervişler, bu kapının eşiğinde niyâz ederler. İkrar veren derviş ikrar verdikten sonra, rehberinin yol göstermesiyle dâr'ul- emân'a gelir, orada niyaz eder. O sırada rehber dervişe, ‘Buna kapı derler ve bu makama da dâr'ul -emân derler. Bu erenler kapısıdır. Bu kapıya gelen, geri dönmeyip meram ve maksada erişilen mahaldir’ der. Bu olay, mânevî tekâmüle yönelişin sembolü olarak değerlendirilmektedir.” Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014., s.118.

<sup>513</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 98-99 (37/1-10).

<sup>514</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 278 (145/16).

<sup>515</sup> Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, s. 369.

<sup>516</sup> Safi Arpağuş, “Pîr”, *TDVİA*, 2007, C. 34, s. 272.

<sup>517</sup> Pîrin rehberliğiyle alakalı olarak ayrıca bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 87, 99, 172, 228, 265, 268, 303.

Sâlihîm şeyhim Muhammed Sâmi' dürür  
İstemem bundan ziyâde devletiyle rif'atı<sup>518</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*'ındaki hemen her gazelinde pîrine olan sevgi ve muhabbetini birçok yerde dile getirmiştir.

Tarîk-ı Nakşibendî'nin pîridir  
Nüfuzu seng-i hârâyı eridir<sup>519</sup>

Sâlih Baba bu şiirinde Pîr-i Sâmi'nin, Nakşibendiyye'nin pîri olduğundan, gücünün ve etkinliğinin çok yüksek olduğundan bahsetmiştir.

*Kibrî-i ahmerdir* şeyhin nefesi  
Yakar dil şehrinde bırakmaz pası<sup>520</sup>

Tasavvuf edebiyatında pîrin vasıfları bazı benzetmelerle anlatılmıştır. Yaz mevsimi, bahar serinliği, ay, dürr-i yektâ bunlardan bazılarıdır. Ferîdüddin Attar da "Pîr" için "kibrit-i ahmer" tabirini kullanmıştır.<sup>521</sup> Sâlih Baba da şeyhinin nefesini simya ilminde bakırı altına dönüştürmekte kullanılan bir maddeye benzetmiştir. Nitekim şeyhin sözlerindeki mana ve hikmetler bakırı altına dönüştürür ve tıpkı altının pas tutmama özelliği gibi kalplerdeki mânevî kirleri ve tozları yakarak temizler ve burada bir daha günah pasları tutunamaz.

Pîrimiz Hazret-i Rehber Muhammed Sâmi-yi Server  
Kamu uşşâkı mest eyler yüzü *şems ü duhâdır* pîr<sup>522</sup>

Sâlih Baba bu dizelerinde Muhammed Sâmi'nin pîri olduğuna vurgu yaptıktan sonra, Pîr-i Sâmi'nin yüzünü kuşluk güneşine benzeterek yaz mevsimine telmihte bulunmuş ve pîrinin vasıflarına dikkat çekmiştir.

Pîrimiz Şeyh-i Sâmi Hazretidir  
Özü cevher kelâmı *dürr-i şeffaf*<sup>523</sup>

<sup>518</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 44 (1/19).

<sup>519</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 303 (162/13).

<sup>520</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.262 (137/10).

<sup>521</sup> Arpaguş, "Pîr", s. 273.

<sup>522</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 99 (37/9).

Sâlih Baba bu dizelerinde pîrinin sözlerini saydam inciye, özünü ise cevhere benzetmiştir. Cevher burada elmas, inci, zümrüt, yâkut gibi kıymetli taş manasında kullanılmıştır.

Pîre kulluk eyleyüben nefsinin bilmek dile  
Mevlâyı fehm eylemektir bil ki nefsinden garaz<sup>524</sup>

Sâlih Baba bu beyitlerde pîre kul olmaktan bahsetmiştir. Ancak burada kastedilen kulluk pîre secde etmek demek değildir. Tasavvufta pîre kulluk etmek, müridin tarîkatta şeyhinin kendisine salık ettiği şeyleri harfîyyen yerine getirmesiyle mümkün olabilmektedir. Seyr ü sülûk yolunda pîre kulluk eden mürid kulluğundan haberdar olur; meşâyih olmayan mürid ise nefsinden hâberdar olamaz. *Zîrâ Nefsini bilen Rabbini bilir.*<sup>525</sup> “Men aref sırrına” vâkıf olmak ancak bir tarîkatta yol almakla mümkündür.

"Men aref" sırrına vâkıf olmuşam  
Nefsim ile hem Rabbimi bilmişem  
Mutmainne kalasına girmişem  
Gayetle bir metin hisârımız var<sup>526</sup>

Sâlih Baba şiirinde insanın kendisini ve eşyâyı ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn olarak bildiğine, bu bilgilerin de sınırlı olduğuna vurgu yaparken; kendilerini ancak Hakk'el yakîn olarak bilenlerin nefislerinin sırlarına vâkıf olarak nefis-i mutmainliğe dâhil olabileceklerine işâret etmiştir. Ancak bu nefis mertebesine de ancak bir meşâyih vasıtasıyla ulaşılabilir ve bu şekilde de nefsinin bilen Rabbini bilir ve “Men aref”<sup>527</sup> sırrına vâkıf olabilir.

---

<sup>523</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 152 (74/8).

<sup>524</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 141 (65/8).

<sup>525</sup> Aclûnî, *Keşfü'l Hafâ*, C. 2, s. 343.

<sup>526</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 85 (28/8).

<sup>527</sup> “Men aref sırrı” ile alakalı diğer beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 52 (5/7), s. 60 (10/3), s. 79 (23/4), s. 119 (49/5), s. 145 (68/6), s. 153 (75/2), s. 176 (91/4), s. 267 (140/23).

Şeyh kavramı da tasavvufun temel konularından olup aynı zamanda pîr kavramı ile eş anlamlı olduğundan dolayı, bu iki kavramı birbirinden bağımsız olarak ele alabilmek mümkün değildir.

Şeyh, lügatte "önder, kabile başkanı, yaşlı kimse, ihtiyar" gibi anlamlara gelmektedir.<sup>528</sup> Tasavvufî mânâ olarak ise; Hak bir yolda sülûk eden, bu yoldaki zararlı, korkulu ve tehlikeli hususları tanıdıktan sonra; vakt, menzil, hâl ve makamlar konusunda müridi bilgi sâhibi yapmak suretiyle irşâd eden, faydalı ve zararlı olan şeyleri ona gösteren kimse demektir.<sup>529</sup>

Bulup bir mürşid-i kâmil özün ol şeyhe teslîm et  
Gulâm olup kapısında bırak bu şöhreti sâni

Sâlih Baba'ya göre şeyhlik mâkamı tasavvufun olmazsa olmazlarındandır. Zirâ seyr ü sülûk yolu bir şeyhe intisâb etmeden katedilemez. Bu sebeple Hakk'a vâsıl olmak isteyen dervişler seyr ü sülûk yolunda kendilerine bir mürşid-i kâmil bularak benliklerini o şeyhe teslim etmeli; şânlarından ve şöhretlerinden vazgeçerek onun kapısında köle olmalıdırlar.

Zikr ü fikr ile ibâdetle varılmaz bu yola  
Hizmetinde dâim ol şeyhin rızâsını dile  
Hubb-ı lillah âşık ol gönlüne girmeklik ile  
Sen seni mahv eylemektir "lâ"yı "illâ"dan garaz<sup>530</sup>

Sâlih Baba bu beyitlerinde bir şeyhe hizmet etmeden ve onun rızâsını kazanmadan, yalnızca zikir, fikir ve ibadetle Hak ile vuslata erişilemeyeceğinden bahsetmektedir.

Mâsivânın illetinden pâk edip bu gönlümü  
Kıl tarik-ı Nakşibend'in hadimi Allah için<sup>531</sup>

---

<sup>528</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 462; Öngören, "Şeyh", *TDVİA*, s. 50.

<sup>529</sup> Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî*, s. 279.

<sup>530</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 141 (65 /3).

<sup>531</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 219 (111/5).

Dünya muhabbetinin bir hastalık olduğunu daha önce de belirtmiştik. Sâlih Baba dizelerinde, nasıl ki bir hekim kendi kendini ameliyat edemediği için başka bir doktora ihtiyaç duyuyorsa; insanın da gönlünden dünya sevgisini tek başına atmasının mümkün olamayacağından, bunu başarmak için illâ ki bir şeyh veya meşâyihe ihtiyacı olduğuna vurgu yaparken, Allah (c.c.)’a vâsıl olmak isteyenlerin ise Nakşibendî tarikatının hizmetçisi olmaları gerektiğine temas etmiştir.

Eğer himmet erişmezse sana bir şeyh-i kâmilden  
Adüvler yıktılar şeddi ne yatarsın garîb insân<sup>532</sup>

Şâirimiz bu dizelerinde kâmil bir şeyhin inâyeti olmazsa nefis ve mâsivâ gibi düşmanların Hak ile olan bağları yıkarak insanı gârib ve kimsesiz bırakacağına işâret etmektedir.

Sâlih Baba, *Dîvân*’ında, bir şeyhin taşınması gerekli olan vasıflara da değinmiştir ve bu vasıflar sûfî şâirimize göre aynı zamanda şeyhlerin müridlerine irşâd metodlarının bir nevî açıklaması niteliğindedir. Sâlih Baba’ya göre bir tarikat şeyhinde bulunması gereken vasıflar şunlardır:

Şeyh, tarikat yolundaki insanlara nefislerini temizleme yollarını öğretir ve onların hayvanî özelliklerini yok ederek insânî özelliklerini açığa çıkarır.<sup>533</sup>

Şeyh, müride aşk şarabından bir kadeh içirerek (Allah (c.c.) aşkını müridin kalbine nakşederek) onu dilencilikten sultanlığa erdirir ve insanın kalp sarayını zenginleştirir.<sup>534</sup>

Şeyh, müridin derdine uygun olan ilacı âdetâ bir tabip gibi ona sunarak, müridin derdine derman olan ve onun kalp sarayını süsleyen bir kimsedir.<sup>535</sup>

Sâlih Baba’ya göre şeyh, zerre halinde olan insanı inâyetiyle deryaya dönüştürür ve böylece kişiyi “men aref sırrı”<sup>536</sup>ndan haberdar eder.<sup>537</sup> Burada vahdet-

<sup>532</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 212 (105 /42).

<sup>533</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.79 (23 /1).

<sup>534</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.79 (23 /2).

<sup>535</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.79 (23 /3).

<sup>536</sup> “Men aref sırrı”: “Nefsini bilen Rabbini bilir.” Aclûnî, *Keşfu’l Hafâ*, C. 2, s. 343.

i vücûd düşüncesi hâkimdir. Zîrâ “Vahdet-i vücûdu zevken elde eden sâlik, gerçek varlığın bir olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibâret bulunduğunu, Hak ve O'nun tecellîlerinden başka hiçbir şeyin bulunmadığını bilir. Her şey, o Bir'in çeşitli şe'nlerinden görünüşlerinden, tecellîlerinden ibârettir.<sup>538</sup> Sâlih Baba, insanı seyr ü sülûk yolunda yalnızca bir katre olarak nitelendirmekte; ancak şeyhin yardımıyla mesâfe katederek insanın aslına, yani Allah (c.c.)'a kavuştuğunu ve deryâya dönüştüğünü ifade etmektedir. Sonuçta tek varlık olan Allah (c.c.)'ta bütünleşeceği anlatılmaktadır.

Şeyh, insana “hakikat”<sup>539</sup>tan haber veren ve ona çok armağanlar veren bir kimsedir.<sup>540</sup> Esâsen O, ilâhi sır ilimlerinden mânâ vererek, hakikat ilmini sâliklere bahsetmekte, onları vahdetin sırlarından haberdar etmektedir.

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında Pîri Sâmi (k.s)'ye intisâb ettiğine dikkat çekmekte ve bundan sonra şeyhinin onu sevgiliye ulaştırdığından bahsetmektedir.<sup>541</sup> Sâlih Baba, pîrine râbitâ yaptığında, şeyhinin dikenleri bile gül ettiğine<sup>542</sup>, yani onun günah kirleriyle balta girmemiş ormana dönen rûhunu temizleyerek, orayı Hakk'ın temâşaa edileceği bir gül bahçesine dönüştüreceğini ifade etmektedir.

Pîrimiz Şeyh-i Sâmi'den zuhûr etmiştir envârı

Hem oldur vâris-i Ahmed hem oldur ahsen-i zî-pâk<sup>543</sup>

Kavmi içindeki şeyh ümmeti içindeki peygamber gibidir. Bu sebeple şeyhlik makamı tarikat yolunun en yüce mertebesi, Allah (c.c.)'a davet konusunda peygamber vekilliğinin en üstün derecesi kabul edilmiştir.<sup>544</sup> Nitekim Sâlih Baba da

---

<sup>537</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.79 (23 /4).

<sup>538</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 512-513.

<sup>539</sup> “*Hakikat*”: “Sûfiler Allah'a ulaşma yolunda şerî'at, hakikat, tarikat ve marifet şeklinde dört merteye kabul ederler. Hacı Şâ'bân-ı Velî, şerî'atın beden, tarikatın kalp, hakikatın ruh, mârifetin de Hak olduğunu söyler.” Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014., s. 188.

<sup>540</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.79 (23 /5).

<sup>541</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.79 (23 /8).

<sup>542</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s.79 (23 /9).

<sup>543</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 159 (79/7).

<sup>544</sup> Öngören, “Şeyh”, *TDVİA*, s. 50.



yukarıdaki beyitlerinde şeyhi Sâmî'nin, kendi tarikatında peygamber vekili olduğundan açıkça bahsetmiştir.

Şeyhü'l-ekberdir efendim bu asırda şübhesiz  
Böyle bir âlî-makâma gelmeyen dervîş midir<sup>545</sup>

Sâlih Baba şeyhi Muhammed Sâmî'yi tarikatında öyle bir yere koymaktadır ki; O'nu en büyük şeyh olarak nitelendirmekte, O'nun dervişlik makamının en üst derecelerinde bulunduğu temas etmektedir.

Her kim ki tutar destini soyundu varlık postunu  
Buldu hakikat dostunu bildi bu dünya fânîdur<sup>546</sup>

Sâlih Baba bu dizelerinde, tarîkata girerek mürşidlerinin elini tutan müridlerin eninde sonunda varlığından kurtulacağına işâret etmektedir. Burada kastedilen varlık; hakîkatin önüne perde olan mal, mülk, eşyalar gibi şeylerdir. Bu tür dünyevî varlıklarından kurtulan insan, tasavvuf sayesinde en sonunda kendi varlığından da kurtulur. Varlığından kurtulan insan ise sonunda Allah (c.c.)'a ulaşır. Bu da ancak bir tarîkata girmekle ve bir mürşîde intisâb etmekle mümkün olabilmektedir.

Hamdulillah bize irsal etti Hak bir kâмили  
Mürşidimiz Hazret-i Şeyhim Muhammed Sâmîyâ<sup>547</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında mürşid-i kâmil kavramına da temas etmiştir. O, yukarıdaki dizelerinde mürşidinin Şeyh Muhammed Sâmî olduğunu açıklarken, aynı zamanda kendisine böyle bir kâмили gönderdiği için Allah (c.c.)'a binlerce kez şükretmektedir. “Kâmil, kemâl'e ulaşan, olgunlaşıp yetişmiş olan demektir. Seyr ü sülûk yolu ile fenâ ve bekâyaya ulaşan, Allah (c.c.)'ın sıfatları ile sıfatlanan insana da kâmil denir. Seyrini tamamlayan mükemmil olur ve başkalarını da kemâle erdirir. Esâsen başkalarını da kemâle ulaştırana “mürşid-i mükemmil” denir.”<sup>548</sup> Burada

<sup>545</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 101 (38/11).

<sup>546</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 91 (32/9).

<sup>547</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 51(4/18).

<sup>548</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 348.

niteliklerinden bahsedilen kâmil insan ise hiç şüphesiz Sâlih Baba'nın mürşidi Muhammed Sâmî'dir.

*Mürşid-i kâmil Sâmîyâ*  
İlmiyle âmil Sâmîyâ  
Her ilme şâmil Sâmîyâ  
Gör neyledi bu derd bana  
Oldu bu dert devlet bana<sup>549</sup>

Bulup bir *mürşid-i kâmil* özün ol şeyhe teslîm et  
Gulâm olup kapısında bırak bu şöhreti sâmi<sup>550</sup>

Her mürşid, kâmil olmayabilir. Mürşidin en makbulü, hem kâmil hem de mükemmil olandır.<sup>551</sup> Sâlih Baba, *Dîvân*'ındaki birkaç gazelinde Muhammed Sâmî'den bahsederken mürşid-i kâmil tamlamasını kullanarak mürşidinin “kemalâtına”<sup>552</sup> işâret etmiştir. “Hakk’a vuslat ve Hakk’ın rızâsına ermek, ilim ve kitap mütaalâsıyla değil, ancak bir mürşid-i kâmile el ve gönül vermekle olur”<sup>553</sup>.

Sakın ümmî olan şeyhin sözüne aldanıp kanma  
Pîr-i Sâmî gibi her bir ulûma şâmil olmaktır<sup>554</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında ayrıca sahte şeyhlere de dikkat çekmiştir. “Tasavvuf ehli, şeyhte bulunması gereken şartları taşımadığı halde şeyhlik taslayanları ‘müteşâyih, ehl-i teşeyyuh, kâl ehli, mustasvif’ gibi isimlerle adlandırarak mürid olmak isteyenleri bunlara karşı uyarılmışlardır.”<sup>555</sup> Sâlih Baba bu dizelerinde ilim sahibi olmayan şeyhlerin sözüne aldanıp kanılmaması hususunda müridleri uyarırken,

<sup>549</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 57 (7/13).

<sup>550</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 283 (149/6).

<sup>551</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 351.

<sup>552</sup> “*Mürşid-i Kâmil*” tamlamasının yer aldığı diğer beyitler için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 49 (3/10), s. 75 (19/4), s. 107 (841/12), s. 168 (86/13), s. 215 (107/18), s. 227 (117/9), s. 283 (149/6), s. 289 (154/10).

<sup>553</sup> Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 185.

<sup>554</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 119 (49/7).

<sup>555</sup> Öngören, “Şeyh”, *TDVİA*, s. 51.

Pîr-i Sâmi'nin de her türlü ilme vâkıf olduğuna dikkat çekmektedir. “Müridin kendisini teslim edeceği şeyhte beş şartın bulunması gerekir: Zevk-i sarîh (açık bir zevk), ilm-i sahîh (sağlam ilim), himmet-i âliye (yüce himmet), hâlet-i merziyye (râzı olunacak haller) ve basîret-i nâfize (derin bir basiret)”<sup>556</sup>. Bu beş şartın herhangi birinde dâhi bir noksanlık olsa o şeyhin sözüne itibâr edilmez.

Sakın her mürşide varma hazer kıl

Görürsen anda noksân-ı şerî'ât<sup>557</sup>

“Şu beş durum kimde bulunursa, onun da şeyh olması sahîh olmaz: Din hususunda cehâlet, müslümanların haramlarını mübah sayma, lüzumsuz işlere müdâhale etme, her işte hevâ ve hevesi peşinde olma ve her türlü ahlak dışı işle alâkadar olma”<sup>558</sup>. Sâlih Baba yine bu dizelerde din konusunda noksanlığı bulunan “mürşidin”<sup>559</sup> kapısına varılmaması ve ondan çekinilmesi gerektiği konusunda sâlikleri uyarmaktadır.

## II.16. Tâlib-Mürîd-Sâlik-Vâsıl

Mürîd; kelime anlamı olarak “isteyen” demektir. Tasavvufî manada ise, “Allah (c.c.)’a vuslatı arzu eden, Allah (c.c.)’ın ahlâkıyla ahlaklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir şeyhe (veya mürşide) bağlanan (öğrenci olarak kaydını yaptıran, biât eden) kişiye” mürîd denir. Mürîd, kendi isteğini şeyhinin isteğinde eriten, fâni kılan kişidir. Bu eğitim, kulu Allah (c.c.)’ın irâdesine teslim olmaya götürür.<sup>560</sup>

*Sâlih Baba Dîvânı*’ndaki şiirler incelediğinde, tasavvufî alâkalı olarak hemen her konuya temas edildiği müşâhede edilebilmektedir. Ancak “mürîd” kelimesi, *Sâlih Baba Dîvânı*’nın yalnızca iki yerinde geçmektedir.<sup>561</sup> Sâlih Baba, *Dîvân*’ında lafzen

<sup>556</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 979.

<sup>557</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 69 (14/30).

<sup>558</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 979.

<sup>559</sup> “Şeyh kelimesi tasavvufta velî, pîr ve mürşide eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.” Öngören, “Şeyh”, *TDVİA*, s. 50. Sâlih Baba’da da bu kullanım söz konusudur.

<sup>560</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 350.

<sup>561</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 119 (49/8), s.303 (162/19).

“mürîd” kelimesini kullanmasa da; *Dîvân*’ındaki gazellerinin neredeyse tamamında, aslî manada muhatâbının müridler olduğuna şahit olabilmekteyiz.

Tarîkâta intisâb etmeye istekli olan ve intisâb etmiş olan kişiler, bulunduğu hâl ve makamlara göre değişik isimler altında adlandırılmışlardır. Bu isimler ve açıklamaları özetle şu şekildedir:

1. *Tâlib*: Tarîkâta girme isteği taşıyan, fakat henüz tarîkâta kabul edilmemiş kişiye tâlib denmektedir.

Hem ledünnî ilmini bilmek dilersen tâlibâ  
Pîr-i Sâmi Hazretinden okuyup imlâya gel<sup>562</sup>

2. *Mürîd*: Tarîkâta girme isteği kabul edilip seyr ü sülûk yolunun başlangıç noktasında bulunandır.

Sülûk ehlinden ol Sâlih umûrûn şeyhe tefvîz et  
Mürîd olan kamu müşküllerini sâil olmaktır<sup>563</sup>

3. *Sâlik*: Seyr ü sülûkunu devam ettirmekte olan kişiye denilmektedir.

Derdine derman ara gezme cihanda serseri  
Sıdk ile sâlik olup bul Pîr-i Sâmi serveri<sup>564</sup>

4. *Vâsil*: Seyr ü sülûkunu tamamlayıp Hakk’a ulaşan kimsedir.<sup>565</sup>

Bulursun Pîr-i Sâmi gibi şahı  
Bir anda vâsıl-ı cânân eder şeyh<sup>566</sup>

*Sâlih Baba Dîvânı*’nda, bir müridde bulunması gerekli olan vasıflara şu şekilde temas edilmiştir:

<sup>562</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 175 (90/7).

<sup>563</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 119 (49/8).

<sup>564</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 142 (65/15).

<sup>565</sup> Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1995, s. 111; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 232-233.

<sup>566</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 79 (23/8).

Bulup bir mürşid-i kâmil özün ol şeyhe teslim et

Gulâm olup kapısında bırak bu şöhreti sâni<sup>567</sup>

Tarîkata girmeye karar veren müridin yapması gereken öncelikli iş, kendisine dinî konularda güvenilebilecek, halk arasında dürüstlüğü ve güvenilirliği ile tanınan, tarîkat yolunun inceliklerine hâkim olan bir şeyh bulmasıdır. Sâlih Baba'ya göre böyle bir mürşid-i kâmil bulan insan; daha sonra kendisini her şeyiyle ona teslim etmeli, şöhretinden ve ününden vazgeçerek onun hizmetine devam etmeli, kapısında köle olmalı ve onun rızâsını kazanmak için çaba sarfetmelidir.

Üç kerre doğdum ânedan

Kurtulmadım efsânedan<sup>568</sup>

Müridin tarîkat yolunu seçtikten sonra bir şeyhe bağlanması onun ikinci doğumu olarak kabul edilmektedir.<sup>569</sup> Müridin birinci doğumu biyolojik olarak annesinden doğması, ikinci doğumu bir şeyhe bağlanmasıdır. Üçüncü doğumu ise, şeyhinin inâyetiyle mânevî mertebeleri kat ederek sonunda fenâ'fillah'a ulaşmasıdır.

Meşâyîha gerektir tabi erler

Sülûke giriben tevbe ederler<sup>570</sup>

Tarîkat yoluna girmeye karar veren ve seyr ü sülûk yoluna adım atan müridin yapması gereken diğer bir iş, tevbe etmektir. Sâlih Baba bu beyitlerinde meşâyîhe intisâb etmiş olan erlerin<sup>571</sup> tarîkat yoluna girmeden önce tevbe ettiklerine dikkat çekerek; bu yola girmeye kararlı olan her müridin işin başında mutlak surette tevbe etmesi gerektiğini düşüncesindedir. Zîrâ insan her ne kadar günahsız olduğunu zannetse bile bilmeden bir kusur işlemiş olabilir ve günahkâr ağızla yapılan dualar

---

<sup>567</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 283 (149/6).

<sup>568</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 55 (7/3).

<sup>569</sup> Uludağ, "Mürid", *TDVİA*, 2006, C. 32, s. 48.

<sup>570</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 298 (159/13).

<sup>571</sup> "Er: (*Ricâlullah*)". "Allah adamlarıdır. Bunlara gayb erleri veya gayb erenleri denir. Onlar Hak'tan başkasını bilmezler." Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 149, 400.

da makbul olmaz. Bu sebeple daha yolun başındayken tevbe edilmeli ve bu yolda temiz bir başlangıç yapılmalıdır.

Özün bir pîre teslim et müdâvim ol kapısında  
Meşâyhiden murâd şahım mürebbî kâmil olmaktır<sup>572</sup>

Tarîkat yolunda bir şeyhe bağlanan ve tevbe eden müridin bundan sonra yapması gereken şey ise, irâdesini şeyhine teslim etmesidir. “Mürid kendisini şeyhine teslim etmesi hususunda “gassal önündeki meyyit gibi olmalıdır.”<sup>573</sup> Sâlih Baba’ya göre mürid iradesini ve benliğini şeyhine teslim etmeli ve O’nun kapısında devamlı hizmette bulunmalıdır. Zîrâ mürşidler Allah (c.c.)’ın insanlara birer lûtfudurlar. Onlar hakîkatin aynasıdır ve müridler onlara bakarak kendi dertlerini tanırlar. Zîrâ aynası olmayan kişi kendisinde bulunan eksiklikleri görebilme yeteneğine sahip değildir. Ayna bakıldığında nasıl ki herşeyi karşıya olduğu gibi aksettiriyorsa mürşid de müridine o şekilde yansıtır. Ayrıca mürşid tasavvuf alanda yetişmiştir ve müridi de yetiştirme kabiliyetine sahiptir. Aynı zamanda da mürşid, müridin mürebbisidir. “Mürid şeyhinin bir parçası olup aralarında baba-oğul ilişkisi gibi bir ilişki vardır. Şeyh oğlunu terbiye eder gibi müridini terbiye eder. Şeyh, müridi üzerinde babanın evlâdı gibi tasarruf hakkına sahiptir.”<sup>574</sup> Yani mürşid, müridin rûhunun mürebbisidir. Bu açılardan mürid her şeyiyle ona güvenmeli ve teslim olmalıdır.

Olup kâim seherlerde çalış zikre devam eyle  
Zikirden bil garaz her bir murâda nâil olmaktır<sup>575</sup>

Mürid, tarîkat yolunda şeyhinin kendisine verdiği görevleri düzenli bir şekilde uygulamaya riâyet etmelidir. “Müridin sabah namazlarından sonraki amelleri Kur’an okumak, tesbih, hamd-ü senâ gibi zikirler, Allah (c.c.)’ın ve nimetlerinin, iyilik ve

<sup>572</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 119 (49/4).

<sup>573</sup> Necmeddîn-i Dâye, *Tasavvuf Yolu- Mirsâdü'l-İbâd*, Çev. Halil Baltacı, M.Ü. İFAV. Y., 1. Bsk., Mart 2013, İstanbul, s.213.

<sup>574</sup> Uludağ, “Mürid”, s. 48.

<sup>575</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 119 (49/6).

ihşânının üzerinde tefekkür etmektir.”<sup>576</sup> Sâlih Baba’ya göre mürid, seher vaktinde uyumamalı, ayakta durmalı, namaz kılmalı ve virdlerine devam etmelidir. Zîrâ zikir bütün ibadetlerin özüdür ve en büyüğüdür. Nitekim Kur’an-ı Kerîm’de şöyle buyrulmuştur: “*Sana vahyolunan kitabı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz insanı hayâsızlıktan ve münkerden alıkor. Allah’ı zikretmek ise elbette en büyüktür. Allah ne yaptığınızı bilir.*”<sup>577</sup> Zikir sayesinde muhakkak ki mürid, Hak’tan talep ettiği her türlü murâda nâil olacaktır.

Pîr-i Sâmi’ye var kardaş akıtsın gözlerin kan yaş  
Sana olmazsa Ol yoldaş olursun derbeder yâ Hû<sup>578</sup>

Mürid, bu yolda rehberi olmadan ilerleyemez ve tek başına yol almaya kalktığı anda ise derbeder olur. Zîrâ “Yetiştireni olmadan kendiliğinden yetişen ağacın yaprağı olur, ancak meyve vermez. Mürid de böyledir. Tarîkatını (tarîkat esaslarını) nefes nefes alacağı bir üstâdı olmayan kimse hevâsının kuludur, kurtuluş yolunu bulamaz.”<sup>579</sup> Şâirimiz bu beyitlerinde müridlere, Pîr-i Sâmi’ye intisâb ederek vuslat yolunda kendilerine onu yoldaş edinmelerini salık vermekte; aksi halde yoldaş olmayan müridin bu yolda perişan ve derbeder olacağına ve kurtuluşa eremeyeceğine temas etmektedir. Nitekim Kuşeyrî de “Üstâdı olmayan mürid ebediyen felah bulamaz”<sup>580</sup> diyerek müridin seyr ü sülûk yolundaki makamları tek başına geçemeyeceğine ve mürşidi olmadan yol alamayacağına dikkat çekmiştir.

Marîz isen belâ bahrinde kalma  
Tabîb-i hâzık-ı Lokmana gel gel<sup>581</sup>

Salih Baba mürşidi bir hekime benzetmektedir. Zîrâ dert sâhibi olan müridin kendi derdine derman bulabilmesi mümkün değildir. Çünkü hasta insanın görüşünde de maraz vardır. Bu nedenle mutlaka işinin ehli mâhir bir doktora başvurmak

<sup>576</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 714.

<sup>577</sup> Ankebût Sûresi, 29/45. Ayet.

<sup>578</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 234 (121/5).

<sup>579</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 715.

<sup>580</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 483.

<sup>581</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 176 (91/2).

gerekmektedir. Bu doktor hiç şüphesiz hastalığın teşhisini ve buna uygun tedavisini de bilen gönül doktoru, yani mürşiddir. Sâlih Baba, bu beyitlerinde gönlünde hastalık bulunan müride, kendisini “belâ denizinde sıkıntılarla”<sup>582</sup> boğuşmaktan kurtaracak olan usta bir doktora, yani bir mürşide başvurmasını tavsiye etmektedir.

Vâris-i Ahmed olar can derdinin dermânıdır  
Her marîzin derdine göre verirler şerbeti<sup>583</sup>

Sûfi şâirimiz bu beyitlerinde mürşidlerin Peygamber vârisleri olduklarına telmihte bulunurken, aynı zamanda da onların gönüllerin düçâr olduğu nice dertlere derman olduklarından ve her hastalığa uygun tedaviyi de ustalıkla verdiklerinden bahsetmektedir. Her hastalığın teşhisi farklı olduğu gibi tedavisi de farklıdır. Meselâ başı ağrıyan birine öksürük şurubu fayda vermez. Tıpkı bunun gibi mürşid de, müridin maruz kaldığı hastalık her ne ise ona uygun tedaviyi uygulamak durumundadır. Ayrıca gönül hastalıklarının tedavisinde hastaya (müride) verilen ilacın (şerbetin) dozu da önemlidir. Mürşid müridlerin hastalıklarının şiddetini onların mizaçlarını ve özel durumlarını dikkate almadan bütün müritlere bir çeşit riyâzât uygularsa onların kalplerini tedavi etmek yerine, helâk eder ve öldürür. Mürşid, müridin hastalığını ve hastalığının şiddetini iyi tespit etmeli; yaşına, haline, mizâcına uygun ve bünyesinin kaldırabileceği tedaviyi ona uygulamalıdır.

*Sâlih Baba Divânı*’nda mürid-mürşid ilişkisinin detaylı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Sâlih Baba’nın şiirlerinde bulunan müridlerde bulunması gereken bazı hasletler ve mürşidlerine karşı görevleriyle ilgili dikkat çekici bazı tavsiyeleri maddeler hâlinde sıralamak istiyoruz.

1. Müridin kalbini meşgul eden ve kendisine hiçbir fayda vermeyen evlat sevgisi, şan ve şöhret gibi mefhumları kalbinden söküp atması ve çıkarması gerekmektedir. Zira bütün bunlar kalbi işgal eden ve kalbi perdeleyen şeylerdir.

---

<sup>582</sup> Hastalık da bir nevi belâ ve musibetlerdendir. Zîrâ tasavvufta kastedilen hastalık kibir, şehvet, gazab gibi müridin kalbindeki çeşitli mânevî hastalıklardır.

<sup>583</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Divânı*, s. 44 (1/12).



Kalb-i selîme ulaşmak isteyen mürid, bu perdeleri birer birer yırtarak açmak zorundadır. Bir beytinde şöyle der:

Nefi' vermez ıyâl evlâd bulun kalb-i selîm içre  
Aradan kend'özün mahv et bırak şöhret ile sâni<sup>584</sup>

2. Nakşibendî tarîkatının her merhalesinde gizlilik esastır ve müridler şeyhlerinden aldığı tarîkat bilgilerini kimseyle paylaşmamalıdır. Sırlarını yalnızca şeyhlerine açmalıdırlar.

Derûnun derdini her yerde açma  
Sabr eyle bu yolda olmagıl ilhâh  
Gizle esrârını meydâna saçma  
Her yerde açılıp olma sen şerrâh<sup>585</sup>

3. Sâlih Baba'ya göre mürid, zenginlerle fakirleri bir görmeli, kendini fakirlerden daha aşağı görmeli; fakirlere zenginlerden daha çok hürmet etmelidir.

Ganî ile fakîri bir tutar ol  
Fakîre dahi çok hürmet eder ol<sup>586</sup>

4. Sâlih Baba'ya göre seyr ü sülûk yolunda ilerleyen müride hızlı yol aldırان en önemli haslet, hiç şüphesiz bu yoldaki ihlâsıdır.

Sâlih'â bir kimseye yol aldırان ihlâsıdır  
Çektiğim bunca sitem bir dilberin sevdâsıdır<sup>587</sup>

5. Salih Baba'ya göre müridin murâdı Hakk'a kavuşmak olmalıdır. Bu, Allah (c.c.) tarafından vazifelendirilen ve Tûr Dağı'na ateş aramak için giden Hz. Mûsa'nın durumuna benzer.<sup>588</sup> Sâlih Baba'ya göre her mürid bir Mûsâ'dır. Çünkü her müridin

<sup>584</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 280 (147/3).

<sup>585</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 77 (21/1).

<sup>586</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 302 (162/11).

<sup>587</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 113 (45/8).

<sup>588</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Dipnot 17.

murâdı da tıpkı Mûsa gibi cemâlullahtır. Tarîkat sohbetinin yapıldığı yer Tûr Dağı, dergâhta yapılan sohbetler ve bunların şerh edilmesi ise Hakk'ın birer tecellîsidir..

Şârihin şerh ettiği gör bir tecellî Tûrudur

Kim bilir kim nice bin Tûr ile Mûsâ'sı geçer<sup>589</sup>

6. Seyr ü sülûk yolundaki müridi nice tehlikeler beklemektedir ve bu yolda çeşitli düşmanlar vardır. Şüphesiz müridin önüne çıkacak olan düşmanların en büyüğü nefistir. Müridin nefsinin tezkiye edebilmek için düşmanlarla savaşmayı bilen tecrübeli bir komutana yani bir mürşide teslim olması gerekmektedir. Sûfimize göre bu yolda zafer ancak nefsinin iradesine râm edenlerindir. Nefsi dizginledikten sonra artık endişe etmeye gerek yoktur. Zîrâ Sâlih Baba'yı her türlü tehlikelerden koruyup kollayan mürşidi Pîr-i Sâmi vardır ve tıpkı sürüsünü avcılardan koruyan yırtıcı bir aslan gibi, müridlerini nefis düşmanından gücü ve tecrübesiyle kurtarmaktadır.

Nefsim bana râm ol düşme teşvîşe

Hep fâsiddir bu kurduğun endişe

Sürüsün yedirmez kurt ile kuşa

Pîr-i Sâmi gibi arslanımız var<sup>590</sup>

7. Tarîkat yolundaki müridin bu yoldaki mertebeleri kolaylıkla kat edebilmesi için tasavvufî eğitimin gerektirdiği emâreleri uygulayabilecek derecede, bu alanda belirli ölçüde kâbiliyeti ve yatkınlığı olması gerekmektedir. Sâlih Baba tasavvufa istidâdı olmayan bir müridin, mürşidi kim olursa olsun fenâ'fillah'a ulaşabilmesinin mümkün olamayacağına dikkat çekerek, tarîkat yoluna hâdim olanların bu alanın gerektirdiği hasletleri sindirebilecek özellikteki insanlar olması gerektiğine işâret etmektedir.

Kâbiliyyet bizde olmazsa meşâyih neylesin

İster ise mürşidi olsun Muhammed Hazreti<sup>591</sup>

---

<sup>589</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 116 (47/15).

<sup>590</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 84 (28/5).

<sup>591</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 44 (1/18).

8. Sâlih Baba'ya göre, müridin kalbinde zerre miktarı kadar bile dünya malının değeri olmamalıdır. Zîrâ mürid için dinara ve paraya esir olması dünyanın aldaticılığından kaynaklanmaktadır. Ancak dünya malını gönlünden çıkararak ve yokluk meydanına giren müridler mercanın içindeki inciye ulaşabilirler.

Tâlib-i dînâr olup aldanma dünyâ mâlına  
Berri bahri (bî) nihâyet dürrü mercânı adem<sup>592</sup>

9. Mürid şeyhine karşı iddiacı olmamalıdır. Zîrâ seyr ü sülûk yolundaki müridin şeyhten faydalanmasının yolu, ona hiçbir surette muhalefet etmemesidir. Sâlih Baba'ya göre şeyhi onun için mercanın içindeki nâdide bir inci gibidir. Kendisi ise yükü boncuk olan değersiz bir kuldur. Bu sebeple mürid, tarîkatta kendisinden daha üstün ve bilgili olan şeyhi ile ters düşmekten kesinlikle kaçınmalı ve onun hiçbir sözüne kat'iyen itiraz etmemelidir. Bu itiraz lafzen de kalben de olmamalıdır.

Haddini bil müddeî gel etme her cân ile bahs  
Bârı boncuk olan etmez dürr ü mercân ile bahs<sup>593</sup>

10. Mürid, şeyhinden izâhı güç işler görürse Mûsâ ile Hızır kıssasını hatırlamalıdır. Önce Hızır'ın yaptıklarını çirkin bulan Mûsâ, işlerin iç yüzü açıklanınca onun ne kadar yerinde ve doğru iş yapmış olduğunu anlamıştı. Mürid de şeyhinden kendisine ters gelen işler gördüğünde bunlarda, kendisinin anlamadığı sebep ve hikmetlerin olduğunu bilmelidir.<sup>594</sup>

Âdemin ilmin dilersen mekteb-i irfâna gel  
Hızır ile hem-dem olagör Hazret-i Mûsâ gibi<sup>595</sup>

11. Müridi Hakk'a kavuşturacak en kısa yollardan biri de zikre devam etmektir.<sup>596</sup> Sâlih Baba'ya göre her nefes alış verişte Hakk'ı zikre devam etmek ve

<sup>592</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 201 (102/51).

<sup>593</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 71 (16/1).

<sup>594</sup> Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 135.

<sup>595</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 271 (142/9).

<sup>596</sup> Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 727.

kalbi bir an dahi boş bırakmamak gerekmektedir. Zirâ Hak ile meşgul olmayan kalbi bâtil işgal eder. Bu sebeple bâtila yer vermemek için kalpler dâimâ Allah (c.c.) zikriyle feyizlendirilmelidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de “*Kalpler ancak Allah'ı zikretmekle mutmain olur.*”<sup>597</sup> buyurulmuştur.

Ol müdâvim zikr-i Hakk'a dâimâ  
Boş bırakma kalbini hiç bir nefes<sup>598</sup>

12. Sâlih Baba'ya göre mürid, seyr ü sülûk yolunda kendisine ilim ehli dostlar edinerek onları her şeyden koruyup korumalıdır; kendisi ile onlar arasında tercih yapmak durumunda kaldığında, kendi nefesine karşı bile onları tercih etmelidir.

Gör n'eyledi Muhyiddîn'i boğazlanıp aktı kanı  
Dosta fedâ kıldı cânı hiç bozmadı ikrârını<sup>599</sup>

13. Müridin vazifelerinden biri de cahillerden uzak durmaktır. Sâlih Baba bu dizelerinde doğru sohbetin şartının edeb olduğuna vurgu yapmıştır. Buradaki sohbet, hiç şüphesiz tasavvuf sohbetidir. Mürid bu yolda, tarîkat bilgisine sahip olmayan kimselerle sohbet etmemeli, kendisini mutasavvıf sanan cahil kimselerle de mükâleme etmekten uzak durmalıdır.

Doğru olursa muhabbet şart-edeb sâkit olur  
Zâyi etme senden ister belki bir vakit olur  
Câhil ile sohbet etme işleri sahte olur<sup>600</sup>

14. Mürid edebli olmalıdır. Edeb ehli olanlar ulaşmak istediği yere kolaylıkla yaklaşabilirler. Bunun için de mürid, bir an önce tamamı edepten ibâret olan tasavvuf yoluna koyulup bir tarîkata girmeli ve asla bu kâfileden ayrılmamalıdır.

Hem ehl-i edeb ol ki mukarreb olasun sen  
Kâfileden ayrılma bu kervân ele girmez<sup>601</sup>

<sup>597</sup> Ra'd Sûresi, 13/28. Ayet.

<sup>598</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 132 (58/6).

<sup>599</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 277 (145/5).

<sup>600</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 112 (45/5).

15. Sâlih Baba'ya göre mürid, âlemde Allah (c.c.)'tan başkasını düşünmemeli onun Hak'tan uzaklaşmasına vesile olan halk ile münâsebetlerini kesmelidir. Sâlih Baba halk arasında dilsiz gibi susmakta, ancak zarûret miktarınca konuşmaktadır. Çünkü halk ile münasebet de kalbi perdeleyen unsurlardan biridir. Sâlih Baba'ya göre mürid, yalnızca Hak ile meşgul olmalıdır. Bu sebeple mürid yalnızca kendisiyle Hak sohbeti yapan pîriyle sohbet etmeli, Hak hakkında fazlaca konuşmalıdır.

Bu halk içre eğer lâl ise dilim

Pîrimin bâğçesinde bülbülem ben<sup>602</sup>

16. Nakşibendî tarîkatına mensup müridlerin yukarıda saydığımız vasıflara sahip olmalarının dışında, onları diğer tarîkatlara mensup müridlerden üstün kılan birtakım hasletler daha vardır. Sâlih Baba, *Dîvân*'ında kendisini ve mensubu olduğu Nakşibendiyye tarîkatına mensup diğer müridleri bir çalgı aleti olan “ney”e benzeterek, kurdukları zikir halkalarında, kudret elinde çalınan bir çalgı gibi Hak ne isterse öyle ses verdiklerinden bahsetmiştir.<sup>603</sup> Ona göre müridlerin gıdası, Allah (c.c.) aşkı ve sevdasıdır, tarîkatlarının ana merkezlerinde ise muhabbet vardır. Müridlerin virdleri<sup>604</sup> “İsm-i Celâl” zikridir ve bu zikir sayesinde kalpleri sürekli diri ve taze kalmaktadır. Ayrıca onlar hâfî zikri benimsemekte ve Kur'ân'ın sırlarına vâkîf olmaktadır.

---

<sup>601</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 125 (54/4).

<sup>602</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 217 (109/10).

<sup>603</sup> “Ney ile insan-ı kâmil arasında bir ilişki vardır. Zîrâ ney aslî vatanı olan ney tarlasında kamışlıktan ayrılmıştır. Kuru olan ney, üflendikçe ve nefes buldukça feryad eder. İnsan-ı kâmil de, ana vatanı olan elest meclisinden yani ruhlar âleminde, gurbet diyârı olan dünyaya, anâsır âlemine düşmüştür. Bu sebeple de o meclisi hatırladıkça feryad edip inlemektedir. Neyin nağmeleri gökleri inletmekte ve ilâhî sırları ifşâ edip durmaktadır.” Ahmet Faruk Çelik, “Sürûrî'nin Hâfîz Dîvânı Şerhinin İncelenmesi”, *Selçuk Üniv. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 1998, s. 45; Gölpınarlı, *Mevlevî Âdab ve Erkânı*, İstanbul, 1963, s. 34; H.Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, İstanbul, 2001, s. 277.

<sup>604</sup> “*Vird*: Tasavvuf lisanında müritlere vazife olarak verilen, lafzî, sayı, zamanı, adap ve erkânı belli özel zikirlerle “vird” denir. Vird, kalbin tasfiyesi, kalp aynasının kir ve pasından arındırılarak ilâhî tecellilere mazhar olabilecek bir safvete kavuşması için çekilir. Çoğu Kur'an-ı Kerim ve Hadislere dayanır. ‘Virdi olmayanın vâridi olmaz atasözü, virdle meşgul olmayanın kalbine ilâhî feyz gelmeyeceğini anlatır.’ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 527.

Dâireyiz hem kudümüz cismimiz neydir bizim  
Aşk u sevdâdır gıdamız bağrımız meydır bizim  
Virdimiz ism-i Celâl'dir kalbimiz "Hay"dır bizim  
Zikrimiz ihfâ-durur esrâr-ı Kur'ân bizdedir<sup>605</sup>

## II.17. Derviş

Derviş, Farsça bir kelime olup, kelime anlamı olarak “muhtaç, yoksul, dilenci” anlamlarına gelmektedir.<sup>606</sup> Tasavvufî anlamda ise, “fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren ve kendisini Allah (c.c.)’a veren, bir şeyhin biâtı ve terbiyesi altında bulunan kişi” demektir.<sup>607</sup>

Evvelâ bir pîre teslim olmayan derviş midir  
Eşiğinde baş koyup cân vermeyen derviş midir<sup>608</sup>

Sâlih Baba bu beyitlerde dervişliğin ilk şartının bir pîre teslim olmak ve Onun terbiyesi altında bulunmak olduğunu belirterek bu yolda kendi varlığından dâhi vazgeçerek sabah akşam şeyhinin dergâhının “eşiğinde”<sup>609</sup> bulunması gerektiğinden bahsetmektedir. “Derviş kapı eşiği mânâsına da gelir. Dervişin kapı eşiği gibi başkalarından gelen ezâlara tahammüllü olması gerekir. Bundan dolayı dervişler, herkesin ayak basıp ezdiği kapı eşiğine basmazlar; tekkeye veya türbeye girerken eşiğe saygı göstermek maksadıyla onu öper, sonradan üzerine basmadan atlayıp içeri girerler.”<sup>610</sup>

<sup>605</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 118 (48/11,12).

<sup>606</sup> Tahsin Yazıcı, “Derviş”, *TDVİA*, C. 9, 1994 , s. 188.

<sup>607</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 124,125.

<sup>608</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 100 (38/1).

<sup>609</sup> “*Eşik*”: “Tasavvufta alçak gönüllülüğün, tevâzunun, mahviyetin ve dervişliğin sembolü olarak kabul edilen eşik, zâhirden bâtına, mecazdan hakîkate ve dergâhtaki mürşide geçişi sağlayan önemli bir unsur olarak görülür. Bundan dolayı eşiğe tasavvufta kudsîyet verilmiştir.” Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 1977, s. 121-122; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 178.

“Ayrıca amel ve ibadetlere de *eşik* adı verilmiştir.” Nurettin Bayburtluğil, “Fahreddin Irâkî Istılahât-ı Ehl-i Tasavvuf”, *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* , S.3, İstanbul, s. 350.

<sup>610</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014., s. 124.

Gelin dergâha dervişler  
Kılalım zevk ü cümbüşler  
Hudâ'nındır cemii işler  
Bu meydân-ı muhabbettir  
Şefimiz Muhammed'dir.<sup>611</sup>

Müellifimiz bu dizelerde dervişleri dergâha çağırılmaktadır. Dergâh sohbet yeridir ve tasavvufun özünde de sohbet vardır. Çünkü müridler müridlerini sohbet aracılığıyla irşâd ederler. Dervişler, dergâha Allah (c.c.) için her işlerini bırakıp gelirler ve dergâhta Allah (c.c.) aşkını gönüllere derceden coşkulu konuşmalar yapılırlar. Esâsen insanları derviş eden de tarîkat sohbetidir. Sâlih Baba, Pîr-i Sâmi'nin dergâhını muhabbet meydanı olarak nitelendirmektedir.<sup>612</sup>

Anın dervîşleri kalmaz gaflette  
Çoklarını irşâd eyler sohbette<sup>613</sup>

Sâlih Baba yine başka bir gazelinde irşâd yöntemlerinden biri olan tarîkat sohbetinin, dervişleri gafletten kurtaran ve hakîkate ulaştıran bir vâsıta olduğuna dikkat çekmektedir.

Çok sâlikler ana olmuştur bende  
Kimi Hindistan'da kimi Yemen'de  
Belh ü Buhârâ'da hem Semerkand'de  
Gezer dervîşleri Pîr-i Tâgî'nin<sup>614</sup>

Dervişlerin bir özelliği de gezgin olmalarıdır. Bütün tasavvufî eserlerde seyahat etme ve sefere çıkmanın önemi üzerinde durulmuştur. Sefere çıkmanın amacı; çile

---

<sup>611</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 92 (33/2).

<sup>612</sup> Zirâ O, başka bir gazelinde muhabbetten kasdın ne olduğunu şu şekilde dillendirmiştir:

“Muhabbetten murâd ancak Muhammed hâsıl olmaktır  
Muhammed'den murâd şahım visale vâsıl olmaktır.” Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*  
(49/1)

Sâlih Baba'ya göre muhabbetin hedefinde Allah'a kavuşmak vardır ve bu ancak tasavvuf sohbeti vesilesiyle mümkün olabilmektedir.

<sup>613</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 167 (85/3).

<sup>614</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 160 (80/3).

çekmek, nefsi zorluklara alıştıırıp eğitmek, bilgili ve iyi hal sahibi kişilerle görüşüp kendilerinden faydalanmak, Allah (c.c.)'ın büyüklüğünü gösteren değişik şeyler görüp ibret almaktır. Nitekim dervişlik maddî âlemden ruhî âleme doğru yapılan mânevî bir seferden ibarettir.<sup>615</sup> Esâsen maddî yolculuğun asıl amacı mânevî yolculuğa erişebilmektir. Sâlih Baba da *Dîvân*'ında Pîr-i Tâği'ye çok sayıda sâlikin köle olduğundan ve bunların da o dönemin ilim merkezleri olan Hindistan, Yemen, Buhara ve Semerkand gibi yerlere seyahat ettiklerinden bahsetmiştir.

Vatanımdan oldum cüdâ  
Görün beni aşk n'eyledi  
Yaktı bizi aşk-ı Hudâ  
Görün beni aşk n'eyledi  
Âhiri dervîş eyledi<sup>616</sup>

Sâlih Baba, kendisinin nasıl dervîş olduğuna da açıklık getirmiştir. O ana vatanı olan elest bezminden ayrılarak gurbet diyarı olan ânâsır âlemine gelmiştir. Onun asıl amacı; ana vatanına, yani ruhlar âlemine geri dönmektir. Ancak, ilahî aşk insanı yakar ve insanı sonunda kendi varlığından dahi soyup üryan bırakır ve geriye kalpten başka cisme dair hiçbir şey kalmaz. O kalpte de yalnızca Allah (c.c.) aşkı kalır ve bu aşk onu sonunda dervîşlik makamına eriştirir. Zirâ dervîş vasfına sahip olanlar, Hakk'a karşı varlık iddiasından hatta kendi varlıklarından dâhi vazgeçerek hakîkate ulaşırlar. Ayrıca Sâlih Baba'nın bu beyitlerinde de Yûnûs etkisi görünmektedir. Zirâ Yûnûs Emre'nin aşağıdaki beyitleri bu tespitimizi doğrular niteliktedir:

Ben yürürem yana yana ışk boyadı beni kana  
Ne âkilem ne dîvâne gel gör beni ışk n'eyledi<sup>617</sup>  
Ben yürürem ilden ile dost sorarım dilden dile  
Gurbetde hâlüm kim bile gel gör beni ışk n'eyledi<sup>618</sup>

---

<sup>615</sup> Yazıcı, "Dervîş", s. 189.

<sup>616</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 273 (143/1).

<sup>617</sup> Tatcı, *Yûnûs Emre Dîvânı II*, Milli Eğitim Bak. Y., İstanbul, 1997, s. 506 (404/2).

<sup>618</sup> Tatcı, *Yûnûs Emre Dîvânı II*, Milli Eğitim Bak. Y., İstanbul, 1997, s. 506 (404/3).



Varını yağmaya verip *İbrahim Edhem* gibi  
Arayıp Hızr-ı zamânı bulmayan *dervîş* midir<sup>619</sup>

Sûfi şâirimiz insanların dünyaya dervişlik için geldiğini düşünmekle birlikte insanın dünyaya niçin geldiğini de sorgulaması gerektiği düşüncesindedir. Sâlih Baba bu gazelinde malını mülkünü terk edip tasavvuf yolunu seçen İbrahim Ethem' e telmihte bulunarak onun şahsında aslında bütün insanlığa seslenmektedir. “Hâkikî dervîş, bir hırka bir lokma ile yetinir, kendi kendine yeterlidir, miskinliğiyle övünür. İbrahim Edhem gibi el emeğiyle, alın teriyle geçinir, gönlü zengin, eli açıktır. Zengin bile olsa servet gönlünde değil elindedir.”<sup>620</sup> Sâlih Baba'ya göre dervişlik İbrahim Edhem gibi bütün varını yoğunu terk ederek zühd yolunu seçmek ve Hakk'ı arayıp bulmaktır.

Mâsivânın illetinden soyunup abdâl olup  
Cân verip ölmezden evvel ölmeyen *dervîş* midir<sup>621</sup>

Sâlih Baba'ya göre dervîş olmanın şartlarından biri de “Ölmeden önce ölmektir.” Bu ise ancak şu şekilde olur: İnsan önce dünya sevgisinden arınmalıdır. Yani kalbini işgal eden mal, mülk, evlat gibi şeyleri yok etmeli, kalp mâsivâ hastalığından temizlenmeli ve orada Allah (c.c.)'tan başka hiçbir şey bırakmamalıdır. İşte insan kalbinden dünya kirlerini söküp atınca kendi varlığından da soyunur ve geriye sadece Allah (c.c.) kalır.

İmtihân-ı yârdır cevri ile sitem  
Müsâvîdir bizde hem medh ile zem  
Şiddet-i berzahdan bizlere ne gam  
Pîr-i Tâğî gibi sultânımız var<sup>622</sup>

<sup>619</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 100 (38/9).

<sup>620</sup> Yazıcı, “Dervîş”, aynı yer.

<sup>621</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 100 (38/5).

<sup>622</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 84 (28/4).

Sûfi şâirimize göre dervişler insanları sıkıntı ve eleme sevk eden durumlardan dâhî mânevî lezzet almayı bilirlirler. Zîrâ bu gibi imtihanlar (illet, zillet, gillet) sevgiliden geldiği için onlara gam vermez. Onlar için bir şeyi övmek de yermek de aynıdır.

Dervîşler post giyinür  
Nâsa çirkin görünür  
Herkes ana yerinür  
Ben dervîş olamadım  
Hakkı da bulamadım<sup>623</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında dervişlerin giyim kuşam tarzlarına da değinmiştir. “Dervişler genellikle kılık kıyafetlerine önem vermezler. Onların üstleri başları toz ve toprak içinde, elbiseleri kirli, saç ve sakalları bakımsızdır. İç yüzlerinin iyi olması için dış yüzlerinin çirkin görünmesi gerektiğine inanırlar. Bu görünümleri halkın tepkisini çeker ancak onlar bu görünümü gerçek kişiliklerini gizlemenin aracı olarak görürler.”<sup>624</sup> Sâlih Baba yukarıdaki dizelerde dervişlerin post giydiğini ve halkın onların bu kıyafetlerinden şikâyetçi olduğunu dile getirmiştir. “Onlar dış görünüşlerinden dolayı halk tarafından kınanırlar ancak onlar melâmet-meşreptirler. Bu özellikleri sayesinde kınayanın eleştirisinden korkmazlar. Melâmîlik dervişler için bir yaşama biçimi, tarz, üslup ve meşreptir. “*Kınayanın kınamasından korkmazlar*”<sup>625</sup> âyet-i kerimesi Melâmîlere ilham kaynağı olmuştur.”<sup>626</sup>

Dervişlik aynı zamanda da çok zor bir yoldur. Zîrâ bu yolda çeşitli meşakkatler vardır. Çile hırkasını giyen derviş zorluklara dayanmak zorundadır. Sâlih Baba da “Ben dervîş olamadım, Hakk'ı da bulamadım” redifli şiirinde bu hususu dile getirmiştir.

<sup>623</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 204 (103/4).

<sup>624</sup> Yazıcı, “Dervîş”, aynı yer.

<sup>625</sup> Mâide Sûresi 5/54.

<sup>626</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s. 327.

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında dervişlerin genel özelliklerine de değinmiştir:

Sâlih Baba'ya göre derviş, Hakk'ı arayıp da bulamadığı, ona ulaşamadığı için bıkkın ve kederli bir şekilde, avâre avâre gezmektedir. Derviş ancak, şerî'at bahçesine girip orada mârifet meyvelerine ulaşır ondan sonra da hakikat güllerini görür ve hakikat nûrlarının azâmetinden ve fevkalâdeliğinden dili tutulur. O öyle bir hakikattir ki, orada Cemâlullah'ı seyre dalar ve aşkın kadehinden bir yudum içip sarhoş olur. Derviş sırtına post giyinir. Bunu yapmaktaki amacı, halkın arasında kıyafetiyle kendisini gizlemektir. Zîrâ dervişlikte gizlilik esastır. O, hâlini ve ahvâlini yalnızca mürşidine arz eden, doğru sözlü ve yumuşak huylu bir Hak aşığıdır. Onun dilinde nûr vardır, temiz tabiatlıdır ve tabiatı toprak gibidir. Âlemde Allah (c.c.)'ın tecellîlerini görebilmek için sürekli seyahat eder, var olan her şeye Hakk'ın gözüyle bakar ve her bir eşyâda Allah (c.c.)'ın sıfatlarını görür. O, idrâk sahibidir ve Allah (c.c.)'la arasındaki perdelerden uzaktır. Derviş şerefli ve ihsân sahibidir. O'nun kalbi dâima Allah (c.c.) aşkıyla yanıp tutuşmaktadır. Derviş bazen öyle bir noktaya gelir ki; Allah (c.c.) aşkı onun içini kaynatır, yakar, kavurur; derviş artık yerinde duramaz hale gelir. Bunun üzerine mürşid inâyetiyle, dervişin gönlünde yanan o ilahî ateşin üstüne denizin dalgası gibi serin sular serper ki bu dervîşi çoşturur. Derviş ilahî yardıma mazhâr olur, Allah (c.c.) onun canını ve dilini yüceltmıştır. O dünya tasasından da kurtulmuştur. Zîrâ dervişin asıl sevdası Hakk'a ulaşmaktır; o dâima Hak ile konuşur ve onun kalbi de selâmete ulaşmıştır. Derviş dâima, Allah (c.c.)'ın hükmüne boyun eğer ve hakikata varabilmek için pîrinin dergâhına devamlı gider."<sup>627</sup>

*Sâlih Baba Dîvânı*'nda ana teması derviş ve dervişlik olan beş farklı gazel vardır.<sup>628</sup> Bu gazelerde Sâlih Baba, kendi dervişliğinin gelişim seyrine ışık tutmakla birlikte aynı zamanda da kendi şahsında bütün tasavvuf ehlinin dervişlik yolundaki gelişim serüvenine de ışık tutmaktadır. *Divân*'daki gazeller de bahsi geçen bu gelişim serüvenine uygun olarak tematik bir şekilde sıralanmıştır.

<sup>627</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 137, 204-206.

<sup>628</sup> Bu gazeller için bkz. Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. (100-101), 137, (204-206), 218, (273-274).

Sâlih'em sıdk ile bende olmuşam sultânıma  
Ağlayarak bu kapıda gülmeyen dervîş midir<sup>629</sup>

Sâlih Baba, *Dîvân*'ında öncelikle, dervîşlik sıfatına nâil olmayı isteyen kimsede bulunması gerekli olan vasıflara dikkat çekmiştir. Şâirimiz bu beyitlerinde kendisinin dervîşlik sıfatına tâlibli bir kul olarak, samimiyetle pîrine köle olduğunu dillendirirken aynı zamanda da dergâha ağlayarak gelen dervîşlerin mutlaka onun kapısında güldüklerinden; tıpkı anne şefkatinin ağlayan çocuğu güldürmesi gibi, pîrlerin de müridlerini neşelendirdiklerinden bahsetmektedir. Zîrâ dert, müridi ağlatmakta; dermân ise güldürmektedir.<sup>630</sup> Muhakkak ki, müridlerin dertlerinin şifâsı, mürşidlerin kapısındadır ve müridler yalnızca bu kapıda gülmektedirler. Mürşidler kendilerine sığınan ve dervîşliğe tâlib olan müridlerini şefkat ve ilgileriyle kucaklamakta ve onların dervîşlik yolunda ellerinden tutmaktadırlar.

Sâlih bulmuştur Mevlâ'sın kazanmıştır çok ihlâsın  
Râzıyam bir kerre desin pîrim bana deli dervîş<sup>631</sup>

Dervîşlikle alakalı ikinci gazelinde ise Sâlih Baba, kendisinin dervîşlik sıfatına sahip olma isteğinden bahsetmiş ve pîrinin ona dervîşlik makâmını bahşetmesini kendisinden şifâen dilemiştir. Hakk'a kavuşma arzusunda olan Sâlih Baba, bu beyitlerinde aradığı Mevlâ'sını sonunda bulduğunu; bunun sonucunda da ihlâslı bir kul haline geldiğini belirtmiş ve pîrinin kendisini dervîşlik makâmına lâayık görmesini dilemiştir. Esâsen Sâlih Baba dervîşliğe o denli isteklidir ki, pîri ona bir kez bile "Deli Dervîş" diye hitapta bulunsa dâhi böyle sıradan bir hitap bile onun için bir sevinç kaynağı olmaya yetecektir.

---

<sup>629</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 101 (38/12).

<sup>630</sup> Nitekim Sâlih Baba bir gazelinde şöyle buyurmuştur:

"Cihanda Mürşid-i Rabbani Ol'dur  
Der'i âsilerin dârü'l-emânı" Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 47 (2/24).

"Kamu derdlilerin dermanı Ol'dur  
Bu asrın hem O'dur kutb-ı zamanı" Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 47 (2/25).

<sup>631</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 137 (61/8).

Sâlih gibi dervişler  
Hayvân-sıfât kalmışlar  
Himmet alan almışlar  
Ben derviş olamadım  
Hakkı da bulamadım<sup>632</sup>

Sâlih Baba üçüncü manzûmesinde kendisinin dervişlik makâmına erişemediğinden bahsederek, aynı zamanda da dervişliğe erememe sebeplerini açıklamıştır. Şâirimiz bu beyitlerinde, kendisinin pîrinin sohbetinden himmet ve feyz alamadığından, bu sebeple hala hayvan sûretinde kaldığından, derviş olamadığından dolayı da fenâ'fillah'a erişemediğinden yakınmaktadır. Buna mukâbil, pîrinin sohbetinden himmet alanların ise derviş olduğundan bahsetmektedir. Zîrâ dervişler ancak pîrlerinin inâyetleri ve himmetleriyle vuslata erişebilirler. Çünkü bu, bir zuhûrât işidir.

Ne şehriyem ne kendiyem gürûh-ı dil-pesendiyem  
Tarîk-i Nakşibendiyem men ez-seyyâr-ı dervîşân<sup>633</sup>

Sâlih Baba dördüncü manzûmesinde çok istediği dervişlik makamına sonunda ulaşmış ve yukarıdaki beyitlerinde kendisini açıkça derviş olarak nitelendirmiştir. Sâlih Baba bu dizelerde kendisinin ne olduğu hakkında bir neticeye ulaşmakta zorlanmıştır. Zîrâ o, ilâhî aşkın hakîkatine ulaştıktan sonra aşk kendisini ihâta etmiştir. Böylece ne yediğinden, ne içtiğinden, ne nerede olduğundan ne de kim olduğundan bîhaber hale gelmiştir. Bu sebeple, kendisinin ne şehirli, ne köylü olduğunu, yalnızca makbul gönüllü bir cemaate (Nakşibendiyye tarîkatına) mensup bir derviş olduğunu açıklamakla iktifâ edebilmiştir.

---

<sup>632</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 206 (103/15).

<sup>633</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 218 (110/4).

Bir Sâlih-i mestâneym  
Ne uslu ne dîvâneym  
Bilmem beni ben yâ neyem  
Görün beni aşk n'eyledi  
Âhiri dervîş eyledi<sup>634</sup>

Sâlih Baba beşinci manzûmesinde dervîşlik makamına ulaştıktan sonra, bu makamı nasıl elde ettiğinin keyfiyyetini de açıklamıştır. Sâlih Baba bu dizelerde kendisini Hak hayranı bir Sâlih olarak tanıttıktan sonra, dûçar olduğu ilâhî aşk ateşinin kendisini mum gibi eritip şekillendirerek sonunda dervîş haline getirdiğinden bahsetmiştir. Sâlih Baba'nın yukarıdaki beyitlerinde de Yûnûs tesiri bulunmaktadır. Aşağıdaki dizeler ile Sâlih Baba'nın yukarıda ziktettiğimiz beyitleri arasında kâfiye açısından benzerlikler bulunmaktadır:

Ben yûnus-ı bî-çâreyem başdan ayağa yareyem  
Dost ilinde âvâreyem gel gör beni ışk n'eyledi<sup>635</sup>

---

<sup>634</sup> Kuyumcu, *Sâlih Baba Dîvânı*, s. 274 (143/10).

<sup>635</sup> Tatcı, *Yûnûs Emre Dîvânı II*, Milli Eğitim Bak. Y., İstanbul, 1997, s. 506 (404/9).

## SONUÇ

Anadolu XIX. y.y'da modern dünyanın değişen düşünce sistemiyle birlikte bir medeniyet değişimine uğramış, bu değişim ve gelişmeler pek çok kültürel değerimiz gibi Dîvân şiirini de olumsuz etkilemiştir. Bununla beraber tekke şiirimizin bir şekilde kendini yeniden üreten bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tasavvuf ise, insanı ilk yaratılışının safiyetine dönüştürerek, onu hedeflediği insan tipi olan insan-ı kâmil mertebesine erıştirmeye çalışan bir yoldur. Kâmil olma yolundaki insanın ise ilk olarak ârifin marifetinin sırlarına vâkıf olabilmesi gerekmektedir. Zirâ âriflik mertebesinin sonunda cemâlullah vardır.

Çalışmaya konu olan Sâlih Baba, sıradan bir şâir değildir. O, pîrinin himmetiyle bir anda vâridât ile dolarak irticalen şiir söylemeye başlamış bir mutasavvıftır. Şiirlerinin meydana gelmesi bir zuhûrât işidir. Araştırmanın giriş bölümünde Sâlih Baba'nın hayatında önemli yer işgâl eden tarikat Nakşibendiye tarikatının Hâlidîye kolu, tarikat silsilesindeki zâtlar ve mürşidi Pîr-i Sâmi hakkında bilgiler verilmiştir. Sâlih Baba'nın vefatından sonra etkisi Dîvânı aracılığıyla günümüzde de devam etmektedir.

Araştırmanın birinci bölümünde Sâlih Baba'nın hayatı, tasavvufî ve edebî kişiliği ve Dîvânı incelenmiş; ilerleyen sayfalarda ise edebî ve tasavvufî açıdan etkilendiği şahsiyetlerden kısaca mbahsedilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise Sâlih Baba'nın günümüze ulaşan tek eseri olan Sâlih Baba Dîvânı'ndaki bazı tasavvufî kavramlardan hareketle, O'nun tasavvufî düşüncesine açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Sâlih Baba, hem aruz hem de hece veznini mahâretle kullanarak eski şiirimizi temsil eden şâirler arasındadır. Tasavvufî kişiliği, bir Nakşî-Hâlidî şeyhi olan Muhammed Sâmi Erzincânî'nin mânevi ikliminde teşekkül etmiştir. Bütün Dîvân boyunca ona olan sevgi ve minneti dile getirilmiştir. Hâlidî silsileye olan bağlılığına rağmen, Sâlih Baba'nın şiirlerinde aşk, cezbe, vecd ve coşku ön plandadır. Bunda hiç şüphesiz o günün dergâhlarında şiirleri okunan ve ezberlenen Yûnus Emre, Seyyid

Nesîmî, Fuzûlî, Niyâzî-i Mısırî, Kuddûsî Baba ve diğerk mutasavvıf şâirlerin tesîri olmalıdır. Zaten Sâlih Baba'nın inceleme fırsatı bulduğumuz şiirlerinde bu tesîr açık bir şekilde görölmektedir. Onun şiirlerinde Allah (c.c.) sevgisi, Hz. Muhammed (a.s) muhabbeti, insana hürmet, mürşid-i kâmiller ve evliyânın yüceltilmesi, kulun üzerine düşen görevlerini yerine getirme konusunda uyarılar vb. konular öne çıkmaktadır. Sâlih Baba Dîvanı'nda genişçe yer tutan konu ise mürşid-mürid ilişkisidir.

Sâlih Baba'nın tasavvuf anlayışı Ehl-i Sünnet görüşleri çerçevesinde oluşmuştur. Yeri geldiğinde göstermeye çalıştığımız gibi görüşleri Kuşeyrî, İmam Gazzâlî, Ebu Hafs Ömer Sühreverdî, İmam Rabbânî ve Hâlid-i Bağdâdî gibi büyük mutasavvıfların tasavvuf anlayışına uygundur. Ancak, bununla beraber onun geçmişten aldığı mirası da değerlendirdiği; bu anlamda bazı Hurûfî özellikler barındıran beyitler yazmaktan uzak durmadığı, vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd anlayışını şiirlerinde yeri geldikçe terennüm ettiğini görebilmekteyiz. Sâlih Baba'nın şiirlerinde öne çıkan tevhid, fenâ-bekâ, havf-recâ, firâk-vuslat, aşk-vecd-cezbe, mürid-mürşid vb. kavramlardan başka tasavvufun önemli ıstılahlarının dile getirildiğini söyleyebiliriz.

Vefatının üzerinden yüzyıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, Sâlih Baba'nın şiirlerinin yeterince değerlendirilip tanıtılmadığını düşünmekteyiz. Ümmî bir zât olmasına rağmen, mürşidi Pîr-i Sâmi'nin manevî menbaından beslenerek terennüm ettiği şiirleri derinlemesine tahlil edilmeli, tasavvufî dünyası aydınlatılmalı ve sonraki nesillere lâıykıyla tanıtılmalıdır. Biz bu vesileyle, yaptığımız bu çalışmanın buna küçük bir katkı sağlamasını temenni ederiz. Aydınlık yarınlar ancak kökü derinlerde olan geçmişten beslenerek inşâ edilebilir.



## KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ, *Keşfü'l Hafâ*, tsh. Ahmed Kalaş, C. I-II, Haleb, b.t.y.
- AKSU Hüsamettin, "Hurûfilik", *TDVİA*, C.18, s.18, 409, İstanbul, 1998.
- ALBAYRAK Nurettin, "Dede Paşa", *TDVİA*, C.9, İstanbul, 1994.
- \_\_\_\_\_, "Erzincanlı Tasavvuf Şâiri Tüfekçizâde Sâlih Baba",  
*Mengüceli Kültür ve Araştırma Dergisi*, Y.2., S.14, Aralık, 1980, s. 37-39.
- ALGAR Hamid, "Hâcegan", *TDVİA*, C.14, s.431, İstanbul, 1996.
- \_\_\_\_\_, "Hâlid el- Bağdâdî", *TDVİA*, C.15, s.283-284, İstanbul, 1997.
- \_\_\_\_\_, "Nakşibendiyye", *TDVİA*, C.32, s.335-338, İstanbul, 2006.
- APAK İlhan vd., "Abdurahman Tâgî (Tâhî)", *Evliyâlar Ansiklopedisi*, C. 1, İhlas Holding Y., İstanbul, 1992, s. 239.
- ARPAGUŞ Sâfi, "Pîr", *TDVİA*, C.34, s.272-273, İstanbul, 2007.
- ATAK Yahya vd., *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Editör: A. Ali Vural, C.9, Sebat Y., Çağaloğlu/İstanbul, b.t.y., s.214-220.
- ATEŞ Süleyman, "Cüneyd-i Bağdâdî", *TDVİA*, C.8, s.120, İstanbul, 1993.
- \_\_\_\_\_, *İslam Tasavvufu*, İstanbul, 2004.
- \_\_\_\_\_, "Kutub", *TDVİA*, C.26, s.498, Ankara, 2002.
- AYAN Hüseyin, *Nesîmî Dîvânı*, Ankara, 1990.
- AYDIN Mehmet S., "İnsan-ı Kâmil", *TDVİA*, C.22, s.331, İstanbul, 2000.
- AYVAZ Berk, *Sâlih Baba Dîvânı*, İstanbul, 2015.
- BALTACI Halil, *Âşıklar Sultanı Aynü'l-Kudât el- Hemedânî'nin Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul, 2016.
- \_\_\_\_\_, "Erzincan'da Ârif-i Ümmî İki Şâir: Leblebici Baba ve Tüfekçizâde Sâlih Baba Şiirlerinde Tasavvufî Düşünce", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, C.1, s.867-868, 28 Eylül- 1 Ekim 2016.

- \_\_\_\_\_, *Necmeddîn Dâye Râzî- Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul, 2011.
- \_\_\_\_\_, *Temhidât Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, İstanbul, 2015, s.53.
- BAYBURTLUGİL Nurettin, “Fahredden Irâkî Istılahât-ı Ehl-i Tasavvuf”, *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, S.3, İstanbul.
- BİLGİN A. Azmi, “Tekke Edebiyatı”, *TDVİA*, C.40, s.381, İstanbul, 2011.
- CEBECİOĞLU Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2005.
- \_\_\_\_\_, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 2014.
- CEYLAN Ömür, *Tasavvuf Şiir Şerhleri*, İstanbul, 2000.
- ÇELEBİOĞLU Âmil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998.
- ÇELİK Ahmet Faruk, *Sürûrî'nin Hâfiz Divânı Şerhinin İncelenmesi*, Selçuk Üniv. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.45, Konya, 1998.
- ÇIKMAN Zeki vd., “Sıbgatullah Arvâsî”, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, Editör: Enver Ören, C.18, b.t.y., s.212-216, İstanbul.
- \_\_\_\_\_, “Tâhâ-i Hakkârî”, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, Editör: Enver Ören, C. 18, İhlas Matbaacılık, İstanbul, b.t.y, s. 246- 247.
- DÂYE Necmeddîn-i, *Tasavvuf Yolu-Mirsâdü'l-İbâd*, Çev. Halil Baltacı, M.Ü. İFAV. Y., 1. Bsk., Mart 2013, İstanbul.
- DEMİRCİ Mehmet, “Hakikat-i Muhammediyye”, *TDVİA*, C.15, s.180, İstanbul, 1997.
- \_\_\_\_\_, “Vahdet-i Vücûd”, *TDVİA*, C.42, s.431,434, İstanbul, 2012.
- DOĞAN Ahmet, *Sâlih Baba (Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Şiirleri)*, Ankara, 2002.
- \_\_\_\_\_, “Sâlih Baba”, *TDVİA*, C.36, s.37, İstanbul, 2009.
- el- CÎLÎ, Kutbüddîn Abdülkerîm b. İbrâhîm b. Abdilkerîm el-Cîlî (ö. 832/1428); *el-İnsânü'l-kâmil*, Kahire 1326.

- el KAŞÂNÎ Abdurrezzâk, *Letâifü'l-A'lâm fi İşârâti Ehli'l-İlhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul, 2004.
- EMRE M. Efdal, *Niyâzî-ı Mısri Dîvânı ve Şerhi (Tanrı Erinin Sırları)*, İstanbul, 2014.
- \_\_\_\_\_, *Yûnus Emre Dîvânı ve Şerhi (Tanrı'nın Nefesi)*, İstanbul, 2013.
- ERAYDIN Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 2014.
- ERDOĞAN Abdülkerim, *Erzincanlı Sâlih Baba, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi, Gönül Sultanları Buluşması*, Eskişehir, 2014, s.441.
- ERDOĞAN Kenan, *Niyâzi-i Mısri Dîvânı*, Ankara, Şubat 2019.
- GAZZÂLÎ İmam, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, haz. Mehmet Yavuz Şeker, İzmir, 2015.
- GÖLPINARLI Abdülbâkî, *Mevlevî Âdab ve Erkânı*, İstanbul, 1963.
- \_\_\_\_\_, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 1977.
- \_\_\_\_\_, *100 soruda tasavvuf*, Gerçek Y., 1. Bsk., İstanbul, Ekim 1969.
- İZ Mahir, *Tasavvuf*, İstanbul, 1997.
- KAHRİMAN Ayhan, *Nesimi Divanı'nda Tasavvufî Öğelerin Değerlendirilmesi*, Ankara Üniv. S.B.E., Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s.23-27.
- KARA Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 2014.
- KARTAL Alparslan, "Tüfekçizâde Sâlih Baba (1846-1906) ve Dîvânında Ayet ve Hadislere Yaptığı Atıflar", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, C.1, 28 Eylül-1 Ekim 2016.
- KASIMOĞLU Mustafa, "Bağdat'tan Doğan Güneş Mevlâna Halid Ziyaeddin Bağdâdî", *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl:22, Sayı: 86, Ekim, Kasım, Aralık, İstanbul, 2009.

- KAVAK Abdülcabbar, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, Atatürk Üniversitesi S. B. E., Doktora tezi, Erzurum, 2013, s.23-25.
- KILIÇ Mahmud Erol, *Sûfî ve Şiir (Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası)*, İstanbul, 2014.
- \_\_\_\_\_, *Şeyh-i Ekber (İbn Arabî Düşüncesine Giriş)*, İstanbul, 2015.
- \_\_\_\_\_, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1995.
- \_\_\_\_\_, *Tasavvufa Giriş*, İstanbul, 2015.
- KOMİSYON, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Editör: Zafer Erginli, Kalem Yay, İstanbul, Ağustos, 2006, s. 1119.
- KURNAZ Cemal, "Gönül", *TDVİA*, C.14, s.150-152, İstanbul, 1996.
- KUŞEYRÎ Abdülkerim, *Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2014.
- KUYUMCU Fehmi, *Erzincanlı Tüfekçizâde Sâlih Baba Dîvânı (Râbita-ı Nakşî Hayâlî)*, Ankara, 1979.
- \_\_\_\_\_, *Kuddûsî Dîvânı*, Ankara, 1982.
- \_\_\_\_\_, *Sâlih Baba Dîvânı*, İstanbul, 1996.
- KÜBRA Necmüddin-i, *Usûlu Aşere , Risâle İle'l- Hâim Fevâihu'l – Cemâl (Tasavvufî Hayat)*, haz. Mustafa Kara, İstanbul, 1980.
- LEVEND Ağâh Sırrı, *Dîvân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul, 1984.
- MEMİŞ Abdurrahman, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri* , Ankara, 2014.
- MUHTAR Cemâl, "Hurûfî Türk Şâirleri", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, S.4, İstanbul, 1986.
- ONAN Necmeddin Halil, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Antolojisi*, İstanbul, 1998.

- ONAY Ahmet Talat, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz Ankara, 2013.
- ÖNGÖREN Reşat, “Şeyh”, *TDVİA*, C.39, s.50-52, İstanbul, 2010.
- \_\_\_\_\_ , “Tasavvuf”, *TDVİA*, C. 40, İstanbul, 2011, s.126.
- ÖZKÖSE Kadir, “Mevlânâ Düşüncesinde Firkat ve Vuslat”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.14, Ankara, 2005.
- SERRÂC Ebû Nasr, *el- Lüma İslam Tasavvufu*, haz. H. Kamil Yılmaz, s.349, İstanbul, 1996.
- ŞAHİN Tahir Erdoğan, *Erzincan Tarihi*, C. 2, Erzincan, 1987.
- ŞARÂNÎ, Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısırî (ö. 973/1565); *Tabâkâtü'l Kübrâ*, Kahire 1993.
- ŞİMŞEK Selami, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2017.
- TAN Zeki, “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkâri”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, İğdır, 2013.
- TATCI Mustafa, *Yûnus Emre Dîvânı II*, C. 2., İstanbul, 1997.
- TOP H. Hüseyin, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, İstanbul, 2001.
- TOSUN Necdet, *Bahâeddîn Nakşbend (Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı)*, İstanbul, 2015.
- \_\_\_\_\_ , “Sır”, *TDVİA*, C.37.
- TUYGUN Ünal, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, İstanbul, 2004.
- \_\_\_\_\_ , *Muhammed Sâmi-i Erzincanî Hayatı ve Sohbetleri*, İstanbul, 1997.
- \_\_\_\_\_ , *Pîri Sâmi Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri*, Erzincan, 1997.
- TÜRER Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1995.
- ULUDAĞ Süleyman, “ Anadolu'da Hâlidîlik”, *TDVİA*, C.15, s.298-299,
- \_\_\_\_\_ , “Ârif”, *TDVİA*, C.3, s.362, İstanbul, 1991.
- \_\_\_\_\_ , “Aşk”, *TDVİA*, C.4, s.11-13, İstanbul, 1991.

\_\_\_\_\_, “İslam Kültüründe Hz. Muhammed”, *TDVİA*, C.30, s.449, İstanbul, 2005.

\_\_\_\_\_, “Kalb”, *TDVİA*, C.24, s.231, İstanbul, 2001.

\_\_\_\_\_, “Kuddûsî Ahmed Efendi”, *TDVİA*, C.26, s.315-316, Ankara, 2002.

\_\_\_\_\_, “Muhammed”, *TDVİA*, C.30, s.449, İstanbul, 2005.

\_\_\_\_\_, “Mürid”, *TDVİA*, C.32, s.48, İstanbul, 2006.

\_\_\_\_\_, “Nefis”, *TDVİA*, C.32, s.527-528, İstanbul, 2006.

\_\_\_\_\_, “Ruh”, *TDVİA*, C.35, s.192, İstanbul, 2008.

\_\_\_\_\_, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1996.

\_\_\_\_\_, “Tevhid”, *TDVİA*, C. 41, s.22, İstanbul, 2012.

ÜSTÜNER Kaplan, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz( 14. Ve 15.yy. Dîvânlarına Göre)*, Ankara, 2014.

YAZICI Tahsin, “Derviş”, *TDVİA*, C.9, s.188-189, İstanbul, 1994.

YILMAZ H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 2010.

YÜCER Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul, 2004.

### İnternet Siteleri

<https://www.erzincani.com/home.htm>

<http://www.gonullersultani.net/abdurrahim-reyhan-hazretlerinin-kendi-dilinden-hayati.html>

<http://www.gonullersultani.net/tasavvufi-eserler/pîri-Sâmî-hazretleri/529-kirtiloglu-dergahi-1884-pîri-Sâmî-hazretleri.html>.

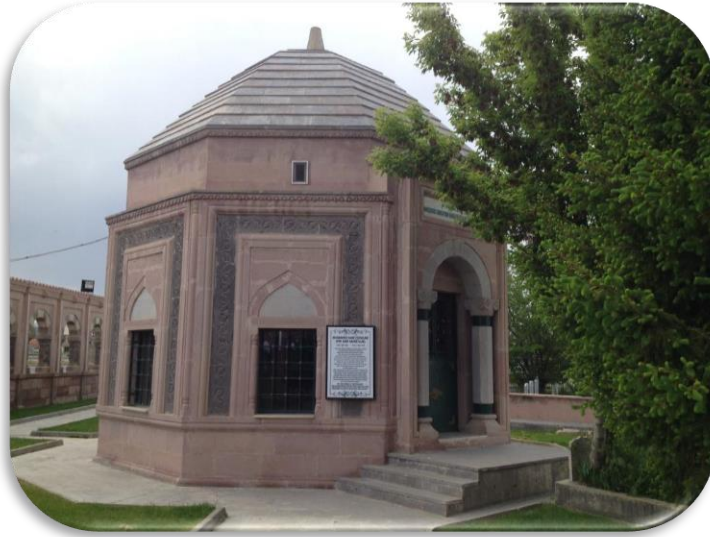
<http://www.zamandayolculuk.com/html-1/tasavvuf.htm>

## EKLER

**EK-1.** Şeyh Muhammed Sâmi (k.s.) türbesi giriş kapısı, türbesi ve türbenin kitâbesi ve Pîr-i Sâmi Türbe Camii, Erzincan,2019.



Şeyh Muhammed Sâmi (k.s.) türbesi giriş kapısı



Şeyh Muhammed Sâmi (k.s.) türbesi

**MUHAMMED SAMÎ ERZİNCÂNÎ**  
**(PİRİ SAMÎ HAZRETLERİ)**

HİCRİ: 1264-1330 MİLADİ: 1847-1912

Erzincan'ın Selüke (Yeşilçay) Köyünde doğdu. Babası Kırtızâde İbrahim efendi'dir. İlk derslerini Muhammed Vehbi Hayât Hazretleri'nin halifesi Hâce Mustafa Fehmi Edendi' den almıştır.

Daha sonra İstanbul'a giderek Fatih Medresesi'nde ilim tahsil etti. İcâzet alarak müderris oldu. Erzurum'un Hınıs İlçesinde muallimlik yaparken 1882 yılında resmi görevinden ayrılmış, Nörşin (Güroymak)e gidip Abdurrahman-i Tâği Hazretleri'nden nakşi dersi almıştır. 1883 yılında bugün türbesinin bulunduğu yerde Kırtıloğlu tekkesini kurdu.

1897 yılında kendisine bağlı 90 müridiyle önce İstanbul'da Sultan Abdülhamid Han'ın sarayında 2 gün misafiri olarak kalıp görüştü. Sultan Abdülhamid Han'ın takdim ettiği hediyeleri kabul buyurmadılar. Müteâkiben Hacca gittiler. Hac dönüşünden sonra Erzincan'da irşâd görevine devam edip binlerce talebe yetiştirdi. Büyük hizmetlerde bulundu. 1912 yılında bekâ alemine göçtü...

**Adı, altın silsileye şu beyitlerle geçti:**  
**"Muhammed Sâmîyyi Gavvâs-ı bahri aşk-ına her dem**  
**Reşadetkânı bol himmet şu de ezher cihet mâ-mür."**

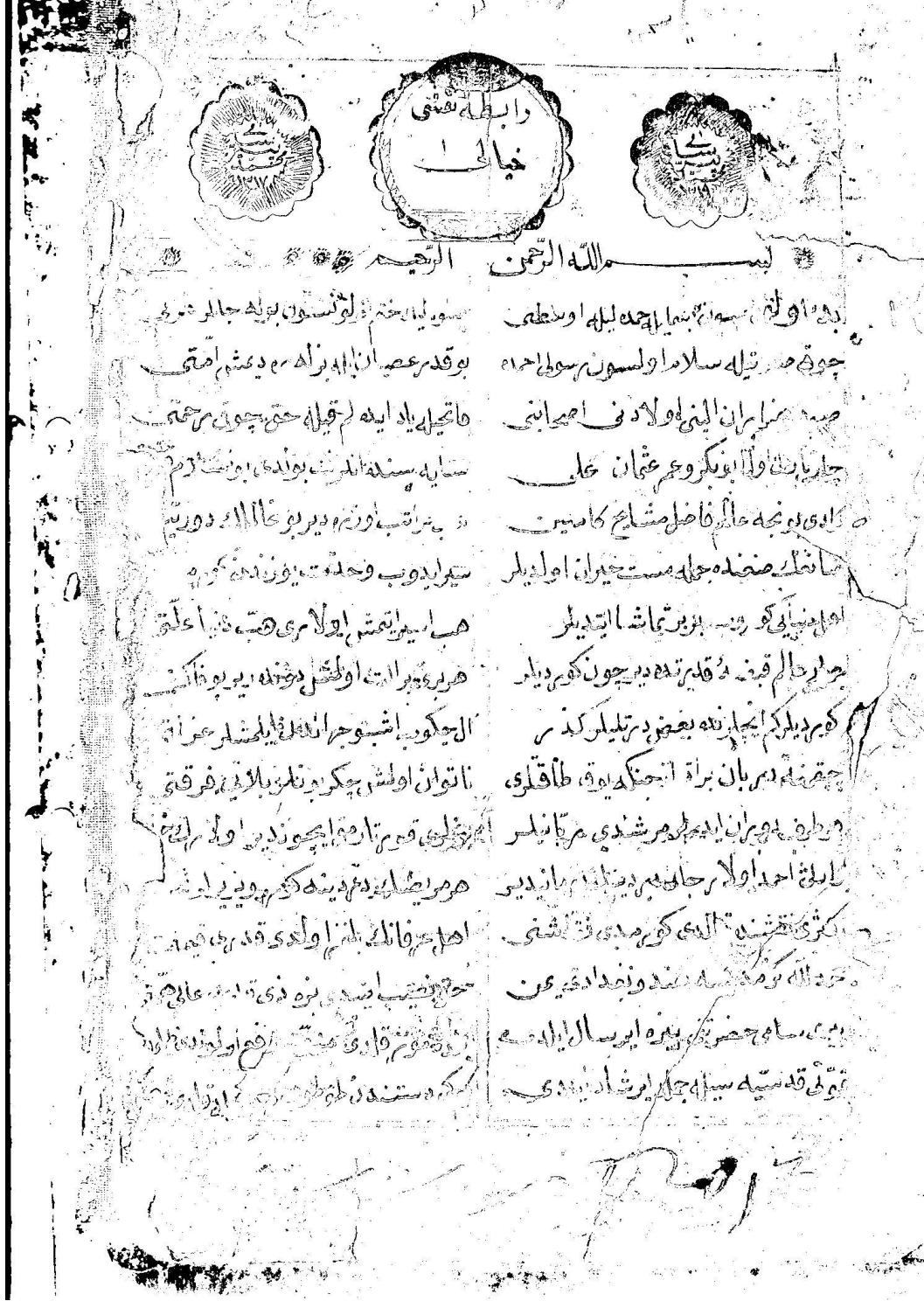
Şeyh Muhammed Sâmî (k.s.) türbesinin kitâbesi





Pîr-i Sâmi (k.s.) Türbe Camii

EK-2. Sâlih Baba Dîvânî'nin, Orhan Aktepe'nin yayımlanmamış kitabında bulunan yazma nüshâsının ilk ve son sayfalarının kopyaları



Sâlih Baba Dîvânî'nin yazma nüshâsının ilk sayfası

فرقی جان ایله بزى سندن  
 یو نماز دی جیرانده بریموزی  
 ره شاد تاله خبریاتی لوندی نامی  
 حقیقت شهر بنان هم رهبری دیو  
 الجوردی بزوره انی حیا حق  
 محبتله درونی پوصفا دیو  
 دعالده سویندیو جمله موزی  
 سعادت اهلی قبل ایله مقرب  
 حبیبک احمده خاصی اومت ایله  
 عزیز اسمعک ایله ماکرم  
 قصوریم محشر اهلیه طوره  
 باغشاله جمله اهل عصا نیر  
 غریبوی حمت ایت بابی عطاردن

میکوشی رافقی ایله بزى سندن  
 کج خالقمز اولماسه رافقی  
 بریموز مر نشیدیموز بیخی سامی  
 بو عمرک خفریدیموز سره رید  
 خدا برشاده کوندردی بودانی  
 حقیقته وکیلی مصطفی دیو  
 حبیبک احمده باغشاله بزى  
 محبت اخوانیموزی جمله یارب  
 بزى ذم ایلینی رحمت ایله  
 دپلوم سندن ای خلاق عالیه  
 پوی سامی باو کندن ایزمه  
 جمعی موئمنینی موئمنانیر  
 ایزولما لی یارب رضاد

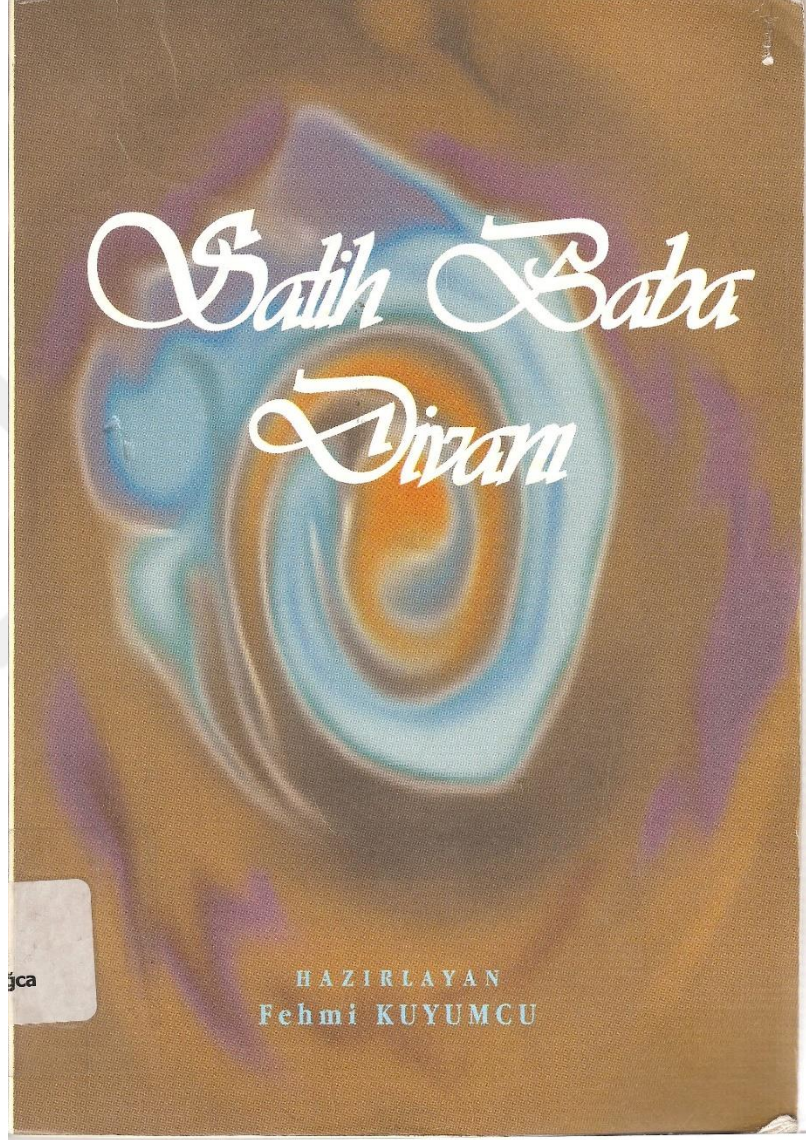
که قمشو اولادو موسا کلیمه  
 عذابی داریندن اولسون آزاد  
 شفاعت ایلسون اکا محمد

ایریش سون او قیان قلبی سلیمه  
 ده خنی هم دکلیانلر اولادو شاد  
 اگر بر فاتحه ایلرسه لکمت

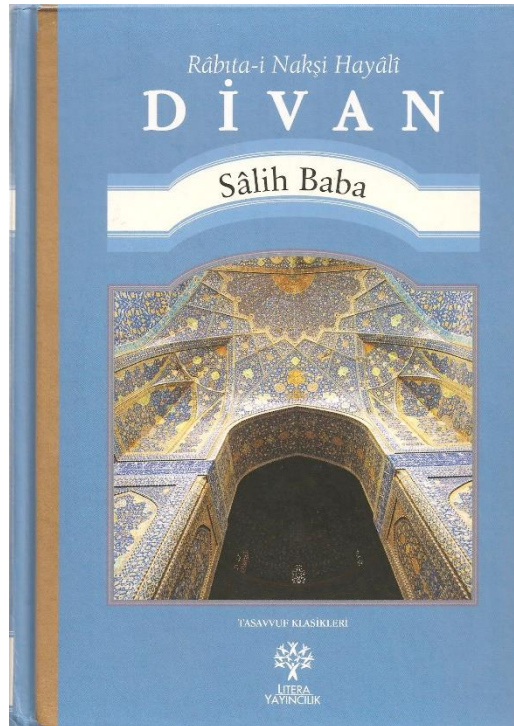
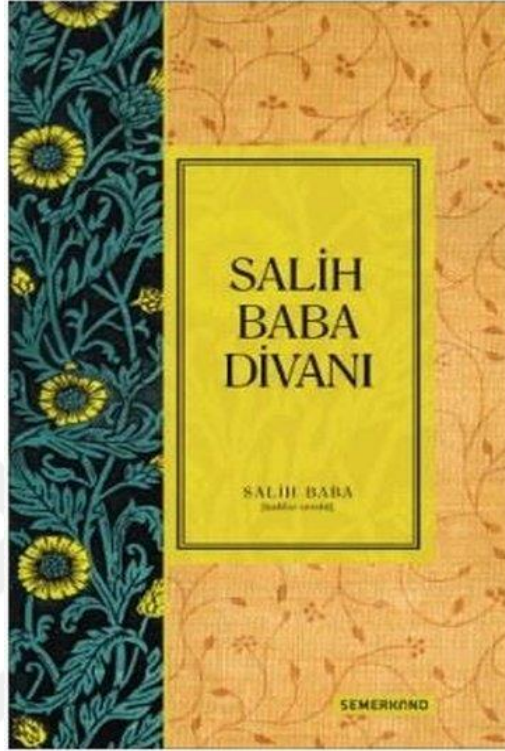


Sâlih Baba Dîvânı'nın yazma nüshâsının son sayfası

**EK-3.** Sâlih Baba Dîvânı'nın Fehmi Kuyumcu tarafından 1979 yılında Gaye Matbaası tarafından basılan kitabın kapak resmi



**EK-4.** Sâlih Baba Dîvânı'nın 2015 yılında Semerkand ve Litera yayınevleri tarafından basılan kitaplarının kapak resimleri.



EK-5. Sâlih Baba'nın kabr-i şerîfi ve kabrin kitâbesi, Erzincan, 2019.



Sâlih Baba'nın kabr-i şerifi



## TÜFEKÇİZADE SALİH BABA

D.TARİHİ HİCRİ: 1263 Ö.TARİHİ HİCRİ: 1324 - D.TARİHİ MİLADİ: 1846 Ö.TARİHİ MİLADİ: 1907

Erzincanda doğdu. Tüfekçihil ailesinden Mustafa isminde imamlık yapan bir zatın oğludur. Annesi Âtike Hanımdır. Salih Baba Tüfekçi ustalığı yapan, babası Mustafa Efendi ve amcası Halim Efendinin yanlarında çalışarak tüfekçi ustası olmuştur. İki kere evlenmiş olup ilk hanımından Osman ile Fehmi ikinci hanımından da Dursun isimli çocukları olmuştur. Okur-yazar olan Salih Baba; Nakşî Şeyhi olan Kırtıoğlu ŞEYH MUHAMMED SAMİ hazretlerine tahminen 1890'lı yıllarda intisap etmiştir. Sohbetlere devam eden Salih, içine kapanık, utangaç, çekingen mahcup bir şekilde sohbet dinleyenlerin en arka taraflarında oturan, söze kaşmayan gizlenen kendi halinde sessiz, gölge misali garip bir derviş... Dergahtaüstadların gazellerinin kasidelerinin okunduğu bir gün ihvanlardan Aktar İbrahim Ağa söz alarak Piri Sami Hazretlerine hitaben derki, Efendim bizim kolun büyüklerinden birileri de yazsaydıda bizde onları dile getirseydik kendi kasidelerimizi söyleseydik. Bu sözler üzerine Piri Sami Hazretleri ihvanlara şöyle buyurur. Evlatıdırım bu bir himmet ve zuhurat işidir, bu şiirleri bizim Salih'te söyler ve arka tarafta oturan Salih ustayı işaret ederek şöyle Salih der. Bu emir üzerine söylemeye başlayan Salih, yine o anda "Fena" ya kavuşur. Şeyhinin yeter Salih buyurmasına mütakiben Salih susar. Söylemesi kesilir. Vehbi hâl ve ilimle söylemiş olduğu bu şiirleri yazılarak, "SALİH BABA DİVANI" isimli bu muhteşem eser ortaya çıkar. Salih Baba kasidelerini söylemeye başladığında 54 yaşlarında olduğunu yine kendi şiirlerinden öğreniyoruz.

Ömrüm "nun" u geçti "câna" dayandı  
Arz- halim âli-şâne dayandı  
Eşk-i çeşimbahriâne dayandı  
Bilmezem-ki varıp kaşmadımı

Şeyhi Muhammed Sami Hz. nin söyle emriyle söylemeye başlayan Salih bütün şiirlerinde şeyhine atif yaparak söyletendir şeyhi olduğunu teyit eder. DİVAN 165 şiirden oluşur.

Bir beyitinde;

**Söyleyen Salih'tir amma söyleten Sami-durur, Bulmak istersen birader böyle bir sultan ara.**  
Bir diğer beyitinde;

**Salihem Şeyhim Muhammed Sami'dir benim, İstemem bundan ziyade devletiyle rifati.**  
H.1324-1325 yılında Erzincanda vefat eden Salih Baba Kırtıoğlu tekkesi civarında Akmezariğa defnedildi. Yapılan araştırmalar sonucunda defnedildiği yerin, şu anda kabrinin yapıldığı bu alan olduğu kuvvetle muhtemeldir. Vefatından kısa süre sonra oğlu Dursun ile sağır ve dilsiz olan diğer oğlu Osman vefat ettiler. Evlatlarının devamından kimsesi yoktu. Neslinden Ahmet Cemil Tüfekçi Paşa ile Abdurrahman Tüfekçi bilinmektedir.

Sen mey-i angüriden sanma bizleri  
Bir mukallidşâir-i destâne sanma bizleri  
İliet ile zillet ile nâsamenfûr olmuşuz  
Biz habarat ehliyiz efsâne sanma bizleri  
Ten yuvasında oturup dil sarâyın gözleriz  
Biz hakikat ehliyiz bigane sanma bizleri

Dört anâsırdan müğekkel bir saraya konmuşuz  
Mülk-i hüsnün koluyuz şâhâne sanma bizleri  
Sani'ni sun'un görüp bir temâşâ eyleriz  
Olmuşuz abdâl-i Hak divâne sanma bizleri  
Varis-i hatmü'n nübüvvet Pir-i Sâmî Hazreti  
Sâyesinde Sâlih'emnâdâne sanma bizleri



Sâlih Baba'nın kabri-şerifinin kitâbesi.

**EK-6. Sâlih Baba Dîvânı'nın tasavvufî muhtevâ indeksi<sup>636</sup>**

**Takvâ** (84/1)

**Atâ** (37/1); (139/14)

**Fazl** (1/5)

**Hilm** (57/5)

**Vefâ** (15/6); (24/6); (37/10); (42/7); (46/2); (62/6); (86/4); (145/12); (148/6); (149/2)

**Kanâat** (28/2)

**Emâneti gözetmek** (24/4)

**Tevbe** (111/9), (159/13)

**Zühd** (84/1, 3); (127/4); (142/12); (147/7)

**Rızâ** (49/2); (65/3); (140/15); (145/6); (133/17); (162/33)

**Şükür (Şükr)** (33/4); (98/9)

**Sabır** (49/2); (101/1-6)

**Tevâzu** (158/26)

**Zikr (Zikir)** (49/6)

**Fakr** (78/3); (88/1); (98/5); (125/9); (147/2)

**Pîr** (1/ 15,19); (2/1, 23, 27); (3/11); (4/19); (5/ 9,12); (6/10); (8/1, 2, 8, 9); (9/7, 10); (10/7, 9); (12/5); (13/1, 4, 6,13); (14/36); (15/3); (16/6); (17/3); (18/11); (20/6);(21/3); (22/8); ( 23/8, 9); (24/1, 9); (25/10); (26/7); (27/8, 9);(28/ 2,4, 5, 10); (30/11); (31/8); (33/1); (34/5); (36/8, 10); (37/1-10); (38/1, 10); (40/1, 13); (41/12); (42/6); (43/5, 7); (44/ 7,11); (45/7); (46/7); (47/17); (48/9, 14, 15, 16); (49/4, 7); (50/6); (51/6, 7); (52/6); (53/4); (54/11); (55/1-9); (56/9, 11, 12, 14); (57/8, 9); (58/4, 10, 11); (59/5); (60/9); (61/6-8); (62/9); ( 63/3, 6-8); (64/3, 5, 6); (65/1, 2, 8, 12, 15); (66/6, 7); (67/4); (68/7); (69/11, 12); (70/9); (71/7); (72/5); (73/8); (74/8, 10); (75/8); (76/9, 10); (77/12); (78/7); ( 79/7); (80/1-7); (82/6); (83/7); (84/4, 5); (85/1-6); (86/1-9, 11-13); (87/10, 11); (90/7); (91/11, 12); (92/1-8); (93/4);

<sup>636</sup> İndeks bölümünü oluştururken Sâlih Baba Dîvânı'nın Fehmi Kuyumcu tarafından neşredilen 1979 yılında Gaye Matbaası tarafından yayınlanan baskısını kullandık. Tasavvufî terimlerin yanında bulunan ilk rakamlar tasavvufî terimin bulunduğu şiirin numarasını belirtirken; ikinci rakamlar ise bu terimlerin isimlerinin geçtiği beyit veya bent numaralarını belirtmektedir.



(95/1, 5); (96/1, 13); (98/10); (99/1-6); (101/7); (102/67); (103/6); (104/8); (105/7, 43, 45,48); (106/11, 12); (107/18, 19, 21); (108/5); (109/7, 10); (110/9, 11, 12); (111/2, 11); (112/15); (115/6); (117/1, 14); (118/1-12); (119/10); (120/4, 7); (121/5); (122/4); (123/8, 9); (124/7); (125/16); (126/9, 14); (127/2, 7); (128/3, 6); (130/14); (131/4); (133/2); (134/8, 10); (135/9); (136/8); (137/6, 8, 10, 12, 13); (140/30, 31); (141/1, 5); (142/1, 15); (144/5); (145/11, 12, 14, 16); (146/8); (147/6, 7); (149/7); (151/9, 11); (153/9, 10); (154/7, 15); (155/5); (157/6); (158/40); (159/4); (162/1, 12, 13, 20, 23, 31).

**Şeyh** (1/19); (3/1, 12); (4/18); (8/9); (9/8); (14/35); (16/7); (22/8); (23/1-9), (26/6,7); (27/8); (29/3); (32/8); (33/7); (35/7); (36/8); (38/11); (41/14); (43/8,9); (45/8), (49/7,8); (54/12); (55/6,9); (56/8); (65/3,16); (72/10); (73/8); (79/7); (85/5); (87/7), (93/8); (94/1-8); (95/5); (96/4); (99/2); (100/11); (105/42, 46); (112/9, 15); (118/7, 9, 11); (126/14); (127/6); (128/6); (133/15,29); (134/8); (137/10,11); (143/9); (146/10); (149/6); (154/15); (158/40); (159/9); (162/23).

**Mürşid** (1/11,18); (2/24); (3/10); (4/18); (7/13); (10/6); (14/30,33); (19/4); (41/12); (44/2,10); (75/3); (76/8); (82/6); (86/13); (103/11,13); (107/18); (117/9,12); (133/21); (140/28); (149/6); (154/10); (162/23).

**Şerî'at** (14/1-36); (22/3); (44/10); (45/2); (61/2); (69/4); (86/5); (117/5, 9, 12); (138/6).

**Tarîkat** (1/17).

**Hakîkat** (1/17); (2/22); (3/10); (7/12); (11/2); (14/14-22, 24, 25, 28, 33, 34); (23/5, 6); (27/6); (30/2, 4, 11); (31/1); (32/9); (33/10); (41/6); (42/6); (43/1); (44/5, 11); (45/3); (47/7); (48/2, 14); (49/5); (54/7); (61/2); (75/3); (78/6); (82/3, 6); (84/5); (86/5); (87/8); (91/10); (93/9); (96/9); (97/2); (100/1); (103/13); (104/6); (105/13, 18); (107/21); (113/1-7); (115/1); (116/1-6); (117/3); (118/1); (120/2); (124/1); (125/8); (127/7); (128/1, 4); (132/8); (133/13, 28); (135/9); (137/8); (138/6, 7); (140/3, 26, 29); (145/1); (146/4); (149/7); (150/3); (151/10); (153/5); (154/2, 15); (157/3); (158/32, 36); (159/4, 9); (162/2, 8, 9, 16, 24, 26).

**Mârifet** (16/4); (45/2); (61/2); (102/25); (142/14).

**Nefs** (2/10, 11, 20); (3/5); (5/13); (6/9); (8/1, 4); (10/2); (12/1); (14/31); (16/3, 5); (18/4, 5); (19/1, 4); (20/2); (24/2); (26/4); (28/5, 8); (30/3, 11); (43/9); (44/8); (47/9); (54/3); (55/8); (56/3, 5, 9); (57/5); (58/8, 10); (60/6); (63/3, 5); (65/5, 8); (67/5); (77/11); (79/8); (89/4); (90/3); (91/9); (102/49, 50); (105/4, 41); (107/6); (111/1); (112/4); (114/10); (116/1, 6); (117/11); (119/8, 11); (121/4); (112/2, 6); (128/3); (129/9); (130/3); (135/2); (137/1); (140/24); (147/4); (149/2, 5); (154/16); (158/2, 37); (159/6, 8, 17, 18); (162/5).

**Akıl** (25/3); (67/2); (79/1); (105/22); (109/1); (125/14); (154/8).

**Uzlet (Halvet)** (1/9).

**Semâ** (25/6); (41/10); (45/1); (56/11); (79/5); (80/6); (102/8, 26, 46); (105/17); (117/13); (128/5); (132/7); (133/25); (153/4).

**Tâlib** (77/15)

**Derviş** (33/2); (38/1-12); (40/4); (61/1-8); (80/3); (85/3); (90/2); (103/1-15); (110/1-12); (116/4); (143/1-6).

**Miskin** (31/6); (43/2); (133/17); (139/18).

**Âşık** (2/27); (12/3); (17/3); (30/6, 9); (32/4); (33/1); (36/2); (40/7); (46/4); (54/8); (55/1); (57/6); (59/1-5); (65/4); (66/3, 5); (71/4); (85/1-6); (90/3); (93/2); (97/1); (100/10, 12); (102/30, 57); (105/47); (107/7); (113/7); (114/7); (122/1-5); (125/12, 16); (127/2, 4, 6); (132/7); (133/8); (134/3); (138/6); (139/5); (140/15, 18); (145/4, 7); (148/4, 6); (151/3, 4, 6); (152/4, 6); (154/5, 7); (160/2, 3).

**Zâhid** (4/16); (41/5); (61/4); (77/3); (142/12).

**Sohbet** (5/1); (26/2); (27/8); (28/6, 11); (44/7); (45/5); (46/7); (48/1); (64/4); (65/12); (68/7, 8); (70/7); (71/7); (72/4); (75/3); (85/3, 4); (86/7); (90/1); (91/8); (100/6); (109/9); (122/6); (127/2); (128/1); (133/5, 27); (145/15).

**Ârif** (17/2); (20/4); (25/4, 8); (26/3); (29/8); (32/4); (36/4); (43/2); (56/10); (63/7); (72/4); (79/2); (80/5); (99/2); (102/29); (117/5); (118/10); (120/7); (127/3); (137/6); (145/15); (146/6); (151/2); (153/9).

**Velî** (10/2); (33/10); (55/1), (102/58); (105/31, 33); (112/14); (115/6); (130/11); (140/32); (142/12); (147/5); (158/20).

**Velâyet** (22/5); (30/4); (31/8); (102/68); (118/5, 9); (162/16).

**Evliyâ** (4/17); (14/17, 28, 29); (28/9); (33/7); (48/5, 9); (87/10); (137/8); (146/10).

**Eren** (5/1); (6/4); (18/6); (29/4); (60/7); (97/7).

**Sûfî** (19/3); (74/1); (92/4).

**Ricâlü'l-gayb** (133/9).

**Hâl** (6/5); (14/28); (15/3); (18/12); (35/3, 5, 6, 10); (50/1); (67/1); (86/5); (95/6); (98/9); (107/15, 20, 22); (108/1-5); (109/4); (111/8); (115/2); (116/3); (117/6); (118/1); (124/7); (131/3); (137/14); (138/2); (139/13); (148/2, 3); (152/2); (158/10, 11); (159/5, 9).

**Cezbe** (48/14); (133/20).

**Aşk** (7/6); (8/1-9); (9/1-10); (10/1); (12/3); (17/2); (18/1); (20/1); (21/4); (23/2); (27/2); (28/6, 13); (30/10, 11); (32/6); (33/11); (35/3); (36/2); (41/1); (43/1);

(47/6); (48/11); (55/ 7, 9); (56/ 2, 7); (57/6); (58/9); (59/ 4, 6); (63/8); (64/6); (65/6); (72/8); (76/ 1-10); (79/ 1, 4); (82/7); (91/3); (94/2); (97/4); (99/6); (100/ 3, 7); (103/13); (105/5); (108/ 1-5); (109/11); (110/8); (111/4); (112/ 5, 13); (114/3); (115/ 2, 3); (124/1); (126/10); (127/ 1, 2, 5); (128/ 1, 2, 7); (133/20); (135/7); (136/ 4, 8, 9); (137/8); (138/ 6, 7); (139/3); (140/34); (142/ 3, 8, 16); (143/ 1-10); (145/ 1, 10); (151/ 4, 9); (153/7); (155/4); (159/17); (160/12).

**Muhabbet** (15/1-6); (17/2); (32/6); (33/1-11); (34/8); (39/5); (44/7); (45/4-6); (48/1); (49/1); (55/3); (69/1); (73/2); (90/4); (91/5); (99/6); (102/58); (105 /27,34); (112/8); (113/1-7); (114/1); (115/2); (118/1,2); (125/10); (127/1), (135/5); (140/35); (145/3); (148/4); (150/3); (151/2); (152/9); (162/1,3,26).

**Kabz** (128/5); (131/2).

**Huzur** (27/4); (43/7); (63/8); (68/7); (87/2<sup>\*</sup>,6,11); (107/20); (118/7)<sup>\*</sup>; (125/19).

**Mahv** (56/6); (65/4), (87/2); (102/18); (121/1); (130/8); (143/3); (147/3); (154/3); (158/5); (160/15).

**İsbat** (102/2); (146/2); (148/5).

**Fenâ** (5/11); (8/3); (38/6); (44/10); (60/2); (80/4); (87/9); (97/8); (102/13, 19, 36, 55); (133/26); (154/11); (158/39).

**Bekâ** (4/17); (7/12); (36/3); (43/5); (48/2, 3); (50/8); (51/6); (73/9); (77/13); (80/4); (87/1-11); (91/10); (102/13, 23, 30, 36, 68); (104/6); (105/19); (108/2); (113/5); (117/11); (134/8); (145/13); (154/11); (158/16); (162/9).

**Cem** (29/6); (30/7); (33/1); (37/3); (65/14); (71/4); (96/5).

**Fark** (37/3); (65/14); (86/14); (96/5).

**Havf** (58/11); (77/14); (140/18).

**Recâ** (14/36); (32/10); (80/7); (129/2); (139/18).

**Hayret** (27/4); (33/6); (85/3); (96/4); (105/5); (106/7).

**Firâk** (17/1,3); (20/2); (22/11); (88/6); (93/5); (113/5); (126/4); (139/4); (162/21).

**Vuslat** (2/29); (11/3, 4); (12/3); (13/4, 7); (17/1); (24/7); (30/5); (31/8); (40/1, 13); (47/6, 7); (57/1); (58/1); (72/8); (73/2); (100/12); (105/47); (106/11); (124/7); (128/2); (129/5); (130/14); (134/7); (135/4); (138/4); (139/4, 18); (142/2); (143/7); (145/4); (150/5); (152/12).

**Terk** (18/8); (28/7); (44/4); (53/2); (54/5, 8); (60/9); (65/6, 9); (90/1, 3); (91/5); (102/50); (119/ 1, 11); (132/3); (140/27); (142/14); (145/11); (150/1); (154/14); (160/1); (161/1).

**Tecrid** (44/4); (88/3).

**İrfan** (1/13); (10/2); (12/6); (16/2); (17/4); (18/10); (22/2); (23/6); (24/9); (26/4); (36/6); (38/2); (41/6); (46/9); (48/14); (54/6); (56/7); (59/3); (63/2, 3); (64/4); (68/5); (70/8); (75/2); (77/2); (91/3); (115/2, 5); (117/2); (119/1, 7); (126/10); (127/1); (134/6); (140/1); (142/9); (146/3); (147/7); (158/38).

**Keşf** (22/4); (41/10); (42/6); (45/3); (48/14); (100/9); (105/36); (110/5); (145/2, 7).

**Feth** (21/2); (51/6); (81/6); (108/3); (128/6), (145/6).

**Feyz** (2/31); (112/7); (133/21); (162/6).

**Tecellî** (43/1); (47/9, 15); (133/3); (134/8, 9); (136/7).

**Vâridat** (31/4); (44/3, 6, 9, 11, 14); (105/4); (107/21); (133/ 12, 24); (137/4); (142/13).

**Gönül** (4/1); (11/1); (12/1); (13/ 1, 5); (21/2); (22/10); (23/1); (28/12); (37/5); (44/1); (45/ 1-8); (47/ 1,8); (48/7); (61/4); (64/7); (69/5); (82/3, 5); (87/1); (88/5); (90/6); (96/ 5,6); (97/6); (105/48); (106/1, 9); (111/6, 10); (112/15); (113/4); (116/4); (118/9); (119/4, 5); (121/6); (124/3); (125/9); (126/13); (129/11); (132/6); (134/1, 9); (135/7); (139/2); (141/2); (142/ 3, 14); (153/6); (156/4); (160/8); (162/4); (163/2).

**Kalb** (3/12); (12/1); (21/3); (23/3); (24/4); (27/5, 8); (37/5);(48/12); (54/7); (58/6, 10); (59/5); (73/4); (74/2); (77/10); (82/2); (83/7); (84/5); (86/10); (87/2); (88/4, 5); (90/4); (92/6); (93/7); (102/ 18, 64); (103/2); (105/ 3, 4); (105/ 3, 4); (108/1, 4); (115/7); (117/9); (118/10); (119/1); (127/1); (133/19); (134/6); (137/3); (142/13); (147/3); (151/12); (153/7); (154/14); (158/38); (159/12, 20); (162/6).

**Kerâmet** (79/2); (117/6); (153/3).

**Hicâb** (2/29); (5/6); (13/7); (14/11); (19/7); (84/1, 4); (100/9); (102/58); (133/23); (139/5); (141/2); (154/13).

**Sır** (3/4, 6); (4/14); (5/7); (10/3); (13/7); (22/5); (23/4, 7); (25/7); (28/6, 8); (31/5); (33/10); (34/10); (38/4); (40/2); (42/3, 6); (45/3); (48/14); (49/5); (50/3); (56/7, 12); (57/8); (68/6); (70/3); (73/7); (75/2); (86/5); (91/4); (95/2); (100/3); (102/4, 11, 15, 17, 18, 30); (105/21); (112/9); (116/3); (117/5, 6); (124/3); (128/5); (133/13); (140/13, 23); (141/8); (142/4, 6); (146/1); (158/35); (159/4).

**Esrar** (5/9); (11/2); (14/ 6, 9, 16); (21/1); (25/9); (30/6); (31/7); (42/6); (48/12); (92/6); (95/1); (98/ 1-10); (102/2); (105/ 6, 31, 36); (110/5); (118/1); (123/3); (130/10); (133/ 17, 19); (134/4); (136/1); (141/8); (145/ 2, 6); (146/1); (153/9); (162/17).

**Bûy** (15/3); (28/3); (34/6); (37/6); (72/5); (93/ 1, 4); (102/ 47, 56); (107/13); (114/1); (134/ 5, 7); (162/1).

**Safâ** (6/6); (15/6); (37/1); (83/1); (86/4); (88/ 1-7); (110/3); (118/ 3, 10); (148/6); (162/26).

**Vakit** (7/14); (37/4); (39/3); (47/6); (67/4); (81/4); (82/6); (117/1); (131/1); (133/14); (134/ 1-10); (162/15).

**Tevhid** (41/11); (50/7); (87/5); (88/3); (119/3); (133/20); (134/3).

**Vahdet** (1/6); (7/ 2, 12); (8/5); (12/4); (13/ 6, 7); (20/1); (23/7); (24/4); (25/9); (27/6); (29/1); (30/5); (31/4); (33/7); (36/6); (37/ 1, 7); (39/2); (40/9); (42/4); (47/9); (48/ 1, 3, 16); (50/6); (55/2); (56/ 10, 13); (59/ 1, 2); (65/5); (67/2); (74/3); (84/4); (90/ 2, 8); (95/3); (99/4); (102/ 13, 44, 45, 58); (105/27); (107/5); (108/ 1, 4, 5); (112/9); (114/ 1, 10); (115/ 1); (117/14); (141/ 1); (142/ 4, 6, 7, 16); (145/8); (146/5); (151/8); (154/5); (159/2).

**Kesret** (1/6); (28/1); (30/5); (31/2); (36/6); (47/9); (56/10); (59/2); (62/1); (63/1); (64/3); (67/ 1-3); (74/3); (90/2); (99/4); (101/1); (102/ 13, 44, 58); (104/5); (109/4); (130/4); (142/6).

**İlm-i ledün** (22/2); (54/6); (56/7); (85/4); (141/2); (146/6).

**Can** (1/1, 12); (2/5, 23); (3/9); (7/1); (9/5, 9); (10/8); (11/7); (13/2); (14/17); (16/1); (21/2, 3); (24/4, 8); (26/ 2, 3, 5, 7); (27/ 7, 9); (30/1, 10); (31/ 1, 7); (32/1); (37/7); (38/1, 5); (40/7, 11); (41/2); (42/5, 7); (45/6); (46/3, 6); (47/6, 7, 8); (48/1, 7, 15); (51/1); (52/2, 4); (53/ 1, 2, 5); (54/5); (56/4, 11); (58/5); (60/10); (61/4); (63/2); (64/4, 7); (65/6); (67/3); (68/1); (70/1); (71/5, 9); (73/5, 9); (75/1, 8); (77/3); (78/1, 2, 5, 6, 7); (80/1); (82/7); (85/6); (86/4); (89/3, 4, 5, 6); (91/1, 4); (94/7); (96/4); (97/3, 5); (100/1, 4, 8); (101/4, 6); (102/29, 35, 44, 57, 69); (103/2, 9, 14); (104/ 1-8); (105/ 10, 11, 19, 26, 31, 32); (107/3); (108/1); (110/9); (112/8); (113/1); (115/4); (118/ 1-10, 12); (119/ 1, 8); (120/ 1,2); (126/2); (128/5); (129/4, 8, 13); (130/8); (131/1, 4); (132/1, 8); (133/4, 23, 29); (137/3, 11); (139/10); (140/3, 27); (141/1); (143/9); (144/4); (145/2, 5, 10, 13); (146/8, 9); (147/1, 6); (148/ 1-6); (149/2); (150/1); (151/8, 11); (155/1, 3); (156/1-3); (158/11, 16, 21, 29, 34); (159/10); (160/14); (162/7, 9, 21).

**Bezm-i elest** (151/6)

**Yaratılış** (11/5); (25/2); (39/5); (105/34, 35); (118/2); (127/3); (149/1); (162/22).

**Âlem** (1/5, 8); (2/7, 8, 18); (3/4, 5); (4/7, 17); (6/2); (8/7); (11/6); (13/5, 14); (14/24, 26); (17/2); (18/9); (19/2); (20/3); (22/10); (25/7); (28/2); (32/6); (36/1, 4, 5); (40/4, 10, 12); (41/9); (44/4); (47/8, 9, 13, 14, 17); (48/10); (50/8); (51/6); (54/9); (60/4); (62/7, 8); (63/1, 5); (64/2); (67/1, 3); (71/6); (73/5, 9); (74/3); (78/1); (79/5, 6,

8); (87/1-11); (89/2); (96/7); (99/4); (101/1); (102/2, 10, 20, 23, 28, 44, 55, 62, 65, 66); (104/3, 5, 6); (105/7, 11, 14, 24, 25, 30, 32, 39); (106/8); (107/10); (109/1, 2, 5); (112/4, 7, 14); (114/8); (118/2); (119/5); (120/3); (121/4); (123/2, 5, 6,); (125/10, 13); (126/3, 11); (128/2); (129/4); (130/3, 4); (133/17); (139/16); (140/9, 37); (141/1, 5); (142/8); (158/24, 25, 27); (159/7, 18); (160/16); (162/27, 30).

**Mâsivâ** (12/4); (38/5); (55/7); (57/8); (58/9); (86/9); (87/10); (90/6); (102/33); (103/7); (111/5); (133/23); (137/5, 6); (141/7).

**Âyin** (140/6).

**İkrar** (2/17); (82/6); (92/8); (94/6); (110/12); (130/6); (145/5); (151/6, 11).

**Dua** (134/2).

**Münâcat** (105/46); (134/1).

**Melâmet** (90/5); (125/10).

**Harabât** (57/1); (90/3); (157/2).

#### **Peygamberler, Dört Halife ve Tasavvufî Şahsiyetler**

**Hz. Âdem** (39/7); (57/2); (96/9); (102/1-69); (105/23); (116/2); (128/4); (133/6); (139/6); (140/8); (142/9).

**Hz. İbrahim** (7/9).

**Hz. İsmail** (7/9); (14/8); (80/2); (94/4); (102/49); (128/3); (133/21).

**Hz. Yakub** (9/4); (39/8); (75/4); (119/9).

**Hz. Yusuf** (2,29); (9/4); (10/10); (13/3); (27/2); (27/7); (32/6); (39/8); (40/7); (47/13); (54/5); (75/4); (76/7); (81/7, 11); (91/7); (100/5); (102/54); (111/7); (119/9); (126/12);(129/8); (133/10); (140/36).

**Hz. Eyyûb** (9/4, 9); (75/5); (102/54); (119/8); (126/2); (129/12); (143/3).

**Hz. Musa** (14/7); (47/15); (102/60); (117/3); (142/9).

**Hz. Hızır** (2/21); (10/5); (38/ 2,9); (44/2); (93/3); (94/3); (102/60); (114/4); (116/4); (117/3, 7, 8, 9, 13); (128/4); (129/10); (135/6); (142/5, 9); (159/3); (162/24).

**Hz. Süleyman** (30/7); (83/6); (100/8); (102/41, 60); (119/7).

**Hz. Lokman** (9/10); (10/7); (21/3); (22/9); (36/9); (53/3); (54/1); (75/5); (77/11); (89/6); (91/2); (94/4); (97/5); (102/14, 32); (105/44).

**Hz. İsâ** (24/7); (44/2); (47/16); (64/1); (93/1); (110/11); (116/5); (139/6); (142/8); (162/12).

**Hz. Muhammed** (4/5, 16); (7/11); (11/1-8); (32/2); (39/5); (44/2); (49/1).

**Çâr yâr-ı güzîn** (1/4); (48/ 5, 7); (57/3); (104/1); (118/4); (140/20).

**Hız. Ebûbekir** “(36/1); (48/4).”<sup>637</sup>

**Hız. Osman** “(57/4), (118/4)”<sup>638</sup>.

**Hız. Ömer** “(57/4), (118/4)”<sup>639</sup>.

**Hallac-ı Mansur** (12/3); (15/2); (42/5); (50/3); (57/5); (100/8); (110/1); (112/12); (120/2); (130/9); (145/1-2); (151/1); (160/6).

**Seyyid İmâdeddin Nesimî** (126/7); (145/3).

**İbrahim bin Ethem** (38/9).

**Muhyiddin Arabî** (145/5).

**Şeyh-i San’a** (9/8); (76/8)<sup>640</sup>.

**Abdurrahman-ı Tâgî (Tâhî)** (8/2, 9); (24/1); (28/4, 10); (31/8); (33/9); (48/14); (55/1-9); (76/9); (80/1-7); (86/15); (95/5); (99/1-6); (110/9); (118/9); (133/2); (137/10, 12).

**Pîr-i Muhammed Sâmi** (1/15, 19); (2/23); (3/11, 12); (4/18); (5/12); (6/8); (7/13, 14); (8/1, 8); (9/10); (10/8, 11); (11/7, 8); (12/5); (13/6, 13); (14/32, 35); (15/3); (16/6); (17/3); (18/11); (19/5); (20/6); (21/3); (22/8); (23/8); (24/1, 9); (25/10); (26/6, 7); (27/8); (28/2, 5, 10); (29/3, 9); (30/10); (31/9); (32/8); (33/1, 6); (34/5); (35/7); (36/8, 10); (37/9); (38/10); (39/10); (40/1, 13); (41/11); (42/6); (43/8); (44/11); (45/7); (46/7); (47/17); (48/15, 16); (49/7); (50/8); (51/6); (52/6); (53/4); (54/11); (55/1-9); (56/ 8, 9, 11, 14); (57/8); (58/11); (59/5); (60/9); (61/7); (62/9); (63/7); (64/5); (65/1, 15); (66/6); (67/4); (68/7); (69/11, 12); (70/8); (71/7); (72/5); (73/8); (74/8); (75/8); (76/9, 10); (77/12); (78/7); (79/7); (80/7); (81/7); (82/6); (83/7); (84/5); (85/1-6); (86/1-20); (87/10); (88/6); (89/6); (90/7); (91/12); (92/1-8); (93/8); (95/1); (96/11); (97/1, 7); (98/10); (99/1-6); (100/11); (101/7); (102/6/7); (102/6); (103/13, 14); (104/1-8); (105/3, 43, 46); (106/11); (107/19); (108/5); (109/8); (110/10-12); (111/2, 7); (112/15, 16); (113/6); (114/9); (115/6); (116/2, 5); (117/14); (118/10, 11); (119/10); (120/7); (121/5); (122/6); (123/8); (124/7); (125/16); (126/14); (127/6); (128/6); (129/1, 12); (130/13); (131/4); (132/7);

<sup>637</sup> Dîvân’da Hz. Ebûbekir’den bizzat ismen bahsedilmemiştir. Ancak şiirlerde “Sıddık” lakâbıyla kendisinden bahsedilmiştir.

<sup>638</sup> Dîvân’da Hz. Osman’dan bizzat ismen bahsedilmemiştir. Ancak şiirlerde “Zî-hâyâ “ ve “Zinnureyn” lakâplarıyla kendisinden bahsedilmiştir.

<sup>639</sup> Dîvân’da Hz. Ömer’den bizzat ismen bahsedilmemiştir. Ancak şiirlerde “Âdil-i Fârukî” lakâbıyla kendisinden bahsedilmiştir.

<sup>640</sup> Şeyh-i San’a veya Mürşid-i San’a olarak şiirde ismi geçen şeyh San’a’nın şeyhi olan Şeyh Abdurrezzak’tır.

(133/29); (134/7, 8); (135/9); (136/8); (137/1, 13); (138/6); (139/15); (140/30); (141/5); (142/1, 15); (143/7); (144/5); (145/13, 16); (146/8); (147/6); (148/5); (149/7); (150/5); (151/11); (152/13); (153/9); (154/15); (155/5); (156/6); (157/6); (158/40); (160/11); (162/12, 20, 23, 31).

### **Sâlih Baba Dîvânı'nda Ahlak**

**Kibir (kibr)** (4/1); (19/3); (68/4); (82/4); (87/6); (116/1); (119/6).

**Hased (4/1)**; (19/3); (68/4); (82/4); (87/6); (116/1); (119/6).

**Kîl u kâl (dedikodu)** (5/4); (10/4); (19/1); (20/4); (55/6); (58/3); (106/9); (161/2).

**Kin** (89/3).

**Tembellik** (159/7).

**Riyâ** (4/1); (19/3); (20/8); (68/4).

**Hırs** (64/1).

**Cevr ü cefâ** (51/2); (148/6); (152/5).

**Ayıp gözetmek** (60/6); (147/4).

**Vesvese** (47/8).

**Hısm** (160/10).

**Cidâl** (98/5); (125/8); (152/6).